

18 327

ZWIĘZŁA GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO

NA PODSTAWIE PODRĘCZNIKA FR. KONARSKIEGO

OPRACOWAŁ

ARTUR PASSENDORFER

LWÓW-WARSZAWA-KRAKÓW

WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IM. OSSOLIŃSKICH

WARSZAWA, KSIĘGARNIA WŁASNA, UL. NOWY ŚWIAT L. 69

KRAKÓW, PIŁA WYDAWNICTWA, ULICA ŚW. ANNY L. 11

POZNAŃ, SKŁAD GŁÓWNY: KSIĘGARNIA ŚW. WOJCIECHA

WILNO, KSIĘGARNIA J. ZAWADZKIEGO, ULICA WIELKA 37

ZWIĘZŁA GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO

UŁOŻYŁ

FRANCISZEK KONARSKI

PRZEJRZAŁ I UZUPEŁNIŁ

ARTUR PASSENDORFER.

LWÓW-WARSZAWA-KRAKÓW

WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WARSZAWA, KSIĘGARNIA WŁASNA, UL. NOWY-ŚWIAT L. 69.
KRAKÓW, FILJA WYDAWNICTWA, ULICA ŚW. ANNY L. 11.
POZNĄŃ, SKŁAD GŁÓWNY: KSIĘGARNIA ŚW. WOJCIECHA.
WILNO, KSIĘGARNIA J. ZAWADZKIEGO UL. WIELKA 27.

18327

Z Drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwowie
pod zarządem Józefa Ziemińskiego.

Bibl. Inst. Fil. Pol.

K-198 9 / 8-15

SPIS RZECZY.

	Stronica
WSTĘP. Zdanie proste	1
CZĘŚĆ PIERWSZA. Głosownia. Głoski, litery	3
Samogłoski	4
Spółgłoski	6
Pochylone <i>o</i>	8
Nateżenie samogłoski <i>e</i>	9
CZĘŚĆ DRUGA. Nauka odmiany wyrazów. Rzeczownik .	10
Odmiana rzeczowników pierwsza	14
Odmiana druga	18
Odmiana rzeczowników obcych, zakończonych na <i>um</i>	20
Odmiana trzecia	21
Odmiana czwarta	23
Odmiana piąta	25
Zaimek. Podział zaimków	25
Odmiana zaimków osobistych	28
Odmiana zaimka <i>ten, ta, to</i>	29
Odmiana zaimka <i>kto co; mój, moja, moje</i>	30
Przymiotniki	31
Odmiana przymiotników	32
Rzeczowniki, odmieniające się podług odmiany przymiotnikowej	34
Odmiana rzeczownika <i>hrabia</i>	35
Stopniowanie przymiotników	35
Liczebniki	38
Podział liczebników	38
Odmiana liczebników	40
Czasowniki. Rodzaje czynności	46
Odmiana czasownika	50
Strona czynna. Czasy	51
Tryby	52
Bezokolicznik. Imiesłowy	53
Strona bierna	54
Wzór odmiany czasownika niedokonanego	55
Wzór odmiany czasownika dokonanego	55
Odmiana czasowników nieosobowych	57

Odmiana słowa posiłkowego <i>być</i>	57
Źródłosłów. — Końcówki w odmianie czasownika	58
Końcówki imiesłówów	59
Wzory odmiany czasowników. Wzór I (pleść)	60
Wzór II (dźwignąć)	61
Wzór III (pisać)	62
Wzór IV (kochać)	62
Wzór V (miłować)	63
Wzór VI (bawić)	64
Wzór VII (cierpieć)	64
Wzór VIII (kamienieć)	65
CZĘŚĆ TRZECIA. Części mowy nieodmienne. Przysłówek	67
Spójnik	69
Przyimek	69
Wykrzyknik	70
CZĘŚĆ CZWARTA. Składnia. Zdanie pojedyncze	72
Określenia rzeczownika	74
Określenia czasownika i przymiotnika	76
Podział zdań co do treści	79
Składnia zgody. Podmiot. Orzeczenie	80
Łącznik. Przydawka	82
Zdanie złożone	83
Rodzaje zdań pobocznych	86
CZĘŚĆ PIĄTA. Pisownia. Wyrazy obce	89
Wielkie litery	93
Imiona własne	94
Rozdzielanie wyrazów	94
Znaki pisarskie. Przecinek	95
Średnik. Dwukropek	96
Kropka. Znak pytania. Wykrzyknik	97
Myślnik. Kropki. Nawias	98
Cudzysłów. Łącznik	99

W S T Ę P.

Zdanie.

Widzę ptaka, który leci w powietrzu, i myślę sobie: *ptak leci*.

Gdy mnie ktoś zapyta, o czem myślałem, wypowiem myśl moją słowami: Myślałem o tem, że *ptak leci*.

Myśl, wypowiedziana słowami, zowie się zdanie.

Uczeń pisze; siostra szyje; ojciec idzie; matka gotuje.

Rzeka płynie; kamień leży; drzewo kwitnie; ogień pali się.

Ojciec jest dobry; brat jest chory; cukier jest słodki; ściana jest biała; słowik jest ptakiem.

Kto	<i>pisze?</i>	<i>szyje?</i>	<i>idzie?</i>	<i>gotuje?</i>
	<i>uczeń,</i>	<i>siostra,</i>	<i>ojciec,</i>	<i>matka.</i>

Co	<i>płynie?</i>	<i>leży?</i>	<i>kwitnie?</i>	<i>pali się?</i>
	<i>rzeka,</i>	<i>kamień,</i>	<i>drzewo,</i>	<i>ogień.</i>

Kto	<i>jest</i>	<i>dobry?</i>	<i>chory?</i>
		<i>ojciec,</i>	<i>brat.</i>

Co	<i>jest</i>	<i>słodkie?</i>	<i>białe?</i>
		<i>cukier,</i>	<i>ściana.</i>

Co	<i>jest</i>	<i>ptakiem?</i>
		<i>słowik.</i>

Wyraz, oznaczający osobę lub rzecz, o której myślę i myśl moją wypowiadam, nazywa się podmiotem zdania.

O podmiocie mówimy, czem jest, jaki jest, co czyni lub co się z nim dzieje.

O podmiot pytamy się słowami: kto? co?

Podmiotem w powyższych zdaniach są słowa: *uczeń, siostra, ojciec, matka, rzeka, kamień, drzewo, ogień, ojciec, brat, cukier, ściana, słowik.*

Co czyni:	<i>uczeń?</i>	<i>siostra?</i>	<i>ojciec?</i>	<i>matka?</i>
	<i>pisze,</i>	<i>szyje,</i>	<i>idzie,</i>	<i>gotuje.</i>

Jaki jest?	<i>ojciec?</i>	<i>cukier?</i>	<i>brat?</i>
	<i>dobry,</i>	<i>słodki,</i>	<i>chory.</i>

Czem jest?	<i>słowik?</i>
	<i>ptakiem.</i>

Wyraz, oznaczający, co podmiot czyni, czem podmiot jest, jakim jest podmiot, co się z nim dzieje, nazywa się orzeczeniem.

Orzeczeniem w powyższych zdaniach są słowa: *pisze, szyje, idzie, gotuje; dobry, słodki, chory, ptakiem.*

Wiatr wieje. Słońce świeci. Źródło wytryska. Deszcz pada. Rolnik orze. Koń rzy.

Miód jest słodki. Trawa jest zielona. Uczeń jest pilny. Topola jest wysoka.

Stolarz jest rzemieślnikiem. Koń jest zwierzęciem. Śpichlerz jest budynkiem.

Zdania, w których znajduje się tylko podmiot i orzeczenie, nazywają się zdania proste.

Ludzie wypowiadają myśli swoje zdaniami.

Zdania składają się ze słów czyli wyrazów.

CZEŚĆ PIERWSZA.

Głosownia czyli nauka o głoskach.

§ 1. Wyrazy składają się z głosek, np. *m-a-t-k-a*, *k-o-ń*.

Znak, który w piśmie oznacza jedną głoskę, nazywa się literą.

Głoski wymawiamy — litery piszemy.

Głoski słyszymy — litery widzimy.

Zbiór wszystkich liter zowie się *abecadło* czyli *alfabet*.

Niektóre głoski, np. *cz*, *dz*, *ch*, *dzi* (*dź*), wyrażamy w piśmie przez dwie, a nawet trzy złączone z sobą litery; zawsze jednak tworzą one jedną całość i mają jedno tylko brzmienie. Tak np. słowo *czy* składa się z trzech liter, a dwóch głosek; słowo *chodź* ma pięć liter, a trzy głoski; *idzie* tak samo.

*W słowach *zamar-za*, *od-zywa*, *mier-zi* i t. p. nie łączymy liter *r-z* i *d-z* na oznaczenie jednej tylko głoski, lecz wymawiamy osobno głoski *r* i *z*, *d* i *z*.

§ 2. Wszystkich głosek posiadamy w języku polskim 44. Są one następujące:

a, ą, b, b(i), c, cz, ć, d, dz, dź, dż, e, ę, f, f(i), g, g(i), h, ch, i, j, k, k(i), l, ł, m, m(i), n, ń, o, ó, p, p(i), r, rz, s, sz, ś, t, u, w, w(i), y, z, ź, ż.

*Litery *b(i), f(i), g(i), k(i), m(i), p(i), w(i)* oznaczają także *b, f, g, k, m, p, w*, które mamy w wyrazach *sobie, trąci*,

srogie, gładkie, mamie, chłopie, trawie, a które wymawiamy łagodnie, miękko. Twardą wymowę tych liter słyszymy w takich słowach, jak *Sobek, trafem, srogo; mamę, trawę* i t. p.

Litera *i* jest więc obok *b, f, g, k* i t. d. tylko znakiem, ~~to~~ te litery należy wymawiać miękko, jest ona tu znakiem miękkości, jak kreska u góry w literach *ń, ć, ź* i t. d.

§ 3. Wszystkie głoski w języku polskim dzielą się na samogłoski i na spółgłoski.

Samogłoski są to takie głoski, do których wymówienia wystarcza samo wydobywanie głosu z piersi i większe lub mniejsze otworzenie ust.

Do wymówienia ich nie potrzeba znaczniejszej pomocy żadnego narzędzia mownego: ani pomocy języka, ani warg, ani zębów.

Samogłoskami są np. *a, o, ó, i* i t. d.

Spółgłoski wymawiamy, wydobywając głos z piersi i równocześnie używając poszczególnych narzędzi mowy, którymi są: krtani, podniebienie, zęby, język, wargi.

Spółgłoskami są np. *b, c, s, z, dz* i t. d.

§ 4. Gdy wymawiamy poszczególne słowa, musimy raz, dwa, trzy albo więcej razy usta otworzyć.

Wymawiając np. wyraz *stół*, otwieramy usta raz tylko; wymawiając wyrazy: *pió-ro, ro-zum, o-dejść, po-dejść*, otwieramy usta dwa razy; wymawiając: *po-dwó-rze, cha-tu-pa, o-kropność*, trzy razy i t. p.

Jedna lub więcej głosek, które wymawiamy za jednym utworzeniem ust, nazywają się zgłoską czyli sylabą.

I-gła, o-gro-dnik, nie-o-stro-żny, ko-le-i.

Z powyższych przykładów widzimy, że samogłoska może sama tworzyć jedną zgłoskę.

Spółgłoska sama zgłoski tworzyć nie może; tworzy ją tylko, mając obok siebie jakąś samogłoskę.

Wyrazy składają się ze zgłosek czyli sylab.

I. Samogłoski.

§ 5. W języku polskim posiadamy dziewięć samogłosek:
a, e, i, o, ó, u, y, ą, ę.

Samogłoski dzielimy na:

1. nosowe i czyste;
2. pochylone (*ó*);
3. miękkie i twarde.

1. Samogłoski nosowe.

§ 6. Samogłoski nosowe mamy dwie: *ę* i *ą*. Nazywamy je tak dlatego, że, wymawiając je, wypuszczamy głos także przez otwory nosowe, zamiast, jak zwykle, tylko przez usta, np. *ręka, gęsi, z moją*.

2. Samogłoska pochylona.

§ 7. Pochyloną samogłoską jest *ó*, które w wymowie brzmi jak *u*: *stóg, półt, wójt, zabójczy*.

3. Samogłoski miękkie i twarde.

§ 8. Mówimy: *sokoły*, a *lot sokoli*; *góra* — *na górze*; *drapać* — *drapię*.

Z powyższych przykładów widzimy, że spółgłoska twarda *ł* (*sokoły*) zmieniła się na *l* (*sokoli*), *r* zmieniło się na *rz*, *p* na *pi*.

Spółgłoski te zmieniły swoje brzmienie wtedy, gdy twarde *ł* (*sokoły*) stanęło przed samogłoską *i* (*sokoli*), gdy twarde *r* (*góra*) stanęło przed samogłoską *e* (*górze*), gdy twarde *p* (*drapać*) stanęło przed samogłoską *ę* (*drapię*).

Takie samogłoski, przed którymi spółgłoska twarda zmienia swe brzmienie czyli miękczy się, nazywają się samogłoskami miękkimi.

Miękką samogłoską jest *ł*

Twarde samogłoski są: *a, o, ó, u, y*.

Czasem twarde, czasem miękkie są: *e, ę, ą*.

§ 9. *Sam, samym, dom, w domu, sól, kuć, dym, dąć.*

W słowach tych widzimy samogłoski *a, o, ó, u, y, ą.*

Spółgłoski *s, d, k, m*, stojące przed temi samogłoskami, nie zmieniły w żadnem z tych słów swego brzmienia.

Takie samogłoski, przed którymi mogą stać wszystkie spółgłoski bez zmiany swego brzmienia, nazywają się samogłoski twarde.

II. Spółgłoski.

§ 10. W języku polskim mamy następujące spółgłoski: *b, b(i), c, cz, ć, d, dz, dź, dż, f, f(i), g, g(i), h, ch, j, k, k(i), l, ł, m, m(i), n, ń, p, p(i), r, rz, s, sz, ś, t, w, w(i), z, ź, ż.*

Wymawiając po kolei wszystkie te spółgłoski, możemy zauważyć, że wymówienie niektórych wymaga większego natężenia głosu od innych, że wypadają one z ust naszych z większą siłą, np. *k, c, t, p* i t. d.

Takie spółgłoski nazywają się mocne.

Inne spółgłoski, które wymawiamy z większą łatwością — np. *g, dz, d, w* i t. d. — nazywają się słabe.

Spółgłoski *r, ł, l, rz*, które najłatwiej z ust naszych wypływają, nazywają się płynne.

Samogłoski miękkie zmieniają, jak to już wiemy, brzmienie stojących przed nimi spółgłosek.

Spółgłoski, zmienione przez miękką samogłoskę, nazywają się miękkie. Tak np. w słowach *chłopie, drodże, sokoli, górze*, pochodzących od wyrazów *chłop, droga, sokół, góra*, spółgłoski *pi, dz, rz, l* są spółgłoskami miękkimi, powstałymi z twardych *p, g, t, r*.

* Czasem nie widzimy samogłoski miękkiej, która jest powodem zmiękczenia stojącej przed nią spółgłoski, np. *huśtawka, swadźba, niańka, wojewódzki (wojewoda)* i t. p. Samogłoska miękka zaginęła w tych wyrazach.

Podobnie też nie widzimy samogłoski miękczącej, a nawet i samego zmiękczenia spółgłoski w niektórych wyrazach zakończonych na *p, b, w, m*, np. *drop, gołąb, chorągiew, ośm* i t. d.

Mówimy jednakże; *dropła, w dropku; gołębia, w gołębiu, chorągwiemi* i t. p., i możemy stąd poznać, że w słowach: *drop, gołąb, chorągiew* musi być końcowe *p, b, w* — miękkie.

W dawnych czasach kreskowano nawet niekiedy te litery, jako miękkie, i pisano: *drop', gołąb', chorągiew', krew'* i t. p.

****Przypatrzmy się słowom: koń — konia; wieź — wiezie; nieś — niesie; kość — kością; łódź — łodzie i t. d.**

Maćka (Maciej), bańka (bania), pójďte (pójdzie) i t. p.

Z przykładów tych widzimy, że na końcu wyrazu (np. *koń*) lub w środku przed spółgłoską (np. *bańka*) piszemy miękkie spółgłoski z kreską: *ć, dź, ś, ź, ń*. W środku wyrazu przed samogłoską kreska niknie, a pojawia się obok spółgłoski znak zmiękczenia *i*, np. *łodzi, ci, dzi, si, zi, ni, bi, pi, fi, wi, mi, gi, ki*.

To *i* nie jest samogłoską, lecz tylko znakiem zmiękczenia. Nie tworzy też ono osobnej zgłoski: *bę-dzie* (nie *bę-dzi-e*).

Spółgłoski dzielimy zatem na:

1. mocne — słabe — płynne.
2. twarde — miękkie.

1. Spółgłoski twarde.

§ 11. Spółgłoski twarde dzielą się stosownie do narzędzi mownych, zapomocą których je wymawiamy, na następujące grupy.

	mocne	słabe	mocne	słabe
1. gardłowe	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>ch</i>	<i>h</i>
2. wargowe	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	<i>w</i>
3. zębowe	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s</i>	<i>z</i>

Osobną grupę twardych tworzą spółgłoski płynne: *ł, r, m, n*, z których *m* i *n* nazywają także nosowe.

2. Spółgłoski miękkie.

§ 12. *Bór* — w *borze*, *aniół* — *anieli*; *chłop* — o *chłopię*, *grób* — w *grobie*, *szafy* — w *szafie*, *rów* — w *rowie*, *brama* — w *bramie*; *pan* — o *panie*!

Twarde spółgłoski płynne *r*, *ł*, twarde wargowe *p*, *b*, *f*, *w*, twarde nosowe *m*, *n*, miękczą się na *rz*, *l*, *p(i)*, *b(i)*, *f(i)*, *w(i)*, *m(i)*, *n(i)*, jeżeli stoją przed miękką samogłoską.

§ 13. 1) *Robak* — *robakiem*, *gołąbkowi* — *gołąbkiem*, *bróg* — *brogiem*, *wróg* — *wrogiem*.

2. *ręka* — *ręce*; *człowiek* — *człowiecze*; *drogja* — *drolże*, *Bóg* — o *Boże*; *mnich* — *mnisi*; *mucha* — *musze*; *Sapieha* — *Sapieże*.

1) Twarde gardłowe spółgłoski *k*, *g*, wymawiają się przed samogłoskami *e* i *i* miętko jako *k(i)*, *g(i)*.

2) Twarde gardłowe spółgłoski *k*, *g* *ch*, *h*, stojące przed miękkimi samogłoskami, zmieniają się w pewnych warunkach zupełnie, mianowicie:

zamiast *k* pojawiają się miękkie *c* albo *cz*,
zamiast *g* pojawiają się miękkie *dz* albo *ż*,
zamiast *ch* pojawiają się miękkie *s* albo *sz*,
zamiast *h* pojawia się miękkie *ż*.

§ 14. *Kot* — o *kocie*, *powrót* — *wrócę*; *bieda* — *biedzie*, *nuda* — *nudzę*; *nos* — na *nosie*, *niosę* — *noszę*; *wóz* — na *wozie*, *wóz* — *wożę*.

Twarde zębowe spółgłoski zmieniają się w razie miękczenia, jak następuje:

t na miękkie *ć* (*ci*) albo *c*,
d na miękkie *ź* (*dzi*) albo *dz*,
s na miękkie *ś* (*si*) albo *sz*,
z na miękkie *ż* (*zi*) albo *ż*.

§ 15. Miękką spółgłoską podniebienną jest *j*.

Pochylone o (*ó*).

§ 16. 1) *Wójt* — *wójta* — *wójtem*, *brózda* — *brózdzy*, *czółno* — *czółnem*, *król* — *królowi!*

woły — *wół*, *noże* — *nóż*, *koło* — *kół*, *rowy* — *rów*.

Niektóre wyrazy mają *ó* zawsze, stale; niektóre mają czasem *o* (otwarte), a w pewnych razach zamiast niego pojawia się w nich *ó* (o pochylone czyli ścieśnione).

2) *Wółu, wół, do-tu, dół, so-li, sól, ro-wu, rów, sto-gu, stóg, bo-ru, bór, bo-ju, bój, mo-rze, mórz — kosa, kos, srok-a, srok, stos, ktos.*

Samogłoska *o* pochyla się zwykle i wymawia się jako *ó*, jeżeli znajduje się w zgłosce wyrazu, zakończonej na spółgłoskę (zgłoska zamknięta), i jeżeli w tym razie stoi przed spółgłoskami *ł, l, r, rz, j* albo przed jakąś spółgłoską słabą.

Przeciwnie w wyrazach *sro-ka ko-sa, srok, kos*, nie pochyla się *o*, ponieważ albo znajduje się w zgłoskach, zakończonych na samogłoskę (zgłoska otwarta), albo też stoi w zgłosce zamkniętej, ale przed spółgłoskami mocnymi, jak np. tutaj przed *s* i *k*.

Wyjątkowo mówi się przecież: *ró-ża, po-dwó-rze, dłó-to, có-ra, Jó-zef, ogó-rek, któ-cię* i t. p. (nie: *ro-ża, co-ra, Jo-zef* i t. d.), *powrót, obrót* i t. d.

Natężenie samogłoski *e*.

§ 17. *Zie-le — zio-ta, na cze-le — czo-ło, pierścień — pierścioneł, gnieciesz — gniotę; strzelać — strzuta, na świecie — świat, śledzić — ślad, w lesie — las.*

W wyrazach *ziele, na czele, pierścień, gnieciesz, strzelać, na świecie* i t. d. stoi samogłoska *e* przed miękkimi spółgłoskami *ł, ń, ć*. Gdy zamiast tych miękkich spółgłosek w wyrazach *zióło, czóło, pierścioneł, gniotę, świat* i t. d. pojawiły się twarde *ł, n, t*, to wtenczas i *e* zmieniło się na *o* lub *a*.

Zmiana samogłoski *e* przed twardymi spółgłoskami na *o* lub *a* nazywa się natężeniem brzmienia.

*Mów zawsze: *niósę, biorę, pierę, wiodę, wiozę, gniotę* i t. d. nie: *niesę, bierę, pierę, wiedzę, wiezę, gniotę* i t. d., bo *s, r, d, z, t* są twarde spółgłoski, brzmienie *e* musi się zatem przed niemi natężyć na *o*.

CZĘŚĆ DRUGA.

Nauka odmiany wyrazów.

§ 18. *Jastrząb lata wysoko i dosyć szybko. Dziób jego jest krzywy, jak również krzywe i bardzo ostre pazury. Jastrząb, obaczywszy daleko skowronka albo jaką inną małą ptaszykę, spada jak kamień, chwytą ją pazurami, odnosi gdzieś dalej i zjada swoją ofiarę. Rzadko kiedy można obaczyć, żeby jastrząb zostawił pióra i kostki; i te widocznie pożera.*

Ustęp powyższy składa się z rozmaitych wyrazów. Każdy z tych wyrazów brzmi inaczej i każdy inne ma znaczenie.

Mowa polska, jak i każda inna, składa się z różnorodnych wyrazów, które zowią się częściami mowy.

W języku polskim rozróżniamy następujących dziewięć części mowy:

1. rzeczowniki,
2. zaimki,
3. przymiotniki,
4. liczebniki,
5. czasowniki czyli słowa,
6. przysłówki,
7. przyimki,
8. spójniki.
9. wykrzykniki.

Każdy wyraz jest jakąś częścią mowy.

I. R z e c z o w n i k i.

Podział rzeczowników. Rodzaje, liczby, przypadki.

§ 19. Słowa: *Piotr, kot, grób, Mickiewicz, kamień, słoń, głos* i t. d. wyrażają imię jakiejś osoby, zwierzęcia lub rzeczy.

Części mowy, które są imionami osób, zwierząt lub rzeczy, nazywają się rzeczownikami.

Rzeczowniki: *Piotr, Mickiewicz, kot, stół, człowiek, brat*, i t. d. są imionami istot żyjących.

Rzeczowniki, które są imionami istot żyjących, nazywają się rzeczowniki żywotne.

Kamień, grób, stół, pióro, dom, rów i t. d. są rzeczowniki nieżywotne.

Takie rzeczy, jak: *dom, drzewo, dym, światło, papier, kwas, głos* i t. p. poznajemy jednym z naszych zmysłów.

Rzeczowniki, oznaczające takie przedmioty, które poznajemy zapomocą jednego z naszych zmysłów, nazywają się zmysłowe.

Takich rzeczy, jak: *cnota, oszczędność, dzielność, dobroć, złość* i t. d. nie możemy poznać zapomocą żadnego z naszych zmysłów, możemy je tylko w myśli sobie wyobrazić.

Rzeczowniki, oznaczające takie przedmioty, które tylko w myśli sobie wyobrażamy, nazywają się umysłowe.

Rzeczowniki: *Stanisław, Karol, Szajnocha, Lwów, Wiedeń, Włochy, Wisła, Dunaj, Sycylja, Malta* i t. d. są nazwami osób, miast, krajów, rzek, wysp, gór i t. p. i nazywają się imiona własne.

Mickiewicz był poetą, Jan jest stolarzem; Adam był pierwszym człowiekiem; Wisła jest rzeką; Włochy są krajem. Rzeczowniki: *poeta, stolarz, człowiek, rzeka, kraj* — oznaczają, do jakiego stanu, zawodu jaka osoba lub do jakiego gatunku jakaś rzecz należy. Takie rzeczowniki nazywają się imiona pospolite.

Żołnierz, szlachcic, grosz, brzoza oznaczają nazwę jednej tylko osoby lub rzeczy, są to więc rzeczowniki jednostkowe.

Rzeczowniki: *wojsko, szlachta, zboże, naród, nabiół, bielizna, liście, nasienie* i t. d. oznaczają zbiór rzeczy lub osób, dlatego nazywają się rzeczowniki zbiorowe.

Rzeczowniki dzielą się zatem na:

1. żywotne i nieżywotne;
2. zmysłowe i umysłowe;
3. imiona własne i imiona pospolite;
4. jednostkowe i zbiorowe.

§ 20. Mówimy: *ten człowiek, ten koń, ten stół; ta pani, ta jaskółka, ta książka; to dziecko, to źrebię, to zwierciadło*

Widzimy z tego, że osoby, zwierzęta i rzeczy różnią się między sobą pod względem rodzaju.

Mamy trzy rodzaje osób, zwierząt i rzeczy, a więc mamy i trzy rodzaje rzeczowników: męski: *ten człowiek, ten koń, ten stół, ten dziób, ten wóz, ten snop*; żeński: *ta pani, ta jaskółka, ta ławka, ta tablica, ta książka*; nijaki: *to dziecko, to żrebię, to zwierciadło, to dzieło, to pole*.

Rodzaj rzeczowników poznajemy ze znaczenia ich albo z zakończenia.

Rodzaju męskiego są: *rycerz, pan, ksiądz, wilk, pies, koń, anioł, duch, Bóg; sędzia, sknera, niedołęga; liść, but, mróz* i t. d.

Rodzaju męskiego ze znaczenia są imiona mężczyzn, zwierząt samców i takich istot, które sobie wystawiamy w postaci albo z przymiotami mężczyzn.

Rodzaju męskiego z zakończenia są wszystkie rzeczowniki, zakończone na spółgłoskę twardą, i niektóre, zakończone na spółgłoskę miękką.

§ 21. Rodzaju żeńskiego są: *Marja, pani, matka, mysz, kotka, gęś, gwiazda, dusza, praca; kość, złość, gęstość* i t. d.

Rodzaju żeńskiego ze znaczenia są imiona kobiet, zwierząt samic i takich istot lub rzeczy, które sobie wyobrażamy w postaci kobiet lub z własnościami żeńskimi.

Rodzaju żeńskiego z zakończenia jest większa część rzeczowników, zakończonych na spółgłoskę miękką, nadto na *a, i*.

§ 22. Rodzaju nijakiego są: *dziecię, niemowlę; żrebię, kurczę, cielę; ciemię, plemię; dzieło, kropidło, pole* i t. d.

Rzeczowniki, wyrażające jakąś istotę niedorośłą, nierozwiniętą, niedawno narodzoną, są ze znaczenia rodzaju nijakiego.

Z zakończenia są rodzaju nijakiego wszystkie rzeczowniki pospolite, kończące się na samogłoskę *o, e* lub *ę*.

§ 23. Mówimy: *nasz ojciec, nasi ojcowie; jedno jabłko, cztery jabłka; biała mysz, trzy białe myszy* i t. d. Rozróżniamy więc w rzeczownikach i liczbę, t. j. ilość osób lub rzeczy.

W języku polskim mamy dwie liczby: pojedynczą i mnogą.

§ 24. *Pan idzie; dałem pan-u; spotkałem pan-a; jechałem z pan-em* i t. p. — *Skala stoi; odttukłem kawał skały;*

siedzę na skał-e i t. p. Rzeczowniki *pan* i *skała* zmienialiśmy tu rozmaicie, aby wyrazić, w jakim położeniu znajdował się *pan* lub *skała*, co się z nimi działo.

Zmiany rzeczowników, które oznaczają rozmaite położenie osób lub rzeczy, nazywają się *przypadkami*.

§ 25. Z powyższych przykładów widzimy, że w rozmaitych zmianach czyli przypadkach rzeczowników *pan* i *skała* pozostała pewna część tych wyrazów niezmienioną, a mianowicie: *pan-* i *skał-* (*pan-a pan-u pan-em; skał-a, skał-y, skał-e*).

Ta część wyrazu, która podczas odmiany jego nigdy całkowicie się nie zmienia, nazywa się *źródłosłowem* albo *tematem* wyrazu.

Pan- i *skał-* są źródłosłowami czyli tematami rzeczowników *pan* i *skała*.

§ 26. W przytoczonych powyżej przypadkach rzeczowników *pan* i *skała* widzimy, że każdy z tych przypadków składa się z dwóch części: z tematu i z rozmaitych samogłosek lub zgłosek, dodawanych do tematu (*a, e, u, y, em*).

Samogłoski lub zgłoski, które w rozmaitych przypadkach dodajemy do tematu, nazywają się *końcówkami* przypadków.

§ 27. Przypadków mamy w języku polskim siedm, jako to:

Przypadek	I	na pytanie	<i>kto? co?</i>
"	II	" "	<i>kogo? czyj? -a? -e? czego?</i>
"	III	" "	<i>komu? czemu?</i>
"	IV	" "	<i>kogo? co?</i>
"	V	— —	—
"	VI	" "	<i>kim? czym?</i>
"	VII	" "	<i>w kim? w czym?</i>

§ 28. Rzeczowniki są zatem rodzaju męskiego, żeńskiego lub nijakiego, a odmieniają się przez przypadki i liczby.

Oprócz rzeczowników są jeszcze inne części mowy, odmieniające się przez rodzaje, liczby i przypadki, np. *dobry, dobra, dobre; moi, moje; drudzy, drugie* i t. p.

Części mowy, odmieniające się przez rodzaje, liczby i przypadki, nazywamy wszystkie razem *imionami*.

Imionami są: rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki.

Odmiana rzeczowników.

§ 29. Odmian rzeczowników w języku polskim jest pięć.

Po zakończeniu pierwszego przypadku liczby pojed. i po rodzaju rzeczownika poznajemy, do której odmiany on należy.

Odmiana pierwsza.

§ 30. Podług pierwszej odmiany odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoskę — np. *stół, koń, anioł* — dalej imiona męskie zdrobniałe, zakończone na o, np. *Tadzio, Stefcio, Józio, wujcio, ojczunio* i t. p.

Wzór pierwszy.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto?</i>	Anioł	Anioł- <i>owie</i> } forma osobowa
	<i>co?</i>	Bez	Aniel- <i>i</i> } Anioł- <i>y</i> } forma rzeczowa Bz- <i>y</i> }
II	<i>Czyj?</i> <i>-a? -e?</i>	Anioł- <i>a</i> Bz- <i>u</i>	Anioł- <i>ów</i> Bz- <i>ów</i>
III	<i>Komu?</i> <i>czemu?</i>	Anioł- <i>owi</i> Bz- <i>u</i>	Anioł- <i>om</i> Bz- <i>om</i>
IV	<i>Kogo?</i>	Anioł- <i>a</i>	Anioł- <i>ów</i> } forma osobowa
	<i>co?</i>	Bez	Anioł- <i>y</i> } forma rzeczowa Bz- <i>y</i> }
V	—	Aniel- <i>o</i>	Anioł- <i>owie</i> } forma osobowa
		Bzi- <i>e</i>	Aniel- <i>i</i> } Anioł- <i>y</i> } forma rzeczowa Bz- <i>y</i> }
VI	<i>Kim?</i> <i>czem?</i>	Anioł- <i>em</i> Bz- <i>em</i>	Anioł- <i>ami</i> Bz- <i>ami</i>
VII	<i>W kim?</i> <i>w czym?</i>	(w) Aniel- <i>e</i> (w) Bzi- <i>e</i>	(w) Anioł- <i>ach</i> (w) Bz- <i>ach</i>

Podług pierwszego wzoru odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoskę twardą, np. *stół, pan, kościół, chłop, ogród, lis, płot, dąb, zapal, kos, wół, orzeł, lew, szewc* i t. d. Wyróżniają się tylko cokolwiek te, które są zakończone na spółgłoskę twardą gardłową.

Wzór drugi.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Koń Kraj	Koni- <i>e</i> Kraj- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Koni- <i>a</i> Kraj- <i>u</i>	Kon- <i>i</i> Kraj- <i>ów</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	Koni- <i>owi</i> Kraj- <i>owi</i>	Koni- <i>om</i> Kraj- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Koni- <i>a</i> Kraj	Koni- <i>e</i> Kraj- <i>e</i>
V	—	Koni- <i>u</i> Kraj- <i>u</i>	Koni- <i>e</i> Kraj- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czym?</i>	Koni- <i>em</i> Kraj- <i>em</i>	Koń- <i>mi</i> Kraj- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Koni- <i>u</i> (w) Kraj- <i>u</i>	(w) Koni- <i>ach</i> (w) Kraj- <i>ach</i>

Podług drugiego wzoru odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na miękką spółgłoskę, np. *wódz, król, uczeń, pisarz, liść, kraj, dziedzic, cesarz, panicz, drop, gotąb, ołów*, i zdrobniałe: *Jasio, Kazio, Stasio* i t. p. (*Przyjaciel* ma w liczbie mnogiej *przyjaciele, przyjaciół, przyjaciółmi*).

Wzór dodatkowy pierwszy.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Kruk Mech	Kruk- <i>i</i> Mech- <i>y</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Kruk- <i>a</i> Mech- <i>u</i>	Kruk- <i>ów</i> Mech- <i>ów</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	Kruk- <i>owi</i> Mech- <i>u</i>	Kruk- <i>om</i> Mech- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Kruk- <i>a</i> Mech	Kruk- <i>i</i> Mech- <i>y</i>
V	—	Kruk- <i>u</i> Mech- <i>u</i>	Kruk- <i>i</i> Mech- <i>y</i>
VI	<i>Kim? czym?</i>	Kruki- <i>em</i> Mech- <i>em</i>	Kruk- <i>ami</i> Mech- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Kruk- <i>u</i> (w) Mech- <i>u</i>	(w) Kruk- <i>ach</i> (w) Mech- <i>ach</i>

Podług pierwszego wzoru dodatkowego odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na gardłową spółgłoskę, np. *wróg, robak, Polak, chłopak, róg, krzak, Wojciech, druk, smak, synek, brak, duch, grzech, miech, strach; człowiek* ma w V-tym przyp. *człowiecze! Bóg* ma w V-tym przyp. *Boże!*

Wyjątkowo odmienia się podług tego wzoru w liczbie pojed. także *syn*; ale VII przyp. liczby pojed. brzmi także *w synie*.

Wzór dodatkowy drugi.

Przy-padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Chłopiec	Chłopc- <i>y</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Chłopc- <i>a</i>	Chłopc- <i>ów</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	Chłopc- <i>u</i> (Kupc- <i>owi</i>)	Chłopc- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Chłopc- <i>a</i>	Chłopc- <i>ów</i>
V	—	Chłopc- <i>e</i>	Chłopc- <i>y</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Chłopc- <i>em</i>	Chłopc- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czem?</i>	(w) Chłopc- <i>u</i>	(w) Chłopc- <i>ach</i>

Podług drugiego wzoru dodatkowego odmieniają się rzeczowniki męskie żywotne, zakończone na *ec*, np. *kupiec, szewc, głupiec, młodzieniec, padalec, jastrzębiec, krogulec, tasie-miec*. Nieżywotne na *ec* nie różnią się niczem od głównego wzoru drugiego: *jałowiec* — V-ty przyp. liczby pojed. *jałowcu! kopiec* — *kopcu! wieniec* — *wieńcu! piec* — *piecu! Ojciec* — *ojca, ojcu* i t. d., *ojcowie, ojców* i t. d.

Wyjątkowo odmienia się podług tego wzoru także *ksiądz*, V-ty przyp. liczby pojedynczej *księżę*; liczba mn. nieprawidłowa: *księża, księży* i t. d.

U W A G I.

§ 31. W przyp. II liczby pojed. mamy: *czyj? -a? -e?* *aniola, konia, pana, stółu, głogu, drobiu*.

Niektóre rzeczowniki w tej odmianie mają w II-gim przyp. liczby pojed. zakończenie *a*, niektóre zakończenie *u*.

§ 32. W III-cim przypadku licz. poj. mówi się — komu? czemu?: *aniotowi, koniowi, stołowi; psu, lwu, panu*.

Zakończenie w III-cim przypadku licz. poj. jest u jednych rzeczowników *owi*, u drugich *u*.

§ 33. W IV-tym przypadku licz. poj. mówi się — kogo? co? *aniota, konia, pana, człowieka, psa*; — kogo? co? *stół, dom, liść, kościół, las, płot*.

Rzeczowniki męskie żywotne mają IV-ty przyp. licz. poj. równy II-giemu, nieżywotne równy I-szemu przypadkowi.

§ 34. W V-tym przypadku liczby poj. mówi się: *o! piękny aniele, o! panie, bracie, wole; o! dobry koniu, wodzu, chrząszczu, dziedzicu; o! zły chłopcze, szewcze, padalcze; o! piecu, jałowcu, palcu; o! synu!*

Zakończenie V-tego przyp. liczby poj. jest *e* albo *u*.

§ 35. W VII-ym przypadku liczby poj. mówi się — w kim? w czym? *w stole, w aniele; w bracie, w lesie, w domu; w koniu, w gaju; w rogu, w wieńcu*.

VII przypadek licz. poj. kończy się na *e* albo na *u*.

§ 36. W I-ym przypadku licz. mnogiej mówimy: ci *aniotowie* lub *anieli*; owi *chłopi*, tamci *panowie*, sami *goście*, ci *kupcy, chłopcy*; te *konie*, owe *chłopy*, owe *Włochy*, tamte *pany*, same *doktory*.

*Mówimy: ci *anieli*, ci *chłopi*, ale ci *kupcy*, ci *chłopczy*, nie *kupci, chłopci*; widzimy więc, że czasem zamiast samogłoski *i* stoi samogłoska *y*.

Z powyższych przykładów wynika, że niektóre rzeczowniki tej odmiany możemy w I-ym przyp. liczb. mn. połączyć ze słówkami *ci, owi, sami, tamci*, inne znowu łączą się ze słówkami *te, owe, same, tamte*.

Z słówkami *ci, owi, sami, tamci* łączą się tylko rzeczowniki, oznaczające osoby, czyli osobowe; dlatego takie formy I-szego przyp. licz. mn. jak *aniotowie, anieli, chłopci, panowie* i t. d. nazywamy formą osobową.

Formą rzeczową I-ego przyp. liczby mn. są wyrazy: *chłopy, pany, Włochy, doktory, konie, liście, ptaki, parobki*. Nazwiska zwierząt i rzeczy mają tylko formę rzeczową. Dawniej mówiono: *ptacy niebiescy, ptaszkowie lesni, wilcy* i t. p.

*Mówimy: *te stoły, te domy*, ale: *te parobki, te ptaki*, nie *parobky, ptaky*; widzimy więc znowu, że czasem zamiast samogłoski *y* stoi samogłoska *i*.

I-szy przypadek liczby mn. rzeczowników osobowych ma rozmaite zakończenia. Rzeczowniki osobowe mają formę osobową albo rzeczową.

Mówi się: *urzędy, okręty, kłopoty*, nie *urzęda, okręta, kłopotu*.

Brat ma w I-ym przyp. liczby mn. *bracia; ksiądz, księża; cztowiek, ludzie; rok, lata*.

§ 37. W IV-ym przyp. licz. mn. mówimy — kogo? co? *aniołów, panów, wójtów*; — kogo? co? *konie, liście, stoły, gościńce*.

Osobowe rzeczowniki *anioł, pan, wójt* mają IV-ty przyp. liczby mn. równy II-emu przyp. liczby mn. (kogo? co? *panów, wójtów, aniołów* i kogo? czego? *panów, wójtów, aniołów*). Nieosobowe rzeczowniki, t. j. oznaczające imiona zwierząt i rzeczy, mają IV-ty przyp. liczby mn. taki sam, jak I-szy przypadek liczby mn. (kogo? co? *konie, liście, stoły*, i kto? co? *konie, liście, stoły*).

Odmiana druga.

§ 38. Podług drugiej odmiany odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone w I-ym przyp. liczby pojed. na *o* lub *a*.

Wzór pierwszy.

Przyp.	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Dziel- <i>o</i>	Dziel- <i>a</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Dziel- <i>a</i>	Dziel
III	<i>Komu? czemu?</i>	Dziel- <i>u</i>	Dziel- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Dziel- <i>o</i>	Dziel- <i>a</i>
V	—	Dziel- <i>o</i>	Dziel- <i>a</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Dziel- <i>em</i>	Dziel- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czem?</i>	(w) Dziel- <i>e</i>	(w) Dziel- <i>ach</i>

Podług pierwszego wzoru odmieniają się **rzeczowniki** rodzaju nijakiego, zakończone na *o*: *czło*, *drzewo*, *miasto*, *siło*, *okno*, *uło*, *koło*; *ucho* (liczba mn. *uszy* — *uszu* i *uszków*), *oko* (liczba mn. *oczu*, *oczów* i *ócz*).

Wzór drugi.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Pol- <i>e</i>	Pol- <i>a</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Pol- <i>a</i>	Pól
III	<i>Komu? czemu?</i>	Pol- <i>u</i>	Pol- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Pol- <i>e</i>	Pol- <i>a</i>
V	—	Pol- <i>e</i>	Pol- <i>a</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Pol- <i>em</i>	Pol- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czem?</i>	(w) Pol- <i>u</i>	(w) Pol- <i>ach</i>

Podług drugiego wzoru odmieniają się **rzeczowniki** rodzaju nijakiego, zakończone na *e*: *wesele*, *sumienie*, *pokolenie*, *słońce*, *jaje* (nie *jajo*) i t. d.

U W A G I.

§ 39. W przyp. III-cim licz. poj. mamy: *dzieła*, *poła*, a więc tylko zakończenie *u*. Nie mówi się nigdy: *pokoleniowi*, *sumieniowi*, tylko *pokoleniu*, *sumieniu*, ale: *ku południowi*.

§ 40. Przyp. II-gi liczby mn. kończy się zwykle na ostatnią spółgłoskę źródłosłowu; osobnej końcówki nie przybiera: *dział*, *pól*, *miast* i t. d.

Niektóre rzeczowniki, jak *narzędzie*, *nozdrze*, *bezprawie*, *przysłowie*, mają w II-gim przyp. licz. mn. *i* albo *y*: *narzędzi*, *nozdrzy*, *bezprawi*, *przysłowi* i *przysłów*.

Które przypadki w powyższych wzorach są sobie równe?

Odmiana rzeczowników obcych.

§ 41. Posiadamy w języku polskim wiele rzeczowników obcych rodzaju nijakiego, zapożyczonych z języka łacińskiego albo greckiego, jak *kolegjum*, *gimnazjum*, *liceum*. Rzeczowniki te nie odmieniają się wcale w liczbie poj., w liczbie mn. zaś mają w przypadku I-szym zakończenie *a*, w przypadku II-gim *ów*, w dalszych przypadkach odmieniają się prawidłowo, jak *dzieło* albo *pole*.

Wzór odmiany rzeczowników obcych rodzaju nijakiego,
zakończonych na — *um*.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	To pierwsze, polskie <i>gimnazjum, liceum</i>	Te pierwsze, polskie <i>gimnazj-a, lice-a</i>
II	<i>Czyj? -ja? -je?</i>	Tego pierwszego, polskiego <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	Tych pierwszych, pol- skich <i>gimnazj-ów,</i> <i>lice-ów</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	Temu pierwszemu, polskiemu <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	Tym pierwszym, pol- skim <i>gimnazj-om,</i> <i>lice-om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	To pierwsze, polskie <i>gimnazjum, liceum</i>	Te pierwsze, polskie <i>gimnazj-a, lice-a</i>
V	—	Pierwsze, polskie <i>gimnazjum, liceum!</i>	Pierwsze, polskie <i>gimnazj-a, lice-a!</i>
VI	<i>Któm? czem?</i>	Tem pierwszym, polskiem <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	Temi pierwszymi, pol- skimi <i>gimnazj-ami,</i> <i>lice-ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(W) tem pierwszym, polskiem <i>gimnazjum,</i> <i>liceum</i>	(W) tych pierwszych, polskich <i>gimnazj-ach,</i> <i>lice-ach</i>

Odmiana trzecia.

§ 42. Podług trzeciej odmiany odmieniają się rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w przyp. I-szym liczby poj. na *a* albo *i*. Należą tu również (ale tylko w liczbie poj.) męskie rzeczowniki, zakończone na *a*, np. *kaznodzieja*, *poeta*, *stuga*, *wojewoda*, a wreszcie męskie nazwiska rodowe na *o*, jak *Fredro*, *Chodźko*, *Tarło*.

Wzór pierwszy.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Ryb- <i>a</i> Fredr- <i>o</i>	Ryb- <i>y</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Ryb- <i>y</i> Fredr- <i>y</i>	Ryb
III	<i>Komu? czemu?</i>	Rybi- <i>e</i> Fredrz- <i>e</i>	Ryb- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Ryb- <i>ę</i> Fredr- <i>ę</i>	Ryb- <i>y</i>
V	—	Ryb- <i>o</i> Fredr- <i>o</i>	Ryb- <i>y</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Ryb- <i>ą</i> Fredr- <i>ą</i>	Ryb- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czem?</i>	(w) Rybi- <i>e</i> (w) Fredrz- <i>e</i>	(w) Ryb- <i>ach</i>

Podług wzoru pierwszego odmieniają się rzeczowniki żeńskie, mające przed końcówką *a* spółgłoskę twardą: *siostra*, *matka*, *chata*, *starościna*, *książka*, *ławka*, *wola*, *maszyna*, *królewna*, *Lindówna* i t. d. Odmieniają się też podług tego wzoru niektóre rzeczowniki męskie, jak: *starosta* (tylko w liczbie pojedynczej), *poeta* (tylko w liczbie pojed.), *Jagiello* (tylko w liczbie pojed.) i t. p., zawsze tylko w liczbie pojedynczej. *Ręka* odmienia się w liczbie mnogiej po części nieprawidłowo: *ręce*, *rąk*, *rękom*, *ręce*, *rękami* (*rękoma*), *w rękach* (*w ręku*).

Wzór drugi.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Bani- <i>a</i> Burz- <i>a</i>	Bani- <i>e</i> Burz- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Ban- <i>i</i> Burz- <i>y</i>	Bań Burz
III	<i>Komu? czemu?</i>	Ban- <i>i</i> Burz- <i>y</i>	Bani- <i>om</i> Burz- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Bani- <i>ę</i> Burz- <i>ę</i>	Bani- <i>e</i> Burz- <i>e</i>
V	—	Bani- <i>o</i> Burz- <i>o</i>	Bani- <i>e</i> Burz- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Bani- <i>ą</i> Burz- <i>ą</i>	Bani- <i>ami</i> Burz- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Ban- <i>i</i> (w) Burz- <i>y</i>	(w) Bani- <i>ach</i> (w) Burz- <i>ach</i>

Podług wzoru drugiego odmieniają się rzeczowniki żeńskie, mające przed końcówką *a* miękką spółgłoskę, jak np. *kania*, *ziemia*; następnie rzeczowniki, przyjęte z języków obcych, zakończone na *ja* po spółgłosce, np. *religja*, *lekcja* i t. p. Te mają w II przyp. liczb. mn. tych *religij*, *lekcij*, *poezuj*. Odmieniają się też podług tego wzoru rzeczowniki męskie, mające również przed końcówką *a* miękką spółgłoskę, jak np. *kaznodzieja*, *cieśla*, *mówca* i t. p., ale tylko w liczbie pojedynczej.

Wzór trzeci.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Gospodyn- <i>i</i>	Gospodyn- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Gospodyn- <i>i</i>	Gospodyn
III	<i>Komu? czemu?</i>	Gospodyn- <i>i</i>	Gospodyn- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Gospodyn- <i>ię</i>	Gospodyn- <i>e</i>
V	—	Gospodyn- <i>i</i>	Gospodyn- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Gospodyn- <i>ią</i>	Gospodyn- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Gospodyn- <i>i</i>	(w) Gospodyn- <i>ach</i>

Podług wzoru trzeciego odmieniają się rzeczowniki żeńskie, zakończone na *i*: *mistrzynie, ksieni, dozorczyń, władczyni* i t. p.

U W A G L

§ 43. Rzeczowniki męskie, jak *starosta, Jagiełło, Fredro, kaznodzieja, cieśla, mowca* i t. d., które tylko w liczbie pojed. należą do tej odmiany, odmieniają się w liczbie mnogiej prawidłowo podług odmiany pierwszej. Mówimy bowiem w liczbie mnogiej: *starostowie, starostów, starostom; mówcy, mówców, mówcom; cieśle, cieśli, cieślom* — podobnie, jak: *aniotowie, aniotów, aniotom; chłopcy, chłopców, chłopcom; liście, liści, liściom*.

§ 44. Rzeczowniki żeńskie, zakończone na *i*, mają w IV przyp. liczby pojed. końcówkę *ę*: *gospodynię, ksienię, mistrzynię* i t. p. — tylko *pani, tę panią* (nie *panię*).

Odmiana czwarta.

§ 45. Podług odmiany czwartej odmieniają się rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w I-ym przypadku liczby pojed. na spółgłoskę miękką, np.: *miłość, kośó, rzecz, twarz, krew, żagiew, chorągiew* (liczba mnoga *żagwi-e, chorągwi-e*) i t. d.

Wzór pierwszy.

Przypadek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Kość Mysz	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>g</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>y</i>	Kości- <i>om</i> Mysz- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Kość Mysz	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>g</i>
V	—	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>g</i>	Kość- <i>i</i> Mysz- <i>g</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Kości- <i>q</i> Mysz- <i>q</i>	Kość- <i>mi</i> Mysz- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Kość- <i>i</i> (w) Mysz- <i>y</i>	(w) Kości- <i>ach</i> (w) Mysz- <i>ach</i>

Podług wzoru pierwszego odmieniają się: *miłość, rzecz, pieśń, myśl, nie, własność* i t. p.

Wzór drugi.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Twarz Cerkiew	Twarz- <i>e</i> Cerkwi- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>	Twarz- <i>om</i> Cerkwi- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Twarz Cerkiew	Twarz- <i>e</i> Cerkwi- <i>e</i>
V	—	Twarz- <i>y</i> Cerkw- <i>i</i>	Twarz- <i>e</i> Cerkwi- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czym?</i>	Twarz- <i>ą</i> Cerkwi- <i>ą</i>	Twarz- <i>ami</i> Cerkwi- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Twarz- <i>y</i> (w) Cerkw- <i>i</i>	(w) Twarz- <i>ach</i> (w) Cerkwi- <i>ach</i>

Podług wzoru drugiego odmieniają się: *chorągiew, żagiew, macierz, odzież, straż, kieszeń, krtań, pościel, kąpiel, stodczyk, zdobycz* i t. p.

U W A G I.

§ 46. Przypadek I-szy, IV-ty i V-ty liczby mnogiej kończy się we wzorze pierwszym tej odmiany na *t*, np. *kość-i, brw-i, boleść-i* i t. p.

Ponieważ jednak nie możemy powiedzieć *noc-i, mysz-i*, lecz mówimy *noc-y, myszy*, widzimy więc stąd, że i w tej odmianie samogłoskę *i* może czasem zastąpić samogłoska *y*. (Porównaj § 36).

§ 47. Przypadek I-szy, IV-ty i V-ty liczby mnogiej w drugim wzorze kończy się na *e*, np.: *straże, topole, odzież* i t. p.

§ 48. Przypadek VI-ty liczby mnogiej kończy się w tej odmianie na *ami*, np. *cerkwiami, rzeczami, myszami, nocami* i t. p. Wyjątkowo *kość* i *ość* mają: *kość-mi, ość-mi*.

Odmiana piąta.

§ 49. Podług odmiany piątej odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na *ę*.

W z ó r.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
I	<i>Kto? co?</i>	Żrebię Imię	Żrebięt- <i>a</i> Imion- <i>a</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Żrebięci- <i>a</i> Imieni- <i>a</i>	Żrebiąt Imion
III	<i>Komu? czemu?</i>	Żrebięci- <i>u</i> Imieni- <i>u</i>	Żrebięt- <i>om</i> Imion- <i>om</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	Żrebię Imię	Żrebięt- <i>a</i> Imion- <i>a</i>
V	—	Żrebię Imię	Żrebięt- <i>a</i> Imion- <i>a</i>
VI	<i>Kim? czym?</i>	Żrebięci- <i>em</i> Imjeni- <i>em</i>	Żrebięt- <i>ami</i> Imion- <i>ami</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Żrebięci- <i>u</i> (w) Imieni- <i>u</i>	(w) Żrebięt- <i>ach</i> (w) Imion- <i>ach</i>

Podług tego wzoru odmieniają się: *cielę, jagnię, zamię, brzemie* i t. p. Wyraz *książę*, niegdyś *nijaki*, dziś *męski*.

U W A G L

§ 50. 1. Zamiast *książęcia, książęciu, książęciem* mówimy: *księcia, księciu, księciem*.

2. *Dziecię* ma w liczbie mnogiej *dzieci*, przyp. II-gi *dzieci*, przyp. III-ci *dzieciom* i t. d.

3. W III-cim przypadku liczby pojedynczej nie należy mówić *imieniowi, plemieniowi*, lecz *imieniu, plemieniu*.

II. Zaimek.

§ 51. *Jan* pisze. Wskazując na niego, mogę powiedzieć: *on* pisze.

Karol, mówiąc o sobie, że idzie, nie powie: *Karol* idzie — lecz: *ja* idę.

Z tego widzimy, że zamiast imion: *Jan, Karol* i t. p. możemy używać wyrazów: *on, ja*.

Takie części mowy, jak: *ja, ty, on, tamten, ów* i t. d., których używamy zamiast imienia, nazywają się zaimkami.

Podział zaimków.

§ 52. I. Zaimki osobiste.

Uczeń nazywa się Stanisław. Mówiąc o sobie, nie powie *on*: *Stanisław piszę, idę, bawię się*, lecz *ja piszę, ja idę, ja bawię się*.

Mówiąc do tego ucznia, nie będziemy wciąż nazywali go po imieniu: *Stanisławie będziesz pisał; Stanisławie, uważaj; Stanisławie, bądź pilny* — lecz możemy też powiedzieć: *ty będziesz pisał, ty uważaj, ty bądź pilny*.

Podobnie zamiast: *Karol i Józef idziemy*, mówimy: *my idziemy, my otrzymamy nagrodę* i t. p. Zamiast: *Tadeuszu i Marjo pojedziecie*, mówimy: *wy pojedziecie, wy napisiecie list* i t. p.

Zaimki *ja, ty, my, wy*, których używamy zamiast imienia osoby, która mówi, albo do której się mówi, nazywają się zaimki osobiste.

II. Zaimki zwrotne.

Czasowniki: *myję się, wziąłem sobie, on nie szanuje sam siebie* i t. p. oznaczają, że czynność jakaś (np. *mycie się*) wychodzi ode mnie, z rąk moich, i znowu na *moją* osobę przechodzi, zwraca się (*ja myję swoją osobę* czyli *się*).

Zaimki *siebie, sobie, się* oznaczają, że czynność osoby działającej nie przechodzi na żadną inną osobę ani rzecz, tylko zwraca się na nią samą; zaimki te nazywają się zwrotne.

*Mówimy: *ja myję się, ty myjesz się, wy myjecie się, bracia, siostry myją się*. Z tego widzimy, że zaimek zwrotny nie zmienia się bez względu na to, czy idzie o osobę pierwszą, drugą czy trzecią liczby pojedynczej lub mnogiej, rodzaju męskiego czy jakiegokolwiek innego.

(Niemcy przeciwnie stosują zaimki zwrotne do osób i liczb: *ich lobe mich, du lobst dich, ihr lobt euch* i t. d.).

III. Zaimki dzierżawcze — *mój, twój, swój; jego, jej, jego; nasz, wasz, ich* — odpowiadają na pytanie czyj? — czyja? — czyje? w czyjem posiadaniu, czyją własnością jest rzecz, o której mowa.

IV. Zaimki wskazujące używają się zamiast imienia osoby lub rzeczy, na którą wskazujemy, o której mowa. Są one następujące: *on, ona, ono; jego, jej, jego; ów, owa, owo; ten, ta, to; sam, sama, samo; ten sam, ta sama, to samo; taki, taka, takie*.

V. Zaimki pytające, któremi pytamy się o osoby lub rzeczy, są następujące: *Kto? co? któż? cóż? który? która? które? — jaki? jaka? jakie? — czyj? czyja? czyje?*

VI. Zaimki względne.

Bardzo piękny jest dom, w którym mieszkamy.

Zaimek *który* odnosi się do wyrazu *dom*, znajdującego się w poprzednim zdaniu. Zapomocą zaimka *który* wprowadzamy określenie bliższe wyrazu *dom*: *co za dom jest piękny? ten właśnie dom, w którym mieszkamy*.

Nic nie ma ten, kto wszystko stracił.

Zapomocą zaimka *kto* określamy bliżej wyraz *ten*, stojący w poprzednim zdaniu. *Kto niema nic? ten właśnie, kto wszystko stracił*.

Przepadło to, co utonęło.

Zaimki, wprowadzające jakieś nowe określenie, jakiś nowy wzgląd na osobę lub rzecz, o której już poprzednio była mowa, nazywają się zaimki względne.

Zaimki względne są następujące: *który* (nie: *któren*), *która, które; jaki, jaka, jakie; kto, co*.

VII. Zaimki nieokreślne czyli nieoznaczone.

Był tu któryś z twoich przyjaciół i zabrał jakąś książkę.

Który przyjaciel był? — Nie wiem dokładnie; był jakiś, któryś. Jaką zabrał książkę? — Nie wiem również napewno: zabrał jakąś.

Takie zaimki, które ogólnie, niedokładnie rzecz nam jakąś określają, nazywają się zaimki nieokreślne.

Zaimki nieokreślne są następujące: *ktoś, ktokolwiek, coś, co bądź, cokolwiek, nikt, nic; jakiś, któryś, jakikolwiek, jaki bądź, którykolwiek, który bądź, czyjskolwiek, czyjś; niczyj, -a, -e, niektórzy, niejaki, jeden, niejeden, pewien, inny, każdy (nie każdego!), wszelaki, wszyszek, żaden.*

Odmiana zaimków.

§ 53. Zaimki, jak każde imię, odmieniają się przez liczby, przypadki, a niekiedy i przez rodzaje, np. *ja, my; ten, ta, to, ci, te; mój, moja, moje, moi.*

§ 54. Odmiana zaimków osobistych.

Przy- padek	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
	Pytanie	Osoba I	Osoba II	Osoba I	Osoba II
I	<i>Kto? co?</i>	ja	ty	my	wy
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	mnie	ciebie	nas	was
III	<i>Komu? czemu?</i>	mnie, mi	tobie, ci	nam	wam
IV	<i>Kogo? co?</i>	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
V	—	—	ty!	—	wy!
VI	<i>Kim? czem?</i>	mną	tobą	nami	wam
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(we) mnie	(w) tobie	(w) nas	(w) was

Zaimek zwrotny dla obydwóch liczb i na wszystkie trzy rodzaje odmienia się, jak następuje:

Przypadek II siebie

Przypadek IV siebie, się

„ III sobie

„ VI sobą

Przypadek VII (w) sobie.

Odmiana zaimka *ten, ta, to*.

§ 55. Przeważna liczba zaimków odmienia się podług dwóch wzorów: podług odmiany zaimka *ten, ta, to* i podług *mój, moja, moje*.

§ 56. Odmiana wzoru: *ten, ta, to*.

Liczba pojedyncza				
Przy- padek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	ten	ta	to
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	tego	tej	tego
III	<i>Komu? czemu?</i>	temu	tej	temu
IV	<i>Kogo? co?</i>	żywotne: tego nieżywotne: ten	tę	to
VI	<i>Kim? czym?</i>	tym	tą	tem
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) tym	(w) tej	(w) tem
Liczba mnoga				
I	<i>Kto? co?</i>	osobowo: ci rzeczowo: te	te	te
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	tych	tych	tych
III	<i>Komu? czemu?</i>	tym	tym	tym
IV	<i>Kogo? co?</i>	osobowo: tych rzeczowo: te	te	te
VI	<i>Kim? czym?</i>	osobowo: tymi rzeczowo: temi	temi	temi
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) tych	(w) tych	(w) tych

Podług wzoru *ten, ta, to* odmieniają się następujące zaimki: *on, ona, ono; ów, owa, owo; sam, sama, samo; ten sam, ta sama, to samo; wszystek, wszystka, wszystko; jeden, jedna, jedno; niejeden, niejedna, niejedno*.

W IV-tym przypadku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego mówimy *tę*, ale *tamtą* (rzadziej: *tamtę*). Wszystkie inne zaimki mają zakończenie *ą*: *ową, jedną, wszystką, niejedną* i t. p.

Odmiana zaimka *kto, co*.

Przyp.	Liczba pojedyncza		Liczby mnogiej niema.
I	<i>Kto?</i>	<i>co?</i>	
II	<i>Kogo?</i>	<i>czego?</i>	
III	<i>Komu?</i>	<i>czemu?</i>	
IV	<i>Kogo?</i>	<i>co?</i>	
VI	<i>Kim?</i>	<i>czem?</i>	
VII	<i>(W) kim?</i>	<i>(w) czym?</i>	

Podług tego wzoru odmieniają się: *ktoś, coś, nic*.

§ 57. Odmiana zaimka *mój, moja, moje*.

Liczba pojedyncza				
Przypadek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	mój	moja	moje
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	mojego	mojej	mojego
III	<i>Komu? czemu?</i>	mojemu	mojej	mojemu
IV	<i>Kogo? co?</i>	żywołne: mojego nieżywołne: mój	moją	moje
VI	<i>Kim? czym?</i>	moim	moją	mojem
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) moim	(w) mojej	(w) mojem
Liczba mnoga				
I	<i>Kto? co?</i>	osobowo: moi rzeczowo: moje	moje	moje
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	moich	moich	moich
III	<i>Komu? czemu?</i>	moim	moim	moim
IV	<i>Kogo? co?</i>	osobowo: moich rzeczowo: moje	moje	moje
VI	<i>Kim? czym?</i>	osobowo: moimi rzeczowo: mojemu	mojemu	mojemu
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) moich	(w) moich	(w) moich

Podług wzoru *mój, moja, moje* odmieniają się: *twój, twoja, twoje; nasz, nasza, nasze; wasz, wasza, wasze; swój, swoja, swoje; czyj, czyja, czyje; niczyj, niczyja, niczyje; — a nadto: jego, jej, jego*.

Uwagi o niektórych zaimkach.

§ 58. Zaimek *jego, jej, jego* nie posiada I-go przyp. Zastępujemy go przez *on, ona, ono*; w liczbie mnogiej *oni, one*. Mamy zatem I-szy przyp. liczby poj. *on, ona, ono*; II-gi przyp. *jego, jej, jego*; III-ci przyp. *jemu (mu), jej, jemu (mu)*; IV-ty przyp. *jego (go), ją, je*; VI-ty przyp. liczby poj. *nim, nią, niem*, liczby mn. *nimi, niemi*, VII-my przyp. licz. mn. *w nich*.

Zamiast *jego, jej, jego, jemu, jej* i t. d. mówimy: (*do*) *niego, (ku) niemu, (dla) niej* i t. d., a to wówczas, gdy przy tym zaimku stoją takie części mowy, jak *do, ku, dla* i t. p., które się nazywają przymi*kami*.

Nie mówi się nigdy: *Upadło jabłko z drzewa, podniosłem go*, lecz *podniosłem je*. Nie mówi się: *Szło dziecko drogą, trąciłeś go*, lecz *trąciłeś je*. Nie mówi się: *Masz nowe ubranie, wdziej go*, lecz *wdziej je*.

§ 59. Zaimki dzierżawcze *mój, twój, swój* posiadają obok form dłuższych formy krótsze: *ma, twa, swa*; *mego, twego, swego*; *memu, twemu, swemu* i t. d.

§ 60. Zaimki: *który, która, które*; *każdy, każda, każde*; *jaki, jaka, jakie* i t. d. odmieniają się tak, jak przymiotniki, o których odmianie będzie niżej mowa.

III. Przymiotniki.

§ 61. *Dobry ojciec, pilny uczeń, srebrny pieniądz; głęboka rzeka, wysoka góra; słodkie jabłko, młode drzewko.*

Słowa: *dobry, pilny, srebrny*; *głęboka, wysoka*; *słodkie, młode*, określają bliżej stojące obok nich rzeczowniki i mówią nam, *jaki jest ojciec, uczeń, pieniądz; jaka jest rzeka, góra; jakie jest jabłko, drzewo*.

Takie części mowy, które służą do bliższego określenia rzeczowników i oznaczają przymiot osób lub rzeczy, nazywają się przymiotnikami.

§ 62. *Dobry pan, dobremu panu, dobra pani, dobre dziecię, w dobrem dziecięciu; dobrzy panowie, dobre panie, dobre mi paniami, dobre dzieci*. Z tych przykładów widzimy, że przymiotniki są tak samo, jak rzeczowniki, rodzaju

męskiego, żeńskiego i nijakiego, że stoją w liczbie pojedynczej lub mnogiej i że odmieniają się przez przypadki, podobnie jak rzeczowniki, które określają.

Przymiotniki odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki.

§ 63.

Odmiana przymiotników.

Liczba pojedyncza				
Przy- padek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	dobr- <i>y</i>	dobr- <i>a</i>	dobr- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	dobr- <i>ego</i>	dobr- <i>ej</i>	dobr- <i>ego</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	dobr- <i>emu</i>	dobr- <i>ej</i>	dobr- <i>emu</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	żywotne: dobr- <i>ego</i> nieżywotne: dobr- <i>y</i>	dobr- <i>ę</i>	dobr- <i>e</i>
V	—	dobr- <i>y</i>	dobr- <i>a</i>	dobr- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	dobr- <i>ym</i>	dobr- <i>ę</i>	dobr- <i>em</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) dobr- <i>ym</i>	(w) dobr- <i>ej</i>	(w) dobr- <i>em</i>
Liczba mnoga				
I	<i>Kto? co?</i>	osobowo: dobrz- <i>y</i> rzeczowo: dobr- <i>e</i>	dobr- <i>e</i>	dobr- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	dobr- <i>ych</i>	dobr- <i>ych</i>	dobr- <i>ych</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	dobr- <i>ym</i>	dobr- <i>ym</i>	dobr- <i>ym</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	osobowo: dobrz- <i>ych</i> rzeczowo: dobr- <i>e</i>	dobr- <i>e</i>	dobr- <i>e</i>
V	—	osobowo: dobrz- <i>y</i> rzeczowo: dobr- <i>e</i>	dobr- <i>e</i>	dobr- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	osobowo: dobr- <i>ymi</i> rzeczowo: dobr- <i>emi</i>	dobr- <i>emi</i>	dobr- <i>emi</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) dobr- <i>ych</i>	(w) dobr- <i>ych</i>	(w) dobr- <i>ych</i>

Liczba pojedyncza				
Przy- padek	Pytanie	R o d z a j		
		męski	żeński	nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	tan- <i>i</i>	tani- <i>a</i>	tani- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	tani- <i>ego</i>	tani- <i>ej</i>	tani- <i>ego</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	tani- <i>emu</i>	tani- <i>ej</i>	tani- <i>emu</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	żywotne: tani- <i>ego</i> nieżywotne: tan- <i>i</i>	tani- <i>q</i>	tani- <i>e</i>
V	—	tan- <i>i</i>	tani- <i>a</i>	tani- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	tan- <i>im</i>	tani- <i>q</i>	tani- <i>em</i>
VII	<i>W kim? w czem?</i>	(w) tan- <i>im</i>	(w) tani- <i>ej</i>	(w) tani- <i>em</i>
Liczba mnoga				
I	<i>Kto? co?</i>	osobowo: tan- <i>i</i> rzeczowo: tani- <i>e</i>	tani- <i>e</i>	tani- <i>e</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	tan- <i>ich</i>	tan- <i>ich</i>	tan- <i>ich</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	tan- <i>im</i>	tan- <i>im</i>	tan- <i>im</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	osobowo: tan- <i>ich</i> rzeczowo: tani- <i>e</i>	tani- <i>e</i>	tani- <i>e</i>
V	—	osobowo: tan- <i>i</i> rzeczowo: tani- <i>e</i>	tani- <i>e</i>	tani- <i>e</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	osobowo: tan- <i>imi</i> rzeczowo: tani- <i>emi</i>	tani- <i>emi</i>	tani- <i>emi</i>
VII	<i>W kim? w czem?</i>	(w) tan- <i>ich</i>	(w) tan- <i>ich</i>	(w) tan- <i>ich</i>

§ 64. Podług tych wzorów odmieniają się także: 1) niektóre zaimki, jak: *który*, -a, -e; *jaki*, -a, -e; *każdy*, -a, -e i t. d.; 2) przymiotniki, utworzone z czasowników czyli tak zwane imiesłowy, jako to: *kochający*, -a, -e; *kochany*, -a, e; *poczerniały*, -a, -e i t. d.; a wreszcie 3) liczebniki, tak zwane porządkowe, jak: *drugi*, -a, -e, *czwarty*, -a, -e; *jedynasty*, -a, -e i t. d.

§ 65. Rzeczowniki odmieniające się podług odmiany przymiottnikowej.

Liczba pojedyncza						
Przypadek	Pytanie	R o d z a j			n i j a k i	
		męski	żeński			
I	<i>Kto? co?</i>	leśnicz-y	Kraśnisk-a	Orzeszkow-a	piękn-e	Zakopan-e
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	leśnicz-ego	Kraśniski- <i>ej</i>	Orzeszkow- <i>ej</i>	piękn-ego	Zakopan-ego
III	<i>Komu? czemu?</i>	leśnicz-emu	Kraśnaki- <i>ej</i>	Orzeszkow- <i>ej</i>	piękn-emu	Zakopan-emu
IV	<i>Kogo? co?</i>	leśnicz-ego	Kraśnisk-q	Orzeszkow-q	piękn-e	Zakopan-e
V	—	leśnicz-y	Kraśnisk-a	Orzeszkow-a	piękn-e	Zakopan-e
VI	<i>Kim? czem?</i>	leśnicz-ym	Kraśnisk-q	Orzeszkow-q	piękn-em	Zakopan-em
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) leśnicz-ym	(w) Kraśniski- <i>ej</i>	(w) Orzeszkow- <i>ej</i>	(w) piękn-em	Zakopan-em
Liczba mnoga						
I	<i>Kto? co?</i>	leśnicz-orwie	Kraśniski-e	Orzeszkow-e	n i e m a	
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	leśnicz-ych	Kraśnisk-ich	Orzeszkow-yh		
III	<i>Komu? czemu?</i>	leśnicz-ym	Kraśnisk-im	Orzeszkow-ym		
IV	<i>Kogo? co?</i>	leśnicz-yh	Kraśnaki-e	Orzeszkow-e		
V	—	leśnicz-orwie	Kraśniski-e	Orzeszkow-e		
VI	<i>Kim? czem?</i>	leśnicz-gmi	Kraśniski-emi	Orzeszkow-emi		
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) leśnicz-yh	(w) Kraśnisk-ich	(w) Orzeszkow-yh		

Podług tych wzorów odmieniają się: złoty, luty, służący, myśliwy (liczba mnoga złote, służący, myśliwi); bratowa, pisarzowa, Antoniowa, szkolne, mostowe, Długie, Kraśnicki, Kochanowski (liczba mnoga Krasicey i t. p.); Potocka i t. d. Rzeczownik królowa ma w V przyp. licz. poj. zakończenie o: królowo!

§ 66. Odmiana rzeczownika *hrabia*.

Przy- padek	Pytanie	Liczba pojedyncza
I	<i>Kto? co?</i>	Hrabi- <i>a</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	Hrabi- <i>ego</i> (hrab- <i>i</i>)
III	<i>Komu? czemu?</i>	Hrabi- <i>emu</i> (hrab- <i>ł</i>)
IV	<i>Kogo? co?</i>	Hrabi- <i>ego</i> (hrabi- <i>ę</i>)
V	—	Hrabi- <i>o!</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	Hrabi- <i>a</i>
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) Hrab- <i>i</i>

Formy, zamieszczone w nawiasach, wychodzą z użycia.

Liczba mnoga:

Hrabi-*owie*, hrabi-*ów*, hrabi-*om* i t. d. — jak *panowie*, *panów*, *panom* i t. d.

Podług odmiany rzeczownika *hrabia* odmieniają się: *mar-
grabia*, *burgrabia*, *sędzia*.

Stopniowanie przymiotników.

§ 67. *Jan jest pilny; Karol jest pilniejszy; Piotr jest najpilniejszy.*

*Jan jest zdolny; Karol jest zdolniejszy; Piotr jest naj-
zdolniejszy.*

W powyższych przykładach porównujemy z sobą trzech uczniów pod względem ich pilności i zdolności. Z porównania tego wypadło, że od Jana *pilnego i zdolnego*, więcej pilności i zdolności posiada Karol, a między wszystkimi trzema naj-
więcej pilności i zdolności ma Piotr.

Lepsze, wyższe przymioty Karola wyraziliśmy zapo-
mocą przymiotników *pilny* i *zdolny*, zmienionych na *pilni-
ej*szy, *zdolni-
ej*szy; najlepsze, najwyższe przymioty Piotra wy-

raziliśmy zapomocą zmiany przymiotników *pilny, zdolny na naj-pilni-ejszy, naj-zdolni-ejszy*.

Pilniejszy, zdolniejszy jest stopniem wyższym (drugim) przymiotników *pilny, zdolny*.

Najpilniejszy, najzdolniejszy jest stopniem najwyższym (trzecim) przymiotników *pilny, zdolny*.

Stopień wyższy (drugi) przymiotnika wypowiada, że jakaś osoba lub rzecz więcej jakiegoś przymiotu posiada, niż inna osoba lub rzecz.

Stopień najwyższy (trzeci) przymiotnika wypowiada, że jakaś osoba lub rzecz z pomiędzy wszystkich porównywanych osób lub rzeczy najwięcej jakiegoś przymiotu posiada.

Podobnie zmieniają się czyli stopniują prawie wszystkie przymiotniki, np. *długi, dłuższy, najdłuższy; szczęśliwy, szczęśliwszy, najszczęśliwszy; biały, bielszy, najbielszy; mądry, mędrszy, najmędrszy; stary, starszy, najstarszy; słaby, słabszy, najslabszy* i t. d.

§ 68. Mamy zatem trzy stopnie przymiotów:

1) Stopień równy, np. *długi, szczęśliwy, biały* i t. d.

2) Stopień wyższy, np. *dłuższy, szczęśliwszy, bielszy* itd.

3) Stopień najwyższy, np. *najdłuższy, najszczęśliwszy, najbielszy* i t. d.

§ 69. Mówi się: *Dziecko piękne, jak anioł. Mądry, jak Salomon. Jan jest tak pilny, jak mój brat. Kamień wielki, jak dom*. Porównywając z sobą dwie osoby albo rzeczy o przymiotach równych (po przymiotnikach w stopniu równym) używa się słówka: *jak*.

Mówi się: *Kościół jest wyższy, niż (niżeli, aniżeli, niżli) dwór. Słońce jest większe, niż ziemia. Jakób jest starszy od Pawła*.

Po przymiotnikach w stopniu wyższym używa się w porównaniu słówek: *niż, niżeli, aniżeli, niżli* i t. d.

Mówi się: *I papier jest biały, i kreda biała, ale śnieg ze wszystkiego najbielszy. Sokrates był uznany za najmędrszego między Grekami. Stal jest najtwardsza z pomiędzy wszystkich kruszców*. Po przymiotnikach w stopniu najwyższym używamy słów: *z, między, pomiędzy, z pomiędzy, z pośród*.

§ 70. Przypatrzmy się raz jeszcze umieszczonym powyżej przykładom stopniowania przymiotników, a obaczymy, że stopień wyższy tworzy się od tematu przymiotnika za dodaniem końcówki (przyrostka) *szy* lub *ejszy*, np. *słab-szy*, *ściśł-ejszy*. Stopień najwyższy tworzy się tak samo, tylko na początku wyrazu dodajemy jeszcze tak zwany przedrostek *naj*, np. *naj-słab-szy*, *naj-ściśł-ejszy*.

§ 71. Niektóre przymiotniki mają stopnie wyższe urobione nieprawidłowo:

<i>gładki</i> — <i>gładszy</i> ,	<i>lekki</i> — <i>łżejszy</i> (nie <i>lekszy</i> !),
<i>słodki</i> — <i>słodszy</i> ,	<i>szeroki</i> — <i>szerszy</i> ,
<i>wąski</i> — <i>węższy</i> ,	<i>miękki</i> — <i>miększy</i> ,
<i>cienki</i> — <i>cieńszy</i> ,	<i>głęboki</i> — <i>głębszy</i> ,
<i>niski</i> — <i>niższy</i> ,	<i>daleki</i> — <i>dalszy</i> i t. d.

czerwony — *czerwieńszy*,

wesoły — *weselszy*.

<i>wielki</i>	—	<i>większy</i>	—	<i>największy</i> ,
<i>mały</i>	—	<i>mniejszy</i>	—	<i>najmniejszy</i> ,
<i>dobry</i>	—	<i>lepszy</i>	—	<i>najlepszy</i> ,
<i>zły</i>	—	<i>gorszy</i>	—	<i>najgorszy</i> ,
<i>wysoki</i>	—	<i>wyższy</i>	—	<i>najwyższy</i> .

§ 72. Niektóre przymiotniki nie stopniują się wcale, np. *złoty*, *słomiany*, *marmurowy*; *niemy*, *ślepy*; *sypialny*, *jadalny*; *białawy*, *żółtawy*; *ojcowski*, *synowski* i t. d.

§ 73. Mówimy: *to jest bardziej, najbardziej (więcej, najwięcej) gorzkie; on jest mniej (najmniej) pilny*.

Takie stopniowanie, w którym stopień wyższy i najwyższy tworzy się zapomocą słówek: *bardziej*, *więcej*, *najbardziej*, *najwięcej*, *mniej*, *najmniej*, nazywamy stopniowaniem opisowem.

IV. Liczebniki.

§ 74. *Trzy jabłka; sześć książek; dwanaście piór; stu żołnierzy; tysiąc złotych; dwa tysiące cegieł; milion gwiazd i t. d. Ławka piąta, ósma, dziesiąta.*

Słowami: *trzy, sześć, dwadzieścia, sto, tysiąc, dwa tysiące, milion* i t. d. oznaczamy, ile jest osób lub rzeczy, czyli oznaczamy ich liczbę. Słowami *piąty, ósmy, dziesiąty* oznaczamy, w jakim porządku osoby lub rzeczy po sobie następują. Takie części mowy, które oznaczają liczbę osób lub rzeczy, albo też, w jakim porządku one po sobie następują, nazywają się liczebniki.

Podział liczebników.

L Liczebniki oznaczone i nieoznaczone.

§ 75. Liczbę oznaczamy albo zupełnie dokładnie — np. *ośm, piętnaście, czterdzieści cztery* i t. d. — albo nie oznaczamy jej dokładnie, tylko w przybliżeniu, np. *kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt, mało, wiele* i t. p.

Liczebniki, oznaczające dokładnie liczbę osób lub rzeczy, nazywają się oznaczone; te, które nie oznaczają dokładnie liczby osób lub rzeczy, nazywają się liczebniki nieoznaczone.

§ 76. II. Liczebniki główne. Liczebniki, któremi oznaczamy liczbę osób lub rzeczy, a któremi odpowiadamy na pytanie „ile?” — nazywają się główne.

Są to następujące liczebniki:

Jeden, jedna, jedno;	pięćdziesiąt, sześćdziesiąt i t. d.
dwaj, dwa, dwie;	sto, sto jeden, sto dwa i t. d.
obaj, oba, obie;	dwieście, trzysta, czterysta;
obydwaj, obydwa, obydwie;	pięćset, sześćset, siedemset i t. d.
trzej, trzy;	tysiąc, dwa tysiące i t. d.
czterej, cztery;	pięć tysięcy, sześć tysięcy;
pięć, sześć, siedm i siedem;	dziesięć, dwadzieścia tysięcy;
ośm i osiem, dziewięć, dziesięć;	dwieście tysięcy — albo dwakroć
jedenaste, dwanaście i t. d.	sto tysięcy;
dwadzieścia, dwadzieścia jeden,	trzysta tysięcy — albo trzykroć
dwadzieścia dwa, trzy, cztery....	sto tysięcy;
trzydzieści, czterdzieści;	milion, dwa miliony i t. d.

III. Liczebniki zbiorowe zaliczają się do głównych, a oznaczają połączenie, zbiór pewnej liczby osób lub rzeczy, np. *oboje Osińscy* (mąż i żona albo brat i siostra); *dwoje dzieci* (chłopiec i dziewczynka); *troje zwierząt* (t. j. takich zwierząt, które nie wszystkie może do jednego gatunku należą); *dziesięcioro przykazań* (t. j. zbiór 10 różnych przykazań) i t. d.

Liczebniki zbiorowe są następujące:

dwoje, oboje,	dwanaścioro, trzynaścioro i t. d.
troje,	dwadzieścioro, trzydzieścioro, pięć-
czworo, pięcioro,	dziesięcioro, sześćdziesięcioro,
sześcioro, siedmioro,	dwadzieścia dwoje, troje,
ośmioro, dziewięcioro,	trzydzieści dwoje, troje,
dziesięcioro, jedenaścioro,	trzydzieści czworo i t. d.

§ 77. IV. Liczebniki porządkowe oznaczają, w jakim porządku osoby lub rzeczy po sobie następują. Odpowiadamy niemi na pytanie: który z kolei? który w porządku? np. *przyjechałem pierwszy, ty przyjechałeś drugi, brat przyjechał dziewiąty.*

Są one następujące:

pierwszy, -a, -e, drugi albo wtóry, -a, -e,
 trzeci, czwarty, piąty, szósty, siódmy, ósmy, dziewiąty, dziesiąty,
 jedenasty, dwunasty i t. d.;
 dwudziesty, dwudziesty pierwszy, drugi i t. d.;
 trzydziesty, czterdziesty, pięćdziesiąty i t. d.;
 setny, setny pierwszy, setny jedenasty albo sto jedenasty, sto
 dwudziesty; dwóchsetny (albo dwusetny), trzechsetny,
 pięćsetny, tysiączny i t. d.

§ 78. V. Liczebniki wielorakie. *Linja może być dwójaka: prosta albo krzywa. Korzyść z nauki jest podwójna: dla siebie i dla drugich. Motyle bywają trojaki: latające za dnia, o zmierzchu i w nocy.* Liczebniki takie, jak: *dwojaki*, -a, -e, *podwójny*, -a, -e, *trojaki*, -a, -e, *czworaki*, -a, -e, *poczwórny*, -a, e, i t. d. oznaczają, że osoby lub rzeczy mogą być różnego rodzaju, i nazywają się liczebnikami wielorakimi. Odpowiadamy niemi na pytanie: iloraki?

Są to następujące liczebniki:

jednaki, -a, -e,	pojedynczy, -a, -e,
dwojaki, -a, -e,	podwójny, -a, -e,
trojaki, -a, -e,	potrójny, -a, -e,
czworaki, -a, -e,	poczwórny, -a, -e,
pięcioraki, -a, -e,	— —
sześcioraki, -a, -e,	poszóstny, -a, -e,

dziesięcioraki, jedenastoraki, dwudziestoraki i t. d.
iloraki, tyloraki, kilkoraki, wieloraki i t. d.

§ 79. VI. Liczebniki podziałowe. *Szliśmy po dwóch; dostaliśmy po sześć jabłek; z każdego drzewa zerwano po cztery owoce na próbę; po stu żołnierzy powołano z każdego miasta.* Liczebniki: *po dwóch, po sześć, po cztery, po stu* i t. d. oznaczają, po ile jednostek z większej jakiejś liczby jest przedmiotem naszej mowy. Odpowiadamy niemi na pytanie: po ile?

Są one następujące:

po jednemu (jednym), po jednym, po jednej; po dwóch, po dwa, do dwie, po dwoje; po trzech, po trzy, po troje; po czterech, po cztery, po czworo; po pięciu, po pięć, po pięcioro i t. d.; po dziesięciu, po dziesięć, po dziesięcioro; po stu, po sto; po tysiącu, po tysiąc; po kilku, po kilka, po kilkoro; po kilkunastu, po kilkanaście, po kilkanaścioro.

Odmiana liczebników.

§ 80. Liczebniki główne. Liczebnik jeden, jedna, jedno odmienia się zupełnie prawidłowo podług wzoru ten, ta, to: *jednego, jednej, jednego; jednemu, jednej; jednym, jedną, jednym* i t. d.

Tylko IV-ty przypadek liczby pojed. rodzaju żeńskiego kończy się na *a*: jedną.

Widziałem tylko tę jedną panią. — Dałem ci tylko tamtą jedną książkę. Ujrzałem światło w jednym oknie. Jedni chcieliby zostać w domu, drudzy wolą pójść na przechadzkę.

Liczebnik dwaj, dwie, dwa odmienia się, jak następuje:

Przy- padek	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	<i>osobowo: dwaj bracia</i> <i>rzeczowo: dwa stoły</i>	<i>dwie siostry</i>	<i>dwa okna</i>
II	<i>Czyj? -ja? -e?</i>	<i>dwóch (albo dwu) braci, stołów</i>	<i>dwóch (albo dwu) siostr</i>	<i>dwóch (albo dwu) okien</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	<i>dwom braciom, stołom</i>	<i>dwom siostrom</i>	<i>dwom oknom</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	<i>osobowo: dwóch (dwu) braci</i> <i>rzeczowo: dwa stoły</i>	<i>dwie siostry</i>	<i>dwa okna</i>
V	— —	<i>osobowo: dwaj bracia</i> <i>rzeczowo: dwa stoły</i>	<i>dwie siostry</i>	<i>dwa okna</i>
VI	<i>Kim? czem?</i>	<i>dwoma braćmi, stołami</i>	<i>dwoma (albo dwoma) siostrami</i>	<i>dwoma oknami</i>
VII	<i>W kim? w czem?</i>	<i>(w) dwóch (albo dwu) braciach</i> <i>stołach</i>	<i>(w) dwóch (albo dwu) siostrach</i>	<i>(w) dwóch (albo dwu) oknach</i>

Stryj przyjeżdża dziś do nas z dwiema (albo dwoma) córkami i zabawi tutaj dwa dni. Trudno jest siedzieć na dwóch (albo dwu) stołkach. Dwuch (albo dwu) rzeczy człowiek nigdy nie żałuje: раннего вставания i прędkiego наuczения się.

Odmiana liczebnika *obaj*, *oba*, *obie* — *obaj*twoj, *obaj*twoja, *obaj*twoje.

Przypadek	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
I	<i>Kto ? co ?</i>	<i>osobowo: obaj, obaj</i> twoj <i>Śniadeccy</i> <i>rzeczowo: oba, obaj</i> twoja domy	<i>obie, obaj</i> twoje ręce	<i>oba, obaj</i> twoja oczy
II	<i>Czyj ? -a ? -e ?</i>	<i>obu, obaj</i> twoch <i>Śniadeckich</i> , domów	<i>obaj</i> twoch, <i>obu</i> rąk	<i>obu, obaj</i> twoch oczu
III	<i>Komu ? czemu ?</i>	<i>obu, obaj</i> twoim <i>Śniadeckim</i> , domom	<i>obaj</i> twoim, <i>obu</i> rękom	<i>obu, obaj</i> twoim oczom
IV	<i>Kogo ? co ?</i>	<i>osobowo: obu, obaj</i> twoch <i>Śniadeckich</i> <i>rzeczowo: oba, obaj</i> twoja domy	<i>obie, obaj</i> twoje ręce	<i>oba, obaj</i> twoja oczy
V	—	<i>osobowo: obaj, obaj</i> twoj <i>Śniadeccy</i> <i>rzeczowo: oba, obaj</i> twoja domy	<i>obie, obaj</i> twoje ręce	<i>oba, obaj</i> twoja oczy
VI	<i>Kim ? czym ?</i>	<i>oboma, obu, obaj</i> twoja <i>Śniadeckimi</i> , domami	<i>obiema, obu, obaj</i> twoj <i>albo oboma, obaj</i> twoja rękami (rękoma)	<i>oboma, obu, obaj</i> twoja oczyma (oczami)
VII	<i>W kim ? w czym ?</i>	<i>(w) obu, obaj</i> twoch <i>Śniadeckich</i> , domach	<i>(w) obaj</i> twoch, <i>obu</i> rękach	<i>(w) obu, obaj</i> twoch oczach

W obu (obydwóch) wypadkach zawiadomisz mnie listownie. Na obu (obydwóch) uszach ma znaki wskutek odmrożenia. Napisałem do obu (obydwóch) przyjaciół. Zwiedzimy razem oba (obydwa) te miasta i w obu (obydwóch) zatrzymamy się dłużej.

§ 81. Odmiana liczebników *trzej, trzy — cztery, cztery.*

Przy- padek	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj żeński i nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	<i>osob.: trzech, czterej uczniowie rzecz.: trzy, cztery gołębie</i>	<i>trzy, cztery różne, imiona</i>
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	<i>trzech, czterech uczniów, gołębi</i>	<i>trzech, czterech róż, imion</i>
III	<i>Komu? czemu?</i>	<i>trzem, czterem uczniom, gołębiom</i>	<i>trzem, czterem róż- om, imionom</i>
IV	<i>Kogo? co?</i>	<i>osob.: trzech, czterech uczniów rzecz.: trzy, cztery gołębie</i>	<i>trzy, cztery różne, imiona</i>
V	—	<i>osob.: trzech, czterej uczniowie rzecz.: trzy, cztery gołębie</i>	<i>trzy, cztery różne, imiona</i>
VI	<i>Kim? czym?</i>	<i>trzema, czterema uczniami, gołębiami</i>	<i>trzema, czterema różami, imionami</i>
VII	<i>Wkim? wczem?</i>	<i>(w) trzech, czterech uczniach, gołębiach</i>	<i>(w) trzech, czterech różach, imionach</i>

Trzy są stany skupienia ciał: stan stały, płynny i lotny. W trzech godzinach ujechaliśmy cztery mile. Trzema lub czterema godzinami snu nie pokrzepisz znużonego ciała.

§ 82. *W pięciu kościołach byłem na Bożych grobach. Z kilkunastu znajomymi wyjeżdżamy na wies. Obok wielu domów widzimy piękne ogródki z kwiatami. Z dziesięciu przyka-*

zań nauczysz się całej mądrości życia. Jeden grzesznik *nawró-
cony* miłszy Panu, niż siedemdziesięciu siedmiu *sprawiedli-
wych*.

Ilu biednym dałeś dziś jałmużnę? — *Pięciom*. Z *ilu* znajomymi wyjeżdżałeś na wieś? — Z *kilkunastoma* (*wie-
łoma*). — W *ilu* przykazaniach mieści się mądrość życia? —
W *dziesięciu*.

I. Odmiana z rzeczownikiem:			
Przyp.	Pytanie	Rodzaj męski	Rodzaj nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	pięciu wodzów, pięć koni	kilka jabłek
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	pięciu wodzów, pięciu koni	kilku jabłek
III	<i>Komu? czemu?</i>	pięciu wodzom, pięciu koniom	kilku jabłkom
IV	<i>Kogo? co?</i>	pięciu wodzów, pięć koni	kilka jabłek
V	—	pięciu wodzów, pięć koni	kilka jabłek
VI	<i>Kim? czem?</i>	pięciu wodzami, pięciu końmi	kilku jabłkami
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) pięciu wodzach, pięciu koniach	w kilku jabłkach
II. Odmiana bez rzeczowników:			
Przyp.	Pytanie	Rodzaj męski	R. żeński i r. nijaki
I	<i>Kto? co?</i>	<i>osob.:</i> pięciu, kilku, jedenastu <i>rzecz.:</i> pięć, kilka, jedenaście	pięć, jedenaście, kilka
II	<i>Czyj? -a? -e?</i>	pięciu, kilku i t. p.	pięciu, jedenastu, kilku
III	<i>Komu? czemu?</i>	pięciom, kilku i t. d.	pięciom, jedenastom, kilku
IV	<i>Kogo? co?</i>	<i>osob.:</i> pięciu, <i>rzecz.:</i> pięć	pięć, jedenaście, kilka
V	—	<i>osob.:</i> pięciu, kilku, jedenastu <i>rzecz.:</i> pięć, kilka, jedenaście	pięć, jedenaście, kilka
VI	<i>Kim? czem?</i>	pięcioma, kilkoma i t. d.	pięcioma, jedenastoma, kilkoma
VII	<i>W kim? w czym?</i>	(w) pięciu, kilku i t. d.	(w) pięciu, jedenastu, kilku

Liczebniki *pięć* i *kilka* w połączeniu z rzeczownikiem nie zmieniają się prawie wcale, gdyż obok form *pięć*, *pięciu*, *kilka*, *kilku* nie widzimy w odmianie innych form tych liczebników.

Podobnie odmieniają się liczebniki główne od 5—99 i liczebniki nieoznaczone: *kilka*, *kilkanaście*, *wiele*, *ile* i t. d.

§ 83. 1. Odmiana liczebnika *sto* bez rzeczownika.

Liczba pojedyncza:		Liczba mnoga:
Przypadek	I Sto,	Sta (np. trzysta),
"	II sta,	set (pięćset),
"	III stu,	stom,
"	IV sto,	sta,
"	V sto,	sta,
"	VI stem,	stani,
"	VII (w) ście.	(w) stach.

2. Odmiana liczebnika *dwieście* bez rzeczownika.

Przypadek	I i IV	Dwieście,
"	II i VII	dwustu,
"	III	dwustu,
"	VI	dwustoma, dwomaset.

3. Odmiana liczebników *sto* i *dwieście* z rzeczownikami.

Przypadek	I i V	stu, dwustu mężów; sto, dwieście siodła,
"	II	stu, dwustu mężów, siodła,
"	III	stu, dwustu mężom, siodłom,
"	VI	stu, dwustu mężów; sto, dwieście siodła,
"	VI	stu, dwustu mężami, siodłami,
"	VII	(w) stu, dwustu mężach, siodłach.

Jeżeli do sta dodasz sto, otrzymasz dwieście. Od dwustu odciągnąwszy cztery, otrzymamy 196. Z ilu złotemi jedziesz w podróż? — Ze stu złotemi.

4. Odmiana liczebników *trzysta, czterysta*.

Przypadek I i V Trzystu, czterystu mężów; trzysta, czterysta siodeł,

„ II trzystu, czterystu mężów, siodeł,

„ III trzystu, czterystu mężom, siodełom,

„ IV trzystu, czterystu mężów; trzysta, czterysta siodeł,

„ VI trzystu, czterystu mężami, siodełami,

„ VII (w) trzystu, czterystu mężach, siodełach.

Liczebniki 500, 600, 700, 800, 900 odmieniają się tak, jak liczebnik *pięć*, — z dodaniem słowa *set*: *pięćset, pięciuset mężów, pięciuset mężom* i t. d.

§ 84. Odmiana liczebników zbiorowych: *oboje, dwoje, troje, kilkoro* i t. d.

Przypadek I i IV Dwoje ludzi, czworo, kilkoro dzieci, rzeczy,

„ II dwojga ludzi, czworga, kilkorga dzieci, rzeczy,

„ III dwojgu *ludziom*, czworgu, kilkorgu *dzieciom, rzeczom*,

„ VI dwojgiem ludzi, czworgiem, kilkorgiem dzieci, rzeczy,

„ VII (w) dwojgu *ludziach*, czworgu, kilkorgu *dzieciach, rzeczach*.

§ 85. Liczebniki porządkowe: *pierwszy, -a, -e, trzeci, -a, -e, dziesiąty -a, -e* i t. d. i liczebniki wielorakie: *jednakł -a, -e, pojedynczy, -a, -e, trojaki, -a, -e, potrójny, -a, -e* i t. d., mają takie zakończenia, jak przymiotniki (*dobry, -a, -e*), odmieniają się też tak, jak one.

Porównaj, które przypadki w powyższych tablicach i wzorach równe są pierwszemu przypadkowi? Które przypadki we wszystkich trzech rodzajach są jednakowe?

V. Czasowniki.

Rodzaje czynności.

§ 86. *Uczeń czyta; brat pisze; siostra szyje; pleszczekat; żołnierz idą; woda płynęła; myśliwy poluje; rzemieślnik pracuje; kamień leży; kwiat więdnio; deszcz*

*paduł; murawa zazieleniła się; liście żółkną; drzewo spa-
liło się; starzec choruje.*

Słowa powyższe: *czyta, pisze, szyje, czekał, idą* i t. d. oznaczają, co czynią, czem są zajęci *uczeń, brat, siostra*; słowa: (*kwiat*) *wiecznie, (liście) żółkną, (starzec) choruje* i t. d. oznaczają, w jakim stanie znajdują się: *kwiat, liście, starzec.*

Części mowy, które oznaczają czynność osób lub rzeczy, albo stan, w jakim osoba jakaś albo rzecz się znajduje, nazywają się czasownikami.

§ 87. *Myśliwy strzela zające. Budowniczy buduje domy. Szewc robi buty. Uczeń pisze zadanie. Matka uczy dziecko.*

Jeżeli *myśliwy strzela zające*, to jego czynność (*strzelanie*) przechodzi na *zające*, bo one *bywają strzelane* — giną.

Czasowniki: *strzela, buduje, robi, pisze, uczy* wyrażają taką czynność, która z osoby działającej przechodzi na jakąś inną osobę albo rzecz.

Taka czynność, która z osoby działającej przechodzi na jakąś inną osobę lub rzecz, nazywa się czynnością przechodnią.

Czasowniki, wyrażające czynność przechodnią, nazywają się czasownikami przechodniami.

Pies był bity. Uczeń był chwalony. Zadanie zostało napisane. Cnota została wynagrodzona.

Czasowniki: *był bity, był chwalony, zostało napisane, została nagrodzona* wyrażają, że każda z osób lub rzeczy, należących do tych czasowników (*pies, uczeń, zadanie, cnota*) doznawała na sobie jakiejś czynności, że tę czynność jakby przyjęła na siebie (*pies otrzymał bicie, uczeń pochwałę, cnota nagrodę* i t. d.). Czynność, która wyraża, że jakaś osoba lub rzecz znosi na sobie, odbiera działanie innej osoby lub rzeczy, nazywa się czynnością bierną.

Wiatr wieje. Dziecię śpi. Rzeka płynie. Ptak lata.

Czasowniki: *wieje, śpi, płynie, lata* wyrażają taką czynność, która ani na nic nie przechodzi, ani też nie oznacza, że ktoś doznaje na sobie działania jakiejś innej osoby lub rzeczy.

Nie są więc one ani przechodnie ani bierne.

Czynność, która nie jest ani przechodnią ani bierną, nazywa się nieprzechodnią czyli nijaką.

Czasowniki, wyrażające czynność nieprzechodnią czyli nijaką, nazywają się czasowniki nieprzechodnie czyli nijakie.

Mamy więc trzy rodzaje czynności:

1. Czynność przechodnią: *zabić, czynić, dźwignąć, gnieść, uczynić — kogo? co?*

2. Czynność bierną: *być zabitym, być czynionym, być gniesionym, być dźwigniętym.*

3. Czynność nieprzechodnią czyli nijaką: *stać, spać, siedzieć, płynąć.*

§ 88. Myśliwy zabił zającą — zając został zabity.

Budowniczy wybudował dom — dom został wybudowany.

Szewc robi buty — buty są robione.

Mamy tu czasowniki przechodnie: *zabił (zającą), wybudował (dom), robi (buty)*; każdy z tych czasowników przechodnich wyraża, że osoby: *myśliwy, budowniczy, szewc* coś *czynią*.

Dlatego też odmiana tych czasowników czyli sposób, jakim wyrażamy czynności przechodnie, nazywa się stroną czynną.

Temi samemi czasownikami przechodniemi: *zabił, wybudował, robi* wyrażone są powyżej czynności bierne: *został zabity (zając), został wybudowany (dom), są robione (buty)*.

Odmiana czasowników biernych czyli sposób, jakim wyrażamy czynności bierne, nazywa się stroną bierną.

Czasowniki przechodnie mogą być zatem wyrażone:

1) W stronie czynnej, np. *zabić, wieść* i t. d. — *kogo? co?*

2) W stronie biernej, np. *być zabitym, wiedzionym* i t. d.

§ 89. *Mrówki przyświecają ludziom przykładem wielkiej pracowitości. Pracują one dniami całemi. — Na złodzieju czapka gore. — Łód pęktł na rzekach i kra popłynęła do morza.*

Czasowniki nieprzechodnie: *przyświecają, pracują, gore, pęktł, popłynęła* i inne, jak: *wiać, spać, płynąć, leżeć, chodzić* i t. p., nie mogą być użyte w stronie biernej. Nie można np. powiedzieć: *droga jest chodzona*, tylko *chodzimy drogą* lub *po drodze*. Z tego wypływa, że czasowniki nieprzechodnie

odmieniają się tylko jednym sposobem, równym odmianie czasowników przechodnich w stronie czynnej, t. j. posiadają tylko stronę czynną.

§ 90. *Ojciec siedział przy stole i czytał gazetę, syn uczył się obok niego. Wisła wypływa na Śląsku, a pod Gdańskiem wpada do morza. Póki uczyć się nie będziesz, póty omijać cię będą wszystkie przyjemności.*

Czasowniki: *siedział, czytał, uczył się, wypływa, wpada, uczyć się nie będziesz, omijać będą*, wyrażają czynności zaczęte, lecz nieukończone jeszcze, trwające albo w teraźniejszości (*wypływa, wpada*), albo w przeszłości (*siedział, czytał*), albo w przyszłości [*uczyć się (nie) będziesz, omijać będą*].

Czasowniki, które wyrażają czynność zaczęłą, lecz nieukończoną, trwającą jeszcze, nazywają się niedokonane.

Bociany, słowiki, skowronki, jaskółki odleciały już do ciepłych krajów; było przestało już chodzić na pastwiska; na polach i łąkach trawy powiędły; drzewa wyciągnęły nagie ramiona, bo liście z nich opadły; okrył je szron i lód. Ach! kiedyż ustaną już mrozy i zaświeci nam jasne słońeczko?

Czasowniki: *odleciały, przestało, powiędły, wyciągnęły, opadły, okrył, ustaną, zaświeci* wyrażają czynność taką, która się już skończyła, dokonała, albo która się skończy, dokona w przyszłości (*ustaną, zaświeci*). Tak np. *było przestało chodzić na pastwiska*, znaczy, że już nie chodzi; gdy zaś powiemy: *przestawało chodzić*, to znaczy, że chodziło jeszcze niekiedy.

Czasowniki, które wyrażają czynność zaczęłą i ukończoną, nazywają się dokonane.

§ 91. Czasowniki: *oskarżać się, myć się, pokazywać się, zaklinać się, chwalić się* i t. d. wyrażają taką czynność, która od nas wychodzi i nie przechodzi na żaden inny przedmiot, tylko na nas samych się zwraca. *Chwałę się*, znaczy, że *pochwała* wychodzi z ust moich i że ja sam jestem przedmiotem tej *pochwały*.

Takie czasowniki, które wyrażają czynność, zwracającą się znowu na tę samą osobę lub rzecz, która coś działa, nazywają się czasowniki zwrotne.

Z powyższych przykładów widzimy, że czasowniki zwrotne są właściwie czasownikami przechodniami, połączonemi

z zaimkiem zwrotnym *się*, mówimy bowiem także: *oskarżać kogoś, myć kogoś, pokazywać kogoś, zaklinać kogoś, chwalić kogoś* i t. d. Czasowniki zwrotne, użyte bez zaimka *się*, są zawsze przechodniemi czasownikami.

§ 92. Czasowniki: *bać się, śmiać się, rozigrać się, chęć się, spodziewać się, lękać się* i t. d. są, jak widzimy, czasownikami nieprzechodniemi, a bez zaimka *się* nie mogą być nigdy użyte. Wyrazów takich, jak *bać, śmiać, rozigrać, chęć, spodziewać, lękać* i t. d. nie mamy w naszym języku.

Czasowniki nieprzechodnie, które tylko z zaimkiem *się* mogą być użyte, a bez tego zaimka nie mają żadnego znaczenia, nazywają się czasownikami zaimkowymi.

§ 93. W czasownikach: *błyska się, grzmi, świta, marznie, można, trzeba, przystoi, nudzi mi się, mdli mi, brzydzi mnie* i t. d. nie mamy wyrażonej osoby, która działa, dlatego też czasowniki takie nazywają się nieosobowymi.

§ 94. Czasowniki dzielą się na:

	a) Przechodnie:
1.	{ w stronie czynnej i
w stronie biernej.
	b) Nieprzechodnie czyli nijakie.
2.	{ a) Niedokonane.
	{ b) Dokonane.
3.	{ a) Zwrotne.
	{ b) Zaimkowe.
4.	Nieosobowe.

Odmiana czasownika.

Osoby, liczby, rodzaje.

§ 95. *Idę do szkoły, ty idziesz ze mną, on idzie za nami, Ja biorę książki, ty niesiesz atrament, on niesie zeszyty. — Byliśmy na przechadźce, wy byliście z nami, oni zostali w domu i czytali. Byłem chwalony, byłeś chwalony, był chwalony.*

Gdy mówimy o jakiejś czynności, mówimy zarazem o osobie lub rzeczy, która ją wykonywa, albo w liczbie mnogiej o osobach lub rzeczach, które ją wykonywają. Ponieważ mamy trzy osoby (*ja, ty, on*) i dwie liczby (liczbę pojed. i mnogą),

rozdzielamy zatem w odmianie czasownika trzy osoby i dwie liczby.

Osoba pierwsza: *(ja)* piszę, czytam, widziałem;

osoba druga: *(ty)* piszesz, czytasz, widziałeś;

osoba trzecia: *(on)* pisze, czyta, widział.

Liczba pojedyncza: *idę, idziesz, idzie;*

Liczba mnoga: *idziemy, idziecie, idą.*

§ 96. *Wieśniak pracuje w polu. Wieśniaczka pracuje w polu. Dziecię pracuje w polu. Brat kupił książkę. Siostra kupiła papier; dziecię kupiło gruszkę. Chłopcy pojechali do lasu, dziewczęta zostały w domu. — Nieposłuszni uczniowie zostali ukarani.*

W odmianie czasownika rozróżniamy niekiedy i rodzaje.

Strona czynna.

Czasy.

§ 97. *Na wschodzie świta prześliczna zorza, rumieni zboża, pszeniczki, żyta. Słoneczko wstaje, złoci liść drzew, ożywia gaje ptaszyńy śpiew.*

Czasowniki: *świta, rumieni, wstaje, złoci, ożywia*, oznaczają takie czynności, które się teraz odbywają.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się teraz albo zwykle odbywa, położone są w czasie teraźniejszym.

§ 98. *Słońce wzbilo się wysoko, nadeszło południe. Bydło przygnał i napoił pasterz u studni; ludzie zeszli z pola. Dzieci po chałach wyglądali też mateczek swoich z roboty. O! wyglądali, bo im się bardzo jeść chciało.*

Czasowniki: *wzbilo się, nadeszło, przygnał, napoił, zeszli, wyglądali, chciało się*, oznaczają takie czynności, które się w przeszłości odbywały albo nawet już odbyły.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się w przeszłości odbywała lub już odbyła, położone są w czasie przeszłym.

§ 99. *Pewien pasterz zwykł był wołać: „Ach, ratujcie, ratujcie! Najpiękniejszą owieczkę wilk porwał mi z trzody!” Przybiegali pasterze inni na pomoc, lecz nadaremnie, bo wilka wcale nie było, a chłopak ów chciał tylko zażartować sobie z towarzyszów. Razu pewnego jednak wilk napadł był w istocie*

na jego owce, a gdy on, jak zwykle, począł krzyczeć, nikt już nie przybiegł z pomocą i wilk pożart mu baranka.

Czasowniki: *zwykł był, napadł był* oznaczają takie czynności przeszłe, które się odbyły przed innemi, także przeszłemi czynnościami. (Dawniej, przed rzeczywistym napadem wilka, pasterz *zwykł był* wołać, a inni *przybiegali*. — Najpierw wilk *napadł był* rzeczywiście na trzodę, potem pasterz *począł krzyczeć*, lecz nikt nie *przybiegł*).

Czasowniki, oznaczające czynność przeszłą, która się odbyła przed inną czynnością przeszłą, położone są w czasie zaprzeszłym.

§ 100. *W lecie pojedziemy na wieś. Tam czekać nas będą niezliczone przyjemności. Będziemy biegali po polach i lesie, rwać będziemy owoce w ogrodzie, jeździć będziemy konno i pełną piersią będziemy oddychali świeżem powietrzem.*

Czasowniki: *pojedziemy, czekać będą, będziemy biegali, rwać będziemy, jeździć będziemy, będziemy oddychali*, oznaczają takie czynności, które się dopiero w przyszłości będą odbywały.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się w przyszłości odbywać będzie, położone są w czasie przyszłym.

§ 101.

Tryby.

I) *Stanisław bierze książkę do ręki i uczy się zadanej lekcji.*

II) *Stanisławie! weź książkę do ręki i ucz się zadanej lekcji.*

III) *Stanisław wziąłby książkę do ręki i uczyłby się zadanej lekcji, gdyby nie był chory.*

Myśli nasze możemy zawsze wypowiedzieć tylko jednym z trzech powyższych sposobów czyli trybów.

I) Powiadamy, że coś dzieje się lub jest rzeczywiście, pewnie — tryb oznajmiający.

Tryb oznajmiający:

1. Czas teraźniejszy: *biorę,*
2. czas przeszły: *brałem,*
3. czas zaprzeszły: *brałem był,*
4. czas przyszły: *będę brał.*

II) Powiadamy, że coś *dziać się* ma na nasz rozkaz, prośbę lub upomnienie — tryb rozkazujący.

Tryb rozkazujący używa się w liczbie pojed. tylko w osobie 2-giej: *weź*, i 3-ciej: *niech weźmie*; w liczbie mnogiej w osobie 1-szej: *weźmy*, w osobie 2-giej: *weźcie* i w osobie 3-ciej: *niech wezmą*.

III) Powiadamy, że coś *mogłoby się* dziać, ale jest niepewne, możliwe tylko — tryb warunkowy.

Tryb warunkowy ma tylko dwa czasy:

1. Czas teraźniejszy: *brałbym, wziąłbym, uczyłbym się*;
2. czas przeszły: *brałbym był, wziąłbym był, uczyłbym się był* albo: *byłbym brał, byłbym wziął, byłbym się uczył*.

Bezokolicznik — Imiesłowy.

§ 102. *Chodzę do szkoły. Uczę się pisać, czytać, liczyć i wielu innych pięknych rzeczy. Umieć już opowiadać rozmaite bajeczki i wierszyki mówić z pamięci. W szkole uczą nas modlić się, szanować starszych i pracować.*

Czasowniki: *pisać, czytać, liczyć, opowiadać, mówić, modlić się, szanować, pracować*, oznaczają czynność, ale nie określają jej bliżej. Z czasowników tych nie poznajemy ani czasu, w którym czynność odbywa się, ani osoby, która działa, ani liczby działających osób, ani ich rodzaju.

Czasowniki, które podają tylko nazwę jakiejś czynności albo stanu, a nie określają ich bliżej, położone są w bezokoliczniku.

§ 103. *Jabłkę nie należy zbijać z drzewa, bo potem popadają się i zgniją, a owoc, który zgnieł, jest niesmaczny i niezdrowy. — Ucz się; uczącego się chłopca kochają ludzie. — Nie pożyczaj, gdy nie będziesz mógł oddać, bo człowiek pożyczający, a nie chcący oddać — kradnie.*

Zgniją; jaki owoc? — który zgnieł (zgnity). *Ucz się*; jaki chłopiec? — uczący się. *Nie pożyczaj*; jaki człowiek? — pożyczający. *Nie będziesz chciał oddać*; jaki człowiek? — nie chcący oddać.

Wyrazy: (który) *zgnieł (zgnity), uczący się, pożyczający, nie chcący*, odpowiadają na pytanie: *jaki? jaka? jakie?*

Są to zatem wyrazy, podobne do przymiotników, a utworzone są z bezokoliczników: *zgnieć, uczyć się, nie chcieć*.

Wyrazy, utworzone z czasowników, a podobne kształtem swymi i odmianą do przymiotników, nazywają się imiesłowcy.

§ 104. W języku naszym mamy w stronie czynnej następujące cztery imiesłowcy:

1. Imiesłów czasu teraźniejszego, a to:

a) przymiotny, odmienny: *biorący, dźwigający, siedzący, mogący, uczący się*,

b) przysłówkowy czyli współczesny (nieodmienny): *biorąc, dźwigając, siedząc, mogąc, ucząc się*.

2. Imiesłów czasu przeszłego: *brał, siedział, czytał, uczył się, mógł, był, posiwiat; były, posiwiały*.

3. Imiesłów zaprzeszły: *wziąwszy, zgniówszy, dźwignąwszy, upadłszy, przeczytawszy, bywszy, rzekłszy*.

4. Imiesłów czasu przyszłego, a to:

a) przymiotny, odmienny: *mający, -a, -e, brać, gnieść, dźwigać, siedzieć, uczyć się, wziąć, dźwignąć*;

b) przysłówkowy (nieodmienny): *mając brać, gnieść, dźwigać, czytać, uczyć się, wziąć*.

Strona bierna.

§ 105. *Jestem chwalony, byłem chwalony, byłbym chwalony, będę chwalony, będąc chwalony; mający być chwalony, bądź chwalony. Jestem wzięty, zostałem wzięty, zostałbym wzięty, będę albo zostaną wzięty, bądź albo zostaną wzięty, być albo zostać wzięty i t. d.*

Strona bierna ma wszystkie te czasy, imiesłowcy, tryby, które posiada strona czynna.

Strona bierna składa się z odmiany czasowników posiłkowych: *być, bywać, zostać*, i z imiesłowów, zakończonych na *ny* — *na* — *ne* lub *ty* — *ta* — *te*, czyli imiesłowów biernych.

*Wiemy już o tem z poprzedniej nauki, że w stronie biernej mogą być użyte tylko czasowniki przechodnie.

§ 106. Wzór odmiany czasownika niedokonanego.

Strona czynna.	Strona bierna.
Bezokolicznik: chwalić,	być chwalony,
Imiesł. teraźn.: chwalcący, -a, -e,	chwalony, -a, -e,
„ współczesny: chwalcąc,	będąc chwalony,
„ przeszły: chwalił, -a, -o,	—
„ zaprzeszły: (niema),	—
„ przyszły: mający chwalić.	mający być chwalony.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: chwale,	{ bywam } chwalony,
„ przeszły: chwaliłem,	byłem chwalony,
„ zaprzeszły: chwaliłem był,	—
„ przyszły: będę chwalił.	będę chwalony.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: chwalibyłem,	byłbym chwalony,
„ przeszły: byłbym chwalił,	byłbym był chwalony.

Tryb rozkazujący:

Chwal!	bądź chwalony!
--------	----------------

§ 107. Wzór odmiany czasownika dokonanego.

Strona czynna.	Strona bierna.
Bezokolicznik: pochwalić,	{ być pochwalony,
Imiesł. teraźn.: —	{ zostać pochwalony,
„ współczesny: —	—
„ przeszły: pochwalił, -a, -o,	będąc pochwalony,
„ zaprzeszły: pochwaliwszy,	pochwalony
„ przyszły: mający pochwalić.	zostawszy pochwalony,
	mający być pochwalony.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: —	—
„ przeszły: pochwaliłem,	zostałem pochwalony,
„ zaprzeszły: pochwaliłem był,	zostałem był pochwalony,
„ przyszły: pochwałę,	{ będę } pochwalony.
	{ zostanę }

Tryb warunkowy:

Strona czynna.	Strona bierna.
Czas teraźniejszy: pochwaliłbym,	byłbym pochwalony,
• przeszły: byłbym pochwalił,	byłbym został pochwalony.

Tryb rozkazujący:

Pochwal!	bądź }	pochwalony.
	zostań }	

§ 108. Przypatrzmy się tym dwom tablicom z wzorami odmiany, a obaczymy, że tak czasownikom niedokonanym, jak i dokonanym, brakuje niektórych czasów, imiesłowów i t. p. Tak np. czasownik dokonany pochwalić nie ma czasu teraźniejszego, bo pochwałę jest czasem przyszłym, a w czasie teraźniejszym możemy tylko użyć czasownika niedokonanego: chwale.

Z wzorów powyższych widzimy, że czasowniki niedokonane mogą być użyte w czasie teraźniejszym, przeszłym lub przyszłym; czasowniki dokonane zaś mogą być użyte tylko w czasie przeszłym i przyszłym.

Czasowniki niedokonane i dokonane uzupełniają się nawzajem w odmianie i dopiero, używając według potrzeby jednych i drugich, możemy jasno i zrozumiale myśli nasze wypowiedzieć.

Podobnie uzupełniają się w odmianie: *brać — wziąć, dźwigać — dźwignąć, uczyć — nauczyć, zdobywać — zdobyć, mijać — minąć, kupować — kupić, zwać — nazwać, kłaść się — położyć się* i t. d.

Mówimy zatem: *Uczył się długo, a niczego się nie nauczył. Ojciec kupował wieś, a wreszcie kupił kamienicę. Ja dźwigam takie ciężary, jakich ty nie dźwigniesz. Nie kładź palca między drzwi, bo gdy włożysz, to ci go przycisną* i t. p.

Czasy, tryby, imiesłowy i t. d., utworzone od czasowników dokonanych, nazywają się dokonane.

Czasy, tryby, imiesłowy i t. d., utworzone od czasowników niedokonanych, nazywają się niedokonane.

Mówimy zatem zwykle: czas przeszły niedokonany (chwaliłem),
 czas przeszły dokonany (pochwaliłem),
 czas przyszły niedokonany (będę chwalił),
 czas przyszły dokonany (pochwalę),
 bezokolicznik niedokonany (chwalić),
 bezokolicznik dokonany (pochwalić) i t. d.

Odmiana czasowników nieosobowych.

§ 109. *Świta, dzieje, zmierzcha się, błyska, leje, pada, powodzi się, szczęści się, wypada, niema, tęsko (jest), zimno mi (jest) i t. d.*

Świtało, dniało, zmierzchało się, błyskało, lało, padało, powodziło się, szczęściło się, wypadało, nie było, tęskno mi było, zimno mi było i t. d.

Będzie świtać, dzień, zmierzchać się, błyskać, lać, padać, powodzić się, szczęścić się, wypadać nie będzie, tęskno mi będzie, zimno mi będzie i t. d.

Byłoby świtało, dniało, błyskało, lało i t. d.

Niech świta, dzieje, błyska, leje i t. d.

Czasowniki nieosobowe odmieniają się przez czasy i tryby, ale zawsze tylko w trzeciej osobie.

§ 110. Odmiana słowa posiłkowego *być*.

Bezokolicznik:	<i>być,</i>
Imiesłów czasu teraźniejszego:	<i>będący, -a, -e,</i>
Imiesłów współczesny:	<i>będąc,</i>
Imiesłów czasu przeszłego:	<i>{ był. była, było,</i> <i>{ (były, była, były),</i>
Imiesłów zaprzeszły:	<i>bywszy,</i>
Imiesłów bierny:	<i>(na-, od-, prze-) -były, -a, -e,</i>
Imiesłów czasu przyszłego:	<i>{ mający, -a, -e być,</i> <i>{ mając być.</i>

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.
osoba I	<i>jestem,</i>	osoba I <i>jesteśmy,</i>
„ II	<i>jesteś,</i>	„ II <i>jesteście,</i>
„ III	<i>jest,</i>	„ III <i>są.</i>

Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.
osoba I	<i>będę,</i>	osoba I <i>będziemy,</i>
„ II	<i>będziesz,</i>	„ II <i>będziecie,</i>
„ III	<i>będzie,</i>	„ III <i>będą.</i>

Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.	
osoba	I <i>byłem, byłam, byłem,</i>	osoba	I <i>byliśmy, byłyśmy,</i>
"	II <i>byłeś, byłaś, byłoś,</i>	"	II <i>byliście, byłyście,</i>
"	III <i>był, była, było,</i>	"	III <i>byli, były.</i>

Tryb rozkazujący:

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.	
osoba	I —	osoba	I <i>bądźmy,</i>
"	II <i>bądź,</i>	"	II <i>bądźcie,</i>
"	III <i>niech będzie,</i>	"	III <i>niech będą.</i>

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza, osoba	I	<i>byłbym, byłabym, byłoby,</i>
	II	<i>byłbyś, byłabyś, byłobyś,</i>
	III	<i>byłby, byłaby, byłoby.</i>

Liczba mnoga osoba	I	<i>bylibyśmy, byłibyśmy,</i>
	II	<i>bylibyście, byłibyście,</i>
	III	<i>byliby, byłiby.</i>

Źródłosłów (temat). — Końcówki w odmianie czasownika.

§ 111. Źródłosłowem czyli tematem czasownika nazywa się ta jego część, która przez całą odmianę pozostaje niezmienną: *wita-m, wita-jący, wita-j, wita-ł, (po-)wita-w-szy, wita-ny, wita-ć.*

Źródłosłowem czyli tematem czasownika *witać* są zgłoski *wita*.

Kupowa-ć, kupowa-łem; kupu-ję; kupu-jąc; dźwigną-ć, dźwigną-łem, dźwignę-tam; dźwignę-ę; dźwignij. Z przykładu tego widzimy, że czasownik *kupować* ma dwa źródłosłowy: *kupowa* i *kupu*; podobnie *dźwignąć* ma źródłosłów *dźwignę* i *dźwign*. Niektóre czasowniki mają dwa źródłosłowy: od każdego z nich urabiają się inne czasy, imiesłowy i t. d.

Czasy, tryby i imiesłowy jakiegoś czasownika urabiamy z jego źródłosłowu, dodając do niego końcówki.

§ 112.

Czas teraźniejszy.

Liczba pojed., osoba	I	<i>wita-m, bior-ę, (kupu-ję),</i>
" " "	II	<i>wita-sz, bierz-esz, (kupu-jesz),</i>
" " "	III	<i>wita, bierz-e, (kupu-ję).</i>
Liczba mnoga, osoba	I	<i>wita-my, bierz-emy, (kupu-jemy),</i>
" " "	II	<i>wita-cie, bierz-ecie, (kupu-jecie),</i>
" " "	III	<i>wita-ją, bior-ą, (kupu-ją).</i>

Końcówki czasu teraźniejszego są zatem następujące:

Liczba pojedyncza, osoba	I	<i>m</i> albo <i>ę (je).</i>
" " "	II	<i>sz</i> " <i>esz (jesz),</i>
" " "	III	— " <i>e (je),</i>
Liczba mnoga, osoba	I	<i>my</i> albo <i>emy (jemy),</i>
" " "	II	<i>cie</i> " <i>ecie (jecie),</i>
" " "	III	<i>ją</i> " <i>ą.</i>

§ 113.

Tryb rozkazujący.

Licz. poj., osoba	II	<i>czyta-j, dźwign-ij, bierz,</i>
" " "	III	<i>(niech czyta), (niech dźwignie), (niech bierze).</i>
Licz. mn., osoba	I	<i>czyta-jmy, dźwign-ijmy, bierz-my,</i>
" " "	II	<i>czyta-jcie, dźwign-ijcie, bierz-cie,</i>
" " "	III	<i>(niech czytają), (niech dźwigną), (niech biorą).</i>

Końcówki trybu rozkazującego są zatem następujące:

Liczba pojedyncza, osoba	II:	<i>j</i> albo <i>ij</i> albo niema żadnej.
Liczba mnoga, "	I:	<i>jmy</i> albo <i>ijmy</i> albo <i>my,</i>
" " "	III:	<i>cie</i> " <i>ijcie</i> " <i>cie.</i>

Trzecią osobę liczby pojedynczej i trzecią osobę liczby mnogiej tworzymy teraz tylko sposobem opisowym, to jest zastępujemy ją w trybie rozkazującym przez *niech* i czas teraźniejszy.

Mówimy jednakże dawnym zwrotem: *bądź wola Twoja — niech wola Twoja będzie.*

§ 114.

Imiesłowy.

Imiesłów czasu teraźniejszego odmienno: *bior-ący, -a, -e, wita-jący, -a, -e,* ma końcówkę *-ący, -ąca, -ące,* albo *-jący, -jąca, -jące.*

Imiesłów czasu teraźniejszego współczesny: *bior-ąc, wita-jąc* ma końcówkę *ąc* albo *jąc.*

Imiesłów czasu przeszłego: *wita-ł, wita-ła, wita-ło, bra-ł, kocha-ł, by-ły*, ma końcówkę *ł, ła, ło* (*ty, ła, ło*).

Imiesłów zaprzeszyły: (*po-*)*wita-w-szy, rzek-ł-szy*. ma końcówkę (*w*) *szy* albo (*ł*) *szy*.

Imiesłów bierny: *wita-ny, wita-na, wita-ne, bi-ty, bi-ta, bi-te*, ma końcówkę *ny, na, ne* albo *ty, ta, te*.

Bezokolicznik *wita-ć, pochwali-ć*, ma końcówkę *ć*.
Niektóre czasowniki mają końcówkę *c*: *piec, rzec, przysiąc, móc, biec*.

Wzory odmiany czasowników.

§ 115. Wzór I *pleść, źródłosłów plet*.

Bezokolicznik: *pleść*.

Imiesłów przeszły: *plótł, plotła, plotło*.

„ zaprzeszyły: (*za-*)*plótlszy (splótlszy, rozplótlszy* i t. d.).

„ bierny: *pleciony, -a, -e*.

„ czasu teraźniejszego: *plotący, -a, -e* (*plotąc*).

„ „ przyszłego: *mający, -a, -e* *pleść*.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: *plotę, pleciesz, plecie; pleciemy* i t. d.

„ przeszły: *plotłem, -am, -om, plotłeś, -aś, -oś, plótł, plotła, plotło; pletliśmy (plotłyśmy)* i t. d.

„ zaprzeszyły: *plotłem był, plotłam była, plotłom było* i t. d.

„ przyszły: *będę plótł, będziesz plótł* i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: *plótlbym, plotłabym, plotłobym* i t. d.

„ przeszły: *byłbym plótł albo plótlbym był* i t. d.

Tryb rozkazujący:

Pleć, niech plecie; plećmy, plećcie, niech plotą.

Podług tego wzoru odmieniają się: *gnieść, kłaść, wieść (wiodę), prząść (przędę), gryźć, trząść (trzęsę), rzec (rzekę, rzeczysz), siec, wlec, biec, strzyc (strzegę), brać (biore), prac (piore), dąć (dmę, dąłem, dmij), piąć (pnę, piąłem, pnij), ciąć (tnę, ciąłem, tnij), mrzeć (mrę, marł, mrzyj), trzeć (trę, tarł, trzyj)* i t. d.

§ 116. Wzór dodatkowy: *bić*, źródłosłów *bi*.

Bezokolicznik: *bić*.

Imiesłów przeszły: *bił, biła, biło*,

„ zaprzeszły: (wy-)biwszy (przebiwszy, nabiwszy, do-
biwszy i t. d.),

„ bierny: *bity, -a, -e*,

„ czasu teraźniejszego: *bijący, -a, -e (bijąc)*,

„ czasu przyszłego: *mający, -a, -e bić*.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: *biję, bijesz, bije i t. d.*

„ przeszły: *biłem, -am, -om; biliśmy (biłyśmy) i t. d.*

„ zaprzeszły: *biłem był, biłam była, biłom było i t. d.*

„ przysły: *będę bił, będziesz bił i t. d.*

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: *biłbym, biłbyś, biłby i t. d.*

„ przeszły: *byłbym bił albo biłbym był i t. d.*

Tryb rozkazujący:

Bij, niech bije; bijmy, bijcie, niech biją.

Podług tego wzoru dodatkowego odmieniają się: *gnić, pić, wić, kryć, myć; wyć, czuć, knuć, truć, dziać się (dzieje się), grzać (grzeje), wiać (wieje), śmiać się (śmieje się) i t. d.*

§ 117. Wzór II. *Dźwignąć*; źródłosłów: *dźwign, dźwignę*.

Bezokolicznik: *dźwignąć*.

Imiesłów przeszły: *dźwignął, dźwignęła, dźwignęło*,

„ zaprzeszły: *dźwignąwszy*,

„ bierny: *dźwigniony, -a, -e*; także: *dźwignięty, -a, -e*,

„ czasu teraźniejszego: *(płynący, -a, -e, płynąc)*,

„ „ przyszłego: *mający, -a, -e dźwignąć*.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: *(płynę, płyniesz, płynie i t. d.)*,

„ przeszły: *dźwignąłem, dźwignęłam, dźwignęłom i t. d.*

„ zaprzeszły: *dźwignąłem był, dźwignęłam była i t. d.*

„ przysły: *dźwignę, dźwigniesz, dźwignie i t. d.; (będę płynął).*

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: dźwignąłbym, dźwignąłbyś, dźwignąłby i t. d.
„ przeszły: byłbym dźwignął *albo* dźwignąłbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Dźwignij, dźwignijcie, niech dźwigną i t. d.

Podług tego wzoru odmieniają się: *kwitnąć, złąknąć się, grzęznąć, płynąć, rznąć, grzmotnąć* i t. d.

§ 118. Wzór III. *Pisać*; źródłosłów: *pisa, pisz*.

Bezokolicznik: *pisać*.

Imiesłów przeszły: *pisał, -ła, -ło*,

„ *zaprzeszły*: (na-)pisawszy (przepisawszy) i t. p.

„ bierny: *pisany, -a, -e*,

„ czasu teraźniejszego: *piszący, -a, -e* (pisząc),

„ „ *przyszłego*: *mający, -a, -e* *pisać*.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: *piszę, piszesz, pisze* i t. d.

„ *przeszły*: *pisałem, pisałam, pisałem* i t. d.

„ *zaprzeszły*: *pisałem był, pisałam była, pisałem było* i t. d.

„ *przyszły*: *będę pisał, będziesz pisał* i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: *pisałbym, pisałbyś, pisałby* i t. d.

„ *przeszły*: *byłbym pisał albo pisałbym był* i t. d.

Tryb rozkazujący:

Pisz, niech *pisze*, *piszmy*, *piszcie*, niech *piszą*.

Podług tego wzoru odmieniają się: *orać, karać, słać* (*ślać* nie *szleć*!), *łamać, kłamać, chrapać, sapać, kazać, mazać* i t. d.
Spać ma *śpię, śpisz, śpi; śpiący, śpicie, śpią*.

§ 119. Wzór IV. *Kochać*; źródłosłów: *kocha*.

Bezokolicznik: *kochać*.

Imiesłów przeszły: *kochał, -ła, -ło*.

„ *zaprzeszły*: (po-)kochawszy (ukochawszy),

„ bierny: *kochany, -a, -e*,

„ czasu teraźniejszego: *kochający, -a, -e* (kochając),

„ „ *przyszłego*: *mający, -a, -e* *kochać*.

Tryb oznajmiający:

- Czas teraźniejszy: kocham, kochasz, kocha i t. d.
„ przeszły: kochałem, kochałam, kochałom i t. d.
„ zaprzeszły: kochałem był, kochałam była, kochałom było itd.
„ przyszły: będę kochał, będziesz kochał i t. d.

Tryb warunkowy:

- Czas teraźniejszy: kochałbym, kochałbyś, kochałby i t. d.
„ przeszły: byłbym kochał *albo* kochałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Kochaj, niech kocha; kochajmy, kochajcie, niech kochają.
Podług tego wzoru odmieniają się: *drgać, dbać, konać, dmuchać, jednać, gniewać się, korzystać, pamiętać, śpiewać, połykać, zatykać, jadać, badać, czekać* i t. d.

§ 120.

Wzór V.

*Milować; źródłosłowy: miłowa, miłu;
Czytywać; źródłosłowy: czytywa, czytu.*

Bezokolicznik: miłować.

- Liniesłów przeszły: miłował, -ła, -ło,
„ zaprzeszły: (u-)miłowawszy.
„ bierny: miłowany, -a, -e.
„ czasu teraźniejszego: miłujący, -a, -e (miłując).
„ „ przyszłego; mający, -a, -e miłować.

Tryb oznajmiający:

- Czas teraźniejszy: miłuję, miłujesz, miłuje; czytuję i t. d.
„ przeszły: miłowałem, miłowałam, miłowałom i t. d.
„ zaprzeszły: miłowałem był, miłowałam była, miłowałom było i t. d.
„ przyszły: będę miłował, będziesz miłował i t. d.

Tryb warunkowy:

- Czas teraźniejszy: miłowałbym, miłowałbyś, miłowałby i t. d.
„ przeszły: byłbym miłował *albo* miłowałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący :

Miłuj, niech miłuje; miłujmy, miłujcie, niech miłują.

Podług tego wzoru odmieniają się: *biedować, wojować, nocować, królować, rysować, obcować, malować* i t. p., a także niektóre czasowniki na *-ywać, -iwać: wykopywać, spisywać, wyskakiwać...*

§ 121. Wzór VI. *Bawić*; źródłosłów: *bawi*.

Bezokolicznik: *bawić*.

Imiesłów przeszły: *bawił, -ła, -ło,*

„ *zaprzeszły: (za-)bawiwszy (pobawiwszy, ubawiwszy),*

„ *bierny: bawiony, -a, -e,*

„ *czasu teraźniejszego: bawiący, -a, -e (bawiąc),*

„ „ *przyszłego: mający, -a, -e bawić.*

Tryb oznajmiający :

Czas teraźniejszy: *bawię, bawisz, bawi i t. d.*

„ *przeszły: bawiłem, bawiłam, bawiłom i t. d.*

„ *zaprzeszły: bawiłem był, bawiłam była, bawiłom było itd.*

„ *przyszły: będę bawił, będziesz bawił i t. d.*

Tryb warunkowy :

Czas teraźniejszy: *bawiłbym, bawiłbyś, bawiłby i t. d.*

„ *przeszły: byłbym bawił albo bawiłbym był i t. d.*

Tryb rozkazujący :

Baw, niech bawi; bawmy, bawcie, niech bawią.

Podług tego wzoru odmieniają się: *palić, chwalić, marzyć, burzyć, wodzić, uczyć, skarżyć, prosić, wozić, kosić* i t. d.

§ 122. Wzór VII. *Cierpieć*; źródłosłowy: *cierpie, cierpi*.

Bezokolicznik: *cierpieć*.

Imiesłów przeszły: *cierpiał, -a, -o,*

„ *zaprzeszły: (wy-)cierpiawszy,*

„ *bierny: cierpiany, -a, -e.*

Imiesłów czasu teraźniejszego: cierpiący, -a, -e; cierpiąc.

„ „ przeszłego: mający, -a, -e cierpieć.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: cierpię, cierpisz, cierpimy, cierpicie i t. d.

„ przeszły: cierpiałem, cierpielismy, cierpiałyśmy i t. d.

„ zaprzeszły: cierpiałem był, cierpiałam była, cierpiałom było i t. d.

„ przyszły: będę cierpiał, będziesz cierpiał i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: cierpiałbym, cierpiałbyś, cierpiałby i t. d.

„ przeszły: byłbym cierpiał *albo* cierpiałbym był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Cierp, niech cierpi, cierpmy, cierpcie, niech cierpią.

Podług tego wzoru odmieniają się: *wisieć, widzieć, lecieć, siedzieć, musieć, myśleć, grzmieć, drzeć* (drzę, drżysz, drży); *stać* (*stoję, stoisz*), *bać się* (*boję się, boisz się*), *wiedzieć* (czas teraźniejszy *wiem*, tryb rozkazujący *wiedz*).

§ 123. Wzór VIII. *Kamienieć*; źródłosłów *kamienie*.

Bezokolicznik: kamienieć.

Imiesłów przeszły: kamieniał, -ła, -ło,

„ zaprzeszły: (s)kamieniawszy,

„ bierny: (zrozumiany, -a, -e).

„ czasu teraźniejszego: kamieniejący, -a, -e; kamieniejąc,

„ „ przeszłego: mający, -a, -e kamienieć.

Tryb oznajmiający:

Czas teraźniejszy: kamienieję, kamieniejesz, kamienieje i t. d.

„ przeszły: kamieniałem, kamienielismy, kamieniałyśmy itd.

„ zaprzeszły: (s)kamieniałem był, (s)kamieniałam była, (s)kamieniałom było i t. d.

przyszły: będę kamieniał, będziesz kamieniał i t. d.

Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy: kamieniałbym, kamieniałbyś, kamieniałby itd.

„ przeszły: byłbym (s)kamieniał *albo* (s)kamieniałbym
był i t. d.

Tryb rozkazujący:

Kamieniej, kamieniejcie, niech kamienieją i t. d.

Podług tego wzoru odmieniają się: *boleć, dzień, pęcznieć, starzeć się, bieleć, siwieć, mdleć, umieć, rozumieć* i t. d.

Mówi się: *umiem, rozumiem, umieją, rozumieją*;
formy: *umię, rozumię, umią, rozumią* — są nieprawidłowe.

CZEŚĆ TRZECIA.

Części mowy nieodmienne.

§ 124. Rzeczowniki, zaimki, przymiotniki, liczebniki i czasowniki odmieniają się przez przypadki, liczby, czasy i t. p.; dlatego te części mowy nazywają się częściami mowy odmienne. Przysłówki, spójniki, przyimki, wykrzykniki nie posiadają ani liczb ani przypadków ani czasów i nazywają się częściami mowy nieodmienne.

I. Przysłówek.

§ 125. *Dobry uczeń siedzi w szkole prosto, skromnie i spokojnie. Słucha uważnie, co mówi pan nauczyciel, i uczy się w domu pilnie zadanych lekcyj. Zapytany, odpowiada śmiało, głośno i wyraźnie. Piotruś jest uczniem bardzo pilnym, oddawna też kochają go nauczyciele, chwalą go zawsze i nieraz już otrzymał nagrodę.*

Jak siedzi dobry uczeń w szkole? *Prosto, skromnie, spokojnie.*

Jak uczy się w domu? *Pilnie.*

Odkąd kochają nauczyciele Piotrusia? *Oddawna.*

Jak często chwalą go? *Zawsze.*

Ile razy otrzymał Piotruś nagrodę? *Nieraz.*

W jakim stopniu jest Piotruś pilny? *Bardzo.*

Części mowy, któremi odpowiadamy na pytania: *jak? odkąd? dokąd? jak często? ile razy?* i t. d., a które służą do bliższego określenia czasowników (słów) i przymiotników nazywają się przysłówkami.

Przysłówki określają czasowniki i przymiotniki pod względem czasu, miejsca, sposobu, stopnia i t. d.

§ 126. Podług tego znaczenia swego dzielą się przysłówki na:

1. Przysłówki czasowe:

wtedy, teraz, dziś, wczoraj, jutro, zawsze, już, jeszcze, dawno, potem, dotąd, odtąd, póty, wnet, kiedy, odkąd, dopóki, kiedyś, kiedykolwiek; długo, ciągle, krótko, rankiem, nocą i t. d.

2. Przysłówki miejscowe:

tu, tam, ówdzie, wszędzie, stąd, stamtąd, zowąd, zewsząd, tędy, owędy, tamtędy i t. d.

3. Przysłówki sposobowe:

tak, owak, inaczej, jakoś, jednakże, równie, podobnie, dobrze, jasno, źle i t. d.

4. Przysłówki na oznaczenie stopnia i miary:

bardzo, mało, nader, nadzwyczaj, prawie, ledwie, trochę, dużo, wiele, niezmiernie i t. d.

5. Przysłówki pytające:

czy? alboż? kiedy? odkąd? czemu? jak? naco? i t. d.

6. Przysłówki twierdzące:

tak, zaiste, oczywiście, podobno, pono, może i t. d.

7. Przysłówki przeczące:

nie, bynajmniej, przeciwnie, nigdy, przenigdy i t. d.

Stopniowanie przysłówków.

§ 127. Niektóre przysłówki, powstałe z przymiotników, stopniują się tak samo, jak przymiotniki:

*głęboko — głębiej — najgłębiej;
nisko — niżej — najniżej;
pięknie — piękniej — najpiękniej;*

*dobrze — lepiej — najlepiej;
źle — gorzej — najgorzej;
wiele — więcej — najwięcej;
mało — mniej — najmniej i t. d.*

II. Spójnik.

§ 128. *Zima jest smutna i biała. Słońce wschodzi późno, a zachodzi wcześnie. Nastają mrozy, ponieważ słońce tylko krótki czas ogrzewa ziemię.*

Słowa: *i, a, ponieważ* łączą z sobą albo dwa wyrazy albo dwa zdania.

Części mowy, które łączą czyli spajają z sobą dwa wyrazy albo dwa zdania, nazywają się spójniki.

Spójniki mamy następujące: *i, a, ani, ale, lecz, albo, bo, bowiem, gdyż, więc, ponieważ, jeżeli, choć; albo-albo, bądź-bądź; niechaj, kiedy, skoro, że, ażeby, także i t. d.*

III. Przyimek.

§ 129. *Lampa stoi na stole. Przy stole siedzi uczeń, trzyma książkę w rękę i pilnie się z niej uczy.*

Wyrazy: *na, przy* oznaczają, w jakim stosunku pozostaje lampa do stołu i uczeń do stołu; *Lampa stoi na stole, uczeń siedzi przy stole.*

Części mowy, które wyrażają, w jakim stosunku pozostają do siebie osoby lub rzeczy, nazywają się przyimki.

Przyimki mamy następujące: *na, przy, po, w, z, za, mimo, pomimo, między, pomiędzy, przeciw, dla, od, u, koło, blisko, podług, według, wedle i t. d.*

§ 130. *Jakże przyjemnie w lecie! Po rzekach pluskają się rybki, wśród krzaków latają i brzęczą owady, na drzewach śpiewają słicznie ptaszki. Jakiżto ruch wszędzie i gwar bez końca!*

W lecie, po rzekach, wśród krzaków, na drzewach, bez końca; z przykładów tych widzimy, że przyimki stoją zawsze

przed rzeczownikiem i że rzeczownik, stojący po pewnym przyimku, musi być położony w pewnym przypadku. Dlatego też mówimy zwykle, że przyimki łączą się z tym lub owym przypadkiem.

§ 131. Przyimki, łączące się z przypadkiem II-gim, są następujące: *bez, krom, okrom, prócz, oprócz, do, dla, od, u, koło, około, naokoło, miasto, zamiast, podług, według, wedle, wzdłuż, wprost, naprost, powyżej, wzwyż, poniżej, blisko, bliżej, najbliżej, wśród, pośród, względem, obok, poprzek, wewnątrz, zewnątrz*.

Z przypadkiem III-cim łączą się:

ku, przeciw, przeciwko, wbrew, gwoi.

Z przypadkiem IV-tym łączy się: *przez*.

Z przypadkiem VII-mym łączy się: *przy*.

§ 132. Z przypadkiem II-gim i III-cim łączą się:
naprzeciw, naprzeciwko.

Z przypadkiem II-gim i IV-tym łączą się:

mimo, pomimo.

Z przypadkiem II-gim i VI-tym łączy się: *z (ze).*

Z przypadkiem IV-tym i VI-tym łączą się:

między, pomiędzy, pod, przed, nad.

Z przypadkiem IV-tym i VII-mym łączą się:

w, na, o, po.

Z przypadkiem II-gim, IV-tym i VI-tym łączy się: *za*.

§ 133. Przyimki łączą się często z sobą: *popod, ponad, poza, z pośród, z zewnątrz, zprzeciwka, z pod, z za, z poza i t. d.*

IV. Wykrzyknik.

§ 134. *Ach! co za lalka prześliczna! — zawołała Zosia, otrzymawszy piękną laleczkę od matki. Z radości poczęta też*

skakać i tańczyć dookoła, gdy w tem, niestety! lalka upadła i stłukła się w drobne kawałki!

Wyrazem *ach!* objawiła Zosia *radość* swoją z powodu otrzymania podarunku. Słowem *niestety!* objawiamy żal, że lalka stłukła się jej tak prędko.

Części mowy nieodmienne, któremi wyrażamy żal, radość, ból, smutek, przestрах, gniew i t. p., nazywają się wykrzykniki.

Wykrzykniki mamy następujące: *a, ach, e, ej, o, och, hola, hej, hejże, na, nóż, nuże, biada, niestety, precz, otóż* i t. d.

CZEŚĆ CZWARTA.

Składnia.

I. Zdanie pojedyncze.

§ 135. Myśl, wypowiedziana słowami, zowie się zdaniem. Nauka o zdaniach nazywa się składnią.

W każdym zdaniu zupełnem znajduje się podmiot i orzeczenie.

Co wyraża podmiot? Co wyraża orzeczenie.

§ 136. Przypatrzmy się zdaniom: 1) *Pan rozkazuje. Sługa słucha.* 2) *On odszedł. My jesteśmy szczęśliwi.* 3) *Pierwszy stracił. Drugi wygrał.* 4) *Ubogi żebrze. Ciemny jest kaleką.* 5) *Umarli milczą. Polegli nie walczą.* 6) *Chwalić jest przyjemnie, być chwalonym jest przyjemniej.* 7) *Pięknie jest przystówkiem. Z jest przyimkiem. Ach! jest wykrzyknikiem.* 8) *„Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje“ jest przysłowiem.*

Podmiotami w tych zdaniach są słowa: 1) *pan, sługa*; 2) *on, my*; 3) *pierwszy, drugi*; 4) *ubogi, ciemny*; 5) *umarli, polegli*; 6) *chwalić, być chwalonym*; 7) *pięknie, z, ach*; 8) *„Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje“*.

Podmiotem w zdaniu bywa najczęściej rzeczownik, zaimek, liczebnik, przymiotnik, imiesłów, wogóle jakieś imię; nadto może być podmiotem w pewnych razach czasownik, zwłaszcza w wyrazie bezokolicznym, albo też którakolwiek nieodmienna część mowy, a nawet i całe zdanie.

§ 137. Przypatrzmy się zdaniom: 1) *Pies szczeka. Brat pisze.* 2) *Jan jest uczniem. Mickiewicz był poetą.* 3) *Człowiek jest śmiertelny. Bóg jest wieczny.* 4) *Książka jest twoja.* 5) *Bóg jest jeden.* 6) *Bóg jest wszechmogący.*

Orzeczeniem w zdaniu bywa czasownik albo imię t. j. rzeczownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik, imiesłów.

Jeśli orzeczeniem jest imię, natenczas łączy się z podmiotem zapomocą czasownika *być* w jakimkolwiek czasie i trybie; czasownik ten nazywa się też w zdaniu w tym razie łącznikiem.

§ 138. *Jaka praca, taka płaca. — Wielki to człowiek (jest). — Sen mara, Bóg wiara! To twoja praca (jest).*

Z powyższych zdań widzimy, że łącznik wypuszczamy niekiedy, a to wówczas, gdy go się z treści zdania domyślić możemy.

Łącznik możemy opuścić tylko wówczas, gdy miał być użyty w czasie teraźniejszym.

§ 139. W zdaniach: *Wiem. Zginęliśmy. Wygrałeś. Stój! Piszę* i t. d. podmiotami są zaimki osobiste: *ja, my, ty*. Zaimki te opuszczono jednak w powyższych zdaniach, gdyż możemy ich się łatwo domyślić; z końcówki czasownika poznajemy bowiem, o której osobie jest mowa.

Jeżeli podmiotem jest zaimek osobisty: *ja, ty, my, wy, on, ona, ono, oni, one*, opuszczamy go zwykle, gdyż z czasownika w zdaniu łatwo dorożumieć się można, kto jest podmiotem: czy osoba pierwsza, czy druga, czy trzecia i czy w liczbie pojedynczej lub mnogiej.

Wogóle w języku polskim zaimek osobisty, jako podmiot w zdaniu, bywa tylko wówczas wyraźnie wymieniany, jeżeli chcemy dobitnie, z naciskiem powiedzieć, że właśnie o tej osobie, a nie o kim innym jest mowa, np. *Ja uczę się, a ty próżnujesz. Nie on, ale tyś temu winien.*

§ 140. *Czy tam był twój brat? — Był (Kto?). Czy Jan kupił konia? — Kupił (Kto?). Czy ojciec twój przyjdzie dziś do nas? — Przyjdzie (Kto?).*

W zdaniach: *Był. Kupił. Przyjdzie* — opuszczony jest podmiot (*brat, Jan, ojciec*), gdyż domyślamy się go z treści poprzedniego zdania.

Czy to brat uczył się z tobą? — Brat (uczył się).

Czy książka upadła ci na ziemię? — Książka (upadła).

Wyrazy: „*Brat*“, „*Książka*“ są całemi zdaniami, chociaż właściwie są to tylko podmioty, które stoją same bez

orzeczeń. Orzeczenia (*uczył się, upadła*) domyślamy się z treści poprzedniego zdania.

Czy zgadzasz się na to? — Nie (nie zgadzam się). Czy brat twój dobrze swój dom sprzedał? — Żle (sprzedał brat dom swój).

Wyrazy: „*Nie*“, „*Żle*“ są całemi zdaniem, chociaż obok nich niema ani podmiotu (*ja, brat*), ani orzeczenia (*zgadzam się, sprzedał*). Podmiot i orzeczenie opuszczamy w obu razach, gdyż domyślić się ich możemy z treści poprzedniego zdania.

Z powyższych przykładów widzimy, że w zdaniu można niekiedy opuścić podmiot lub orzeczenie, albo nawet podmiot i orzeczenie.

§ 141. Takie zdania, które nic więcej w sobie nie zawierają, jak tylko sam podmiot i orzeczenie (z łącznikiem, gdzie go potrzeba), nazywamy zdaniami prostemi.

§ 142. Przypatrzmy się następującym dwu zdaniom:

Dunaj jest rzeką.

Modry Dunaj jest największą rzeką południowej Europy, łączącą jej środek z wybrzeżami morza Czarnego.

Pierwsze z tych zdań, które jest zdaniem prostem, wypowiada krótką myśl, że *Dunaj jest rzeką*. Drugie zdanie wypowiada również tę samą myśl, ale wypowiada ją dokładniej; mówi nam, *jaki jest Dunaj, w której części Europy płynie, skąd wypływa i gdzie wpada*.

Krótką myśl pierwszego zdania rozszerzyła się, rozwinęła w ten sposób, że dodaliśmy w niem cały szereg wyrazów objaśniających, opisujących bliżej podmiot (*Dunaj*) i orzeczenie (*jest rzeką*).

Takie zdanie, w którym podmiot i orzeczenie posiadają bliżej objaśniające dodatki czyli określenia, nazywa się zdaniem rozwiniętem. Zdanie rozszerza się więc czyli rozwija się zapomocą rozmaitych określeń.

§ 143.

I. Określenie rzeczownika.

1. *Pilny uczeń pisze. Głęboka rzeka płynie. — Moja matka przyjechała. Tamci chłopcy są leniwi. — Cztery konie*

pasą się. Dwaj żołnierze idą. — Wrząca woda parzy. — Kochający brat jest dobrym przykładem.

Jaki uczeń (pisze)? — pilny. Jaka rzeka (płynie)? — głęboka.

Jaki brat (jest dobrym przykładem)? — kochający. Jaka woda (parzy)? — wrząca.

Jakim przykładem jest (brat kochający)? — dobrym.

Ile koni (pasie się)? — cztery. Ilu żołnierzy (idzie)? — dwaj.

Czyja matka (przyjechała)? — moja. Którzy chłopcy (są leniwi)? — tamci.

Przymiotnik, zaimek, liczebnik i imiesłów, służący do bliższego określenia rzeczownika na pytanie: *jaki? który? czyj? ile?* — nazywa się *przydawką*.

Słowa: *pilny, głęboka, moja, tamci, czterej, dwaj, wrząca, kochający* są *przydawkami*.

§ 144. 2. *Fale morza huczą. Mieszkańcy miasta wyjeżdżają. Dzieła Mickiewicza są piękne. Miłość rodziców jest wielka. Wódz nieprzyjaciół zwyciężył.*

Czyje fale (huczą)? — morza. Czyi mieszkańcy (wyjeżdżają)? — miasta.

Czyje dzieła (są piękne)? — Mickiewicza. Czyja miłość (jest wielka)? — rodziców.

Czyj wódz (zwyciężył)? — nieprzyjaciół.

Rzeczownik w II-gim przypadku, określający bliżej jakiś inny rzeczownik na pytanie: *czyj? czyja? czyje?* — nazywa się *dopełniaczem*.

Rzeczowniki: *morza, miasta, Mickiewicza, rodziców, nieprzyjaciół* są *dopełniaczami*.

§ 145. 3. *Ksiązę Józef był bohaterem. Naczelnik Kościuszko żyje w pamięci narodu. Król Stanisław August był nieszczęśliwy. Kochaj nauczycieli, dobroczyńców twoich. Spotkałem ciotkę, opiekunkę moją.*

Rzeczowniki: *Ksiązę (Józef), naczelnik (Kościuszko), król (Stanisław August), dobroczyńców (nauczycieli), opiekunkę*

(*ciotkę*), określają stojące obok nich rzeczowniki i położone są w tym samym przypadku, co one, czyli, jak się zwykle mówi, zgadzają się z nimi w przypadku.

Rzeczownik, służący do bliższego określenia drugiego rzeczownika i zgadzający się z nim w przypadku, nazywa się jego dopowiedzeniem.

Księżę jest dopowiedzeniem imienia własnego *Józef*. *Naczelnik* jest dopowiedzeniem imienia własnego *Kościuszko*. *Król* jest dopowiedzeniem imienia własnego *Stanisław August* i t. d.

§ 146. 4. *Gra w szachy jest trudna. Żołnierz bez nogi zasługuje na szacunek. Święci na obrazku mają jasność około głowy. List od rodziców ucieszył mnie bardzo. Książka do czytania jest prawdziwym przyjacielem.*

Rzeczownik, połączony z przymkiem (*w szachy, bez nogi, na obrazku, około głowy, od rodziców, do czytania*), służący do bliższego określenia innego rzeczownika, nazywa się określeniem przymkowym.

W szachy jest określeniem przymkowym rzeczownika *gra*; *bez nogi* jest określeniem przymkowym rzeczownika *żołnierz* i t. d.

§ 147. II. Określenie czasownika i przymiotnika.

1. *Dzieci kochają rodziców. Miłość rodzi zgodę. Kropla wydrąży skały. Grzecznością zyskujemy przyjaciół. Wytrwali i pracowici świat zdobywają. W bliźnim widzimy brata.*

Rzeczowniki: *rodziców, zgodę, skały, przyjaciół, świat, brata* położone są w IV-tych przypadku i wyrażają imię osoby lub rzeczy, na którą czynność czasownika przechodzi.

Rzeczownik, wyrażający imię osoby lub rzeczy, na którą przechodzi czynność czasownika, nazywa się w zdaniu przedmiotem.

IV-ty przypadek *rodziców* jest przedmiotem czasownika *kochają*; *zgodę* jest przedmiotem czasownika *rodzi*; *skały* jest przedmiotem czasownika *wydrąży*; *przyjaciół* jest przedmiotem czasownika *zyskujemy* i t. d.

§ 148. *Cnotliwy nienawidzi zdrady. Człowiek nieuczynny nie ma przyjaciół. Marnotrawca nie znajdzie szczęścia. Próżniak nie zyska pochwały. Zły uczeń nie kocha ojca ani matki.*

Czasowniki w powyższych zdaniach mają przy sobie spójnik przeczący *nie*, czyli wyrażają myśl przeczącą: *nienawidzi (zdrady)*, *nie ma (przyjaciół)*, *nie znajdzie (szczęścia)*, *nie zyska (pochwały)*, *nie kocha (ojca, matki)*.

Przedmiot przy tych wszystkich czasownikach położony jest na pytanie *kogo? czego?* w II-gim przypadku.

Przedmiot przy czasownikach przechodnich, wyrażających myśl przeczącą, kładzie się zawsze w przypadku II-gim.

§ 149. *Pilny uczeń chciwy jest wiedzy. Skąpiec łakomy jest pieniędzy. Dobre dziecko żadne jest pochwały rodziców. Grzeczny jest usługny każdemu. — Uczciwy człowiek brzydzi się kłamstwem i gardzi pochlebstwem. Nie pogardzaj ubogimi. Bogu ufa dusza moja. Bóg błogostawi zacnej pracy.*

Przymiotniki: *chciwy (wiedzy)*, *łakomy (pieniędzy)*, *żadne (pochwały)*, *usługny (każdemu)* mają również, jak widzimy, przy sobie przedmiot w II-gim lub w III-cim przypadku.

Czasowniki: *brzydzi się (kłamstwem)*, *gardzi (pochlebstwem)*, *nie pogardzaj (ubogimi)*, *ufa (Bogu)*, *błogostawi (pracy)*, mają przy sobie przedmiot w IV-tym lub w III-cim przypadku.

Przedmiot jest zatem określeniem czasowników i przymiotników i kładzie się w przypadku II-gim, III-cim, IV-tym albo VI-tym.

Adaś dał jabłko siostrze. Czynność Adasia przechodzi i na *jabłko* i na *siostrę*. *Jabłko* jest przedmiotem bliższym, *siostrze* jest przedmiotem dalszym.

Przedmiot, położony w przypadku IV-tym, nazywa się przedmiotem bliższym. Przedmiot, położony w przypadku III-cim, nazywa się przedmiotem dalszym, jeżeli w tem samem zdaniu jest inny przedmiot bliższy.

Przedmiot bliższy przy zaprzeczonych czasownikach kładzie się zawsze w przypadku II-gim.

§ 150. 2. *Jan Sobieski pobił Turków pod Wiedniem w roku 1863. Zeszłej zimy byliśmy w Warszawie. Próżniak gubi się lekkomyślnością i lenistwem. Karol opuszcza często*

szkołę z powodu choroby. Do Ameryki dostajemy się okrętami. Kościół Marjacki jest bardzo wysoki. Pilny uczeń pisze zadanie pięknie i poprawnie.

Gdzie pobił Jan Sobieski Turków? — pod Wiedniem.

Kiedy pobił Jan Sobieski Turków? — w roku 1683.

Kiedy byliśmy w Warszawie? — zeszedł zimy.

Gdzie byliśmy zeszłej zimy? — w Warszawie.

Czem? w jaki sposób gubi się próżniak? — lekkomyślnością i lenistwem.

Z jakiego powodu opuszcza Karol szkołę? — z powodu choroby. W jaki sposób dostajemy się do Ameryki? — okrętami. W jakim stopniu wysoki jest kościół Marjacki? — bardzo. Jak pisze zadanie pilny uczeń? — pięknie i poprawnie.

Wyrazy: *pod Wiedniem (pobił), w roku 1683 (pobił), zeszłej zimy (byliśmy), w Warszawie (byliśmy), lekkomyślnością i lenistwem (gubi się), z powodu choroby (opuszcza), okrętami (dostajemy się), bardzo (jest wysoki), pięknie i poprawnie (pisze)* — służą w zdaniach powyższych do bliższego określenia orzeczenia, którem w tych zdaniach jest czasownik albo przymiotnik. Są to, jak z powyższych przykładów widzimy, rzeczowniki, położone w tym lub w owym przypadku, z przyimkiem lub bez przyimka (*pod Wiedniem, zeszłej zimy, lekkomyślnością, lenistwem*) albo przysłówki (*bardzo pięknie, poprawnie*).

Odpowiadamy temi określeniami na pytania: *gdzie? kiedy? czem? w jaki sposób? w jakim stopniu?* i t. p. Oznaczają one, w jakim czasie, na jakim miejscu, jakim sposobem, w jakim stopniu coś jest lub coś się dzieje.

Rzeczowniki, położone w tym lub owym przypadku, z przyimkiem lub bez przyimka, i przysłówki, służące do bliższego określenia czasowników i przymiotników co do czasu, miejsca, stopnia, przyczyny, sposobu i t. p., nazywają się określeniami przysłówkowemi.

§ 151. Przypatrzymy się bliżej zdaniu: *Modry Dunaj jest największą rzeką południowej Europy, łączącą jej środek z brzegami morza Czarnego.*

Zdanie to jest, jak już wiemy, zdaniem rozwiniętem. Zdanie proste jest: *Dunaj jest rzeką*. Zastanówmy się teraz, w jaki sposób z tego zdania prostego powstało powyższe zdanie rozwinięte, czyli, jakie mamy w tem zdaniu określenia.

Jaki Dunaj jest rzeką? — modry (przydawka podmiotu).

Jaką rzeką jest Dunaj? — największą (przydawka orzeczenia).

Czyją rzeką, jakiej części świata? — Europy (dopełniacz orzeczenia).

Jakiej Europy? — południowej (przydawka, należąca do dopełniacza orzeczenia).

Jaką rzeką jest Dunaj? — łączącą (druga przydawka orzeczenia).

Co łączącą? — środek (przedmiot imiesłowu *łączącą*).

Czyj środek? — jej (dopełniacz do przedmiotu *środek*).

Z czym łączącą? — z brzegami (określenie przysłówkowe miejsca, należące do imiesłowu *łączącą*).

Z czyjemi brzegami? — morza (dopełniacz określenia przysłówkowego z *brzegami*).

Jakiego morza? — Czarnego (przydawka poprzedniego dopełniacza).

Z rozbięru tego widzimy, że nie tylko podmiot i orzeczenie mają swoje określenia, lecz także każde z tych określeń może mieć znowu swoje określenia. Tak np. orzeczenia *rzeką* ma powyżej przydawkę *łączącą*. Przydawka ta, jako imiesłów, ma swój przedmiot *środek*, a przedmiot ten ma swój dopełniacz *jej* (*Europy*) i t. p.

W ten sposób zapomocą określeń rozwijają się zdania.

§ 152. Co do treści swej dzieli się zdania na:

1. Twierdzące, np. *Bóg stworzył świat. Węgiel i żelazo są najpożyteczniejszymi minerałami.*
2. Przeczające, np. *Bez pracy niema kołaczy. Nie pojedę do Warszawy.*
3. Pytające, np. *Czy byłeś w Krakowie? Czy widziałeś Wawel? O której godzinie wyjdiesz na przechadzkę?*

II. Składnia zgody.

1. Podmiot.

§ 153. Podmiot kładzie się zawsze w przypadku I-szym i nie stosuje się w zdaniu do niczego; owszem inne części zdania, jak np. przydawka, należąca do podmiotu, i orzeczenie stosują się do niego.

Ja myślę, ty myślisz. Pracowity człowiek jest pożyteczny społeczeństwu. Światło słoneczne ogrzewa całą ziemię.

2. Orzeczenie.

§ 154. Orzeczenia w zdaniu są, jak wiemy, albo czasownikowe albo imienne (jeżeli imię t. j. rzeczownik, przymiotnik, zaimek albo liczebnik jest orzeczeniem).

Ja piszę. Ty czytasz. On próżnuje. Róża okryta się bujnem kwieciem. Mickiewicz umarł w Konstantynopolu. Dziecko połamało swoje zabawki. Ojca twego nie widzieliśmy; ja go jutro będę widział.

Orzeczenie czasownikowe zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie. Jeżeli zaś jest użyte w czasie przeszłym, w innym jakim czasie złożonym lub w trybie warunkowym, to zgadza się z podmiotem także i w rodzaju.

**Mówi się: Bawi u nas pięciu panów i codzień polują. — Kilku kolegów przyjechało do nas i zabawili pięć dni. — Dwudziestu myśliwych wyjechało do lasu i zabili piętnaście zajęcy.*

Kto bawi u nas? — pięciu panów.

Kto przyjechał do nas? — kilku kolegów.

Kto wyjechał do lasu? dwudziestu myśliwych.

Podmiotem w powyższych zdaniach są, jak widzimy, liczebniki: *pięciu, kilku, dwudziestu*, połączone z rzeczownikami.

Jeśli podmiotem są liczebniki oznaczone — np. *sześć, dziesięć, dwadzieścia* i t. d. — lub nieoznaczone, np. *wiele, mało, kilka* i t. d. — wtenczas pierwsze orzeczenie wyraża się nieosobowo (*bawi, pojechało, wyjechało*), a dalsze orzeczenia wyrażają się osobowo (*polują, zabawili, zabili*).

§ 155. *Jan jest nauczycielem, a jego siostra jest nauczycielką. Grusza jest drzewem owocowem. Matejko był mistrzem w malarstwie. Cnota jest najlepszą mistrzynią życia. Matka jest naszą najlepszą przyjaciółką. Tyś mój brat — tyś moim bratem. Sen mara — Bóg wiara.*

Jeśli rzeczownik jest orzeczeniem (orzeczenie rzeczowne), to zgadza się z swoim podmiotem w liczbie; w rodzaju tylko wtedy, jeżeli ten rzeczownik rodzaju męskiego ma osobną formę na rodzaj żeński, np. *Jan — nauczyciel, siostra — nauczycielka, Matejko — mistrz, cnota — mistrzyni, matka — przyjaciółka* i t. p.

Orzeczenie rzeczowne kładzie się w języku polskim w przypadku I-szym albo VI-tym.

§ 156. *Rośliny są ludziom pożyteczne. Tatry są bardzo wysokie. Łosie i bobry są dzisiaj prawie już zupełnie wytępione. Pilny uczeń jest kochany przez wszystkich. Cnotliwi ludzie są wyrozumiali na błędy bliźnich. Te książki są twoje.*

Orzeczenie przymiotne (przymiotnik, liczebnik, zaimek, imiesłów) zgadza się, jak wiemy, z podmiotem w liczbie, rodzaju i przypadku.

*Jeżeli podmiotem jest rzeczownik rodzaju męskiego, należy uważać, czy orzeczenie ma mieć formę osobową czy rzeczową. Mówimy zatem: *Te psy są złe* (a nie *zli*); *te sługi są dobre — ci słudzy są dobrzy*; *(te) wilki wyły*; *(te) ptaki śpiewały, koguty piały; dzieci się rozchorowały*. — *Panie grały i śpiewały. Panowie i panie (bracia i siostry) grali i śpiewali. Aniołowie (ci) zwiastowali narodzenie Chrystusa Pana. Anioły (te) go strzegły.*

§ 157. *Matka i siostra były u nas* (albo: *była u nas*).

Praca i oszczędność uszczęśliwia ludzi (albo: *uszczęśliwiają*).

Mickiewicz i Słowacki liczą się (albo: *liczy się*) *do najstarszych poetów polskich.*

W każdym z powyższych zdań mamy po dwa podmioty (*matka i siostra, praca i oszczędność* i t. d.). Orzeczenie kładzie się w takim razie albo w liczbie pojedynczej albo w liczbie mnogiej.

§ 158. *Ja i brat mój byliśmy dziś w kościele. — Ty i siostra twoja pojedziecie z nami do Krakowa.*

Jeżeli w zdaniu mamy dwa albo więcej podmiotów, z których jeden jest osobą pierwszą, a drugi nie, natenczas w orzeczeniu osoba pierwsza ma pierwszeństwo przed drugą (*ja i ty byliśmy*); podobnie osoba druga ma pierwszeństwo przed trzecią (*ty i on byliście*).

3. Łącznik.

§ 159. *Kraków, Warszawa, Poznań i Lwów są najdroższe sercu Polaka. Mieczysław był pierwszym królem naszym. Książki były, są i będą zawsze najmiłą rozrywką myślących ludzi.*

Łącznik (*są, był, była, będzie* i t. d.) zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a wedle możności i w rodzaju.

4. Przydawka.

§ 160. *Wielki człowiek; Bolesław II-gi; książki nasze; mieczem obosiecznym; o piątej godzinie; natchnieni prorocy — natchnione proroki; dobrzy słudzy — dobre sługi; skrzydlaci aniołowie — skrzydlate anioły.*

Przydawka — t. j. przymiotnik, zaimek, imiesłów, liczebnik porządkowy, stojący przed rzeczownikiem albo po rzeczowniku na pytanie *jaki? czyj? który?*, zgadza się z tym rzeczownikiem w liczbie, przypadku i rodzaju.

Przy rzeczownikach męskich, w liczbie mnogiej położonych, ma przydawka formę osobową lub rzeczową, stosownie do tego, jaką ma formę rzeczownik, na co bardzo uważać należy. Nie mówi się zatem: *dobre ludzie, te dobre panowie, miłe goście*, lecz: *dobrzy ludzie, ci dobrzy panowie, mili goście*.

§ 161. *Dwaj mężowie, dwóch mężów, dwom (dwu) mężom; trzech królowie, trzy króle (w kartach); właściciel trzech wsi; czterem rycerzom.*

Liczebniki główne: jeden, dwa, trzy, cztery, mają znaczenie przymiotników; stojąc obok rzeczownika, są one przydawkami i zgadzają się dlatego z swoim rzeczownikiem w rodzaju, liczbie i przypadku.

*Nie mów nigdy: *kupiłem sobie trzy bułek, lecz trzy bułki*; nie: *jechałem dwie godzin, lecz dwie godziny*; nie: *dostał cztery jabłek, lecz cztery jabłka*; nie: *było dwie książki, lecz były dwie książki*.

Liczebnik półtora, półtorej i wszystkie liczebniki od pięciu w górę (*pięć, sześć, siedm, ośm, dziewięć, sto, tysiąc* i t. d.) mają zawsze przy sobie II-gi przypadek. Mówimy więc: *półtorej doby, godziny, ośm książek, dziesięć gruszek* i t. d.

§ 162. Zamiast: *Czyś zoczył zającą, który na stepie skacze*, mogę powiedzieć: *co na stepie skacze*.

Zamiast: *To ten sam człowiek, któregoś wczoraj poznał w teatrze*, mogę powiedzieć: *coś go poznał*.

Zaimek względny: który, -a, -e, można zastąpić w I-ym przypadku liczby pojed. i mnogiej przez *co*, a w innych przypadkach przez *co go, co mu, co jej, co ją, co ich, co nimi, co w nich* i t. p.

5. Dopowiedzenie.

§ 163. *Warszawa, stolica Polski. Lew, król zwierząt. Róża, królowa kwiatów. Ateny, stolica Grecji. Janowi z Tarnowa, kasztelanowi krakowskiemu. Najjaśniejszy królu, panie mój miłościwy! W pracy twojej, niedługiem zadaniu, zbyt wiele jest błędów. Matejko, mistrz malarstwa polskiego. Cnota mistrzyni życia. Jan, przyjaciel mej rodziny. Julja, przyjaciółka mej siostry.*

Dopowiedzenie zgadza się z swoim głównym rzeczownikiem, t. j. tym, do którego należy, zawsze w przypadku, a wedle możliwości i w liczbie. W rodzaju zaś zgadza się dopowiedzenie z rzeczownikiem głównym tylko wtedy, jeżeli rzeczownik, będący dopowiedzeniem, ma osobne formy na rodzaj męski i żeński (*mistrz — mistrzyni, przyjaciel — przyjaciółka, król — królowa* i t. d.).

III. Zdanie złożone.

§ 164. *Ze wschodem słońca odezwały się we wsi dzwony, zwołujące zawsze o tym czasie ludzi na nabożeństwo.*

Wyszukajmy w tem zdaniu rozwiniętem zdanie proste i wszystkie określenia, należące do podmiotu i do orzeczenia.

Zamiast określenia przyimkowego: *ze wschodem słońca*, możemy powiedzieć: *gdy słońce wschodziło*.

Zamiast przydawki: *zwołujące*, możemy powiedzieć: *które zwołują*.

Gdy zmienimy tak te dwa określenia, zmieni się też powyższe zdanie w następujący sposób:

Gdy słońce wschodziło, odezwały się we wsi dzwony, które zawsze o tym czasie zwołują ludzi na nabożeństwo.

Z jednego zdania pozostały, jak widzimy, trzy zdania:

1) *Gdy słońce wschodziło* — (podmiot *słońce*, orzeczenie *wschodziło*).

2) *Odezwały się we wsi dzwony* — (podmiot *dzwony*, orzeczenie *odezwały się*).

3) *Które zawsze o tym czasie zwołują ludzi na nabożeństwo* (podmiot *które*, orzeczenie *zwołują*).

Podobnie możemy którekolwiek określenie zdania rozwiniętego zastąpić przez całkowite zdanie osobne.

Zdanie, które zastępuje którekolwiek określenie zdania rozwiniętego (przedmiot, dopełniacz, przydawkę, dopowiedzenie, określenie przysłówkowe lub przyimkowe), nazywa się zdanie poboczne czyli podrzędne.

§ 165. Zdania poboczne: *gdy słońce wschodziło* i *które zawsze o tym czasie zwołują ludzi na nabożeństwo*, są całemi zdaniami; każde z nich bowiem ma swój podmiot i orzeczenie, a nawet i bliższe określenia. Pomimo to jednak są one same przez się niejasne i niezrozumiałe; nie wiemy bowiem, co się stało, *gdy słońce wschodziło*, ani też nie wiemy, do czego odnoszą się słowa: *które zawsze o tym czasie* i t. d.

Zdania poboczne nie wypowiadają same przez się myśli jasnej i zrozumiałej.

§ 166. Zdanie: *odezwały się we wsi dzwony*, wyraża samo przez się myśl jasną i zrozumiałą.

Zdania, wyrażające same przez się myśl jasną i zrozumiałą, nazywają się zdania główne.

Zdania są albo główne albo poboczne, czyli podrzędne.

§ 167. *Gdy chcesz założyć sobie ogródek warzywny, oczyść ziemię w jesieni z kamienia i korzonków, które ją zanieczyszczają, aby stała się miękką i pulchną.*

Zdanie główne: *Oczyść ziemię w jesieni z kamieni i korzonków.*

Zdanie poboczne: 1) *gdy chcesz założyć sobie ogródek warzywny —*

2) *które ją zanieczyszczają —*

3) *aby się stała miękką i pulchną.*

Długie zdanie, przytoczone powyżej, składa się, jak widzimy, z 4-ech zdań: z jednego zdania głównego i trzech zdań pobocznych. Jedno zdanie główne może mieć zatem kilka zdań pobocznych.

Zdanie, składające się najmniej z jednego zdania głównego i jednego pobocznego, nazywa się zdaniem złożonym.

Zdanie pojedyncze składa się z jednego tylko zdania głównego, bez żadnego pobocznego.

§ 168. *Za panowania Jana Kazimierza spadły niezmierne klęski na Polskę; wybuchła wojna domowa — zbuntowali się Kozacy — napadli na kraj Tatarzy.*

Mamy tu cztery zdania. Każde z nich, odczytane z osobna, wyraża myśl zrozumiałą, każde jest zatem zdaniem głównym; a przecież wszystkie razem tworzą jedno wielkie zdanie, jedną całość, wszystkie razem kreślą nieszczęścia Polski za czasów Jana Kazimierza.

Jeżeli zdanie złożone składa się z samych zdań głównych, to te zdania nazywają się zdaniami współrzednymi.

§ 169. Przypatrzmy się zdaniom:

*W kościele częstochowskim składali skarby monarchowie polscy,
składali senatorowie,
składali biskupi,
składali ziemianie,
składali rycerze.*

Mamy tu pięć zdań współrzędnych. Wszystkie te zdania mają różne podmioty (*monarchowie, senatorowie, biskupi, ziemianie, rycerze*), a jedno wspólne orzeczenie (*składali*).

Zamiast powtarzać przy każdym z tych podmiotów to samo orzeczenie, użyjemy go tylko raz, a podmioty wszystkie wymienimy obok niego:

W kościele częstochowskim, składali dary monarchowie polscy, senatorowie, biskupi, ziemianie i rycerze. Otrzymaliśmy w ten sposób zamiast pięciu zdań współrzędnych jedno zdanie, mające pięć podmiotów, a jedno orzeczenie, wspólne tym wszystkim podmiotom.

Zdania, które powstały ze złączenia, ściągnięcia kilku zdań współrzędnych w jedno, nazywają się zdania ściągnięte.

Podobnie ściągnąć można w jedno zdanie kilka zdań, mających wspólny podmiot, np. *Brat mój wstaje rano o 5-tej, (brat) ubiera się, (brat) idzie do kościoła, (brat) następnie wstępuje do ciotki, (brat) zabiera jej najmłodszego syna i (brat) odprowadza go do szkoły.*

IV. Rodzaje zdań pobocznych.

§ 170. *Na górze w Częstochowie stoi wspaniała świątynia, w której znajduje się obraz Matki Boskiej, cudami słynącej. — Dziś uprawiają gospodarze wiele roślin pastewnych, których dawniej nie znano. — Zgodzili się wszyscy na to, co im robić kazano. — Gdzie czyste sumienie, tam wesołość mieszka.*

Takie zdania poboczne, które zaczynają się od zaimeków lub przysłówków względnych, nazywają się zdania względne.

Zdania względne zaczynają się od: *kto, co; który, która, które; jaki, jaka, jakie; jak, gdzie, którędy, kędy, odkąd, dokąd, skąd.*

§ 171. *Pawetek był tak lekkomyślny, że ciągle smucił swych rodziców. — Warszawa jest miastem tak wielkiem, że łatwo w niej zabłąkać się można. — Żaden z was nie jest tak zły, żeby nad życie matki swej nie kochał.*

Każde z powyższych zdań złożonych składa się z dwóch części: ze zdania głównego i pobocznego. W zdaniu głównem przedstawiona jest jakaś czynność lub jakiś stan, a ze zdania pobocznego dowiadujemy się, co się dzieje wskutek tej czynności lub tego stanu. *Pawetek był tak lekkomyślny, że* (wskutek tego) *ciągle smucił swoich rodziców.*

Takie zdania poboczne, które wyrażają skutek jakiejś czynności, nazywają się zdania skutkowe.

Zdania skutkowe zaczynają się od spójników: *że, iż, iżby, żeby.* W zdaniu głównem znajdują się zwykle słówka: *tak, taki, tak bardzo* i t. p.

§ 172. Gdy tylko Bóg rzekł słowo, *opadły wody i ukazała się ziemia.* Póki gonił zające, póki kaczki znosił, *Bekas, co chciał, u pana swojego wyprosił.*

Kiedy *opadły wody i ukazała się ziemia?* — gdy tylko Bóg rzekł słowo.

Jak długo *Bekas, co chciał, wyprosił u pana swojego?* — póki gonił zające, póki kaczki znosił.

Zdania poboczne, wyrażające chwilę czasu, w której coś się stało, lub przeciąg czasu, przez jaki coś trwało, nazywają się zdania czasowe.

Zdania czasowe zaczynają się od spójników: *gdy, kiedy, skoro, skoro tylko, ledwie że, niż, nim, nim jeszcze* i t. d.; — *póki, dopóki, dopóki nie, odkąd, od kiedy* i t. d.

§ 173. Ponieważ ani ty mnie nie przekonasz, ani ja ciebie: *to dajmy spokój całej tej zwadzie.* — Ponieważ piwa nawarzyłeś, *to je teraz wypij.*

Dlaczego? z jakiego powodu (przyczyny) *mamy dać spokój całej tej zwadzie?* — ponieważ ani ty mnie nie przekonasz, ani ja ciebie.

Dlaczego? z jakiej przyczyny *wypijesz teraz piwo?* — ponieważ go nawarzyłeś.

Zdania poboczne, wyrażające powód, przyczynę, dla której się coś dzieje, nazywają się zdania przyczynowe.

Zdania przyczynowe zaczynają się od spójników: *że, ponieważ, gdy, kiedy, skoro.*

§ 174. *Pola uprawiamy pilnie i troskliwie, abyśmy z nich później obfity zbiór mieli.* — *Młodzież uczęszcza do szkoły, ażeby się czegoś nauczyła.*

W jakim celu *uprawiamy pola pilnie i troskliwie?* — *abyśmy z nich później obfity zbiór mieli.*

W jakim celu *młodzież uczęszcza do szkoły?* — *aby się czegoś nauczyła.*

Zdania poboczne, wyrażające cel, w jakim się coś *dzieje*, nazywają się zdania celowe.

Zdania celowe zaczynają się od spójników: *aby*, *żeby*, *ażeby* albo od samego *by*.

§ 175. *Jeśli będziesz uczciwie pracował, słodki będzie twój odpoczynek.* — *Jeślibym jechał do Krakowa, zabrałbym cię z sobą.* — *Jeżelibyś się dalej uczył tak pilnie, to mógłbyś zostać celującym uczniem.*

Pod jakim warunkiem? w jakim razie *słodki będzie twój odpoczynek?* — *jeśli uczciwie będziesz pracował.*

Pod jakim warunkiem? w jakim wypadku *zabrałbym cię z sobą?* *jeślibym jechał do Krakowa.*

Zdania poboczne, wyrażające warunek, od którego zawisło spełnienie się jakiejś innej czynności, albo stan jakiś, nazywają się zdania warunkowe.

Zdania warunkowe zaczynają się od spójników: *jeśli*, *jeżeli*.

CZĘŚĆ PIĄTA.

I. Pisownia (ortografia).

Uwaga. Podane niżej prawidła nie są wyczerpujące. Dokładne wskazówki, jak pisać należy, znajdują uczniowie w osobnej książeczce, poświęconej wyłącznie sprawom pisowni.

§ 176. a) *Akacja, akademja, Anglja, Arabja, armja, Austrija (austriacki), Azja (azjatycki), balja, biblja, biblioteka, chemja, Danja, familja, Francja, geografia, geometria, Grecja, harmonja, historia, Hiszpanja, Julja, kaligrafja, komedia, konwalia, kopja (kopjować), lilja, linja, Marja, materja, Norwegja, parafja, poezja, religja, Rosja (Rosjanin), stacja, szatwja, Turcja, Zofja, zoologia.*

Adjutant, amonjak, Benjamin, fryzjer, gimnazjum, gimnazjalny, grubjan, grubjanin, grubjański, konjak, kurjer, legion, legionista, Mesjasz, miljon, notariusz, patriarcha, patryota, portjer, salmjak, seminarjum, warjat, warjować, witrjol i t. p.

W wyrazach obcych (przyswojonych) piszemy *j* po spółgłosce w zgłoskach końcowych i środkowych.

Pisz: *chrześcijanin* (nie: *chrześćjanin*), *chrześcijański*; *inżynier* (nie: *inżynjer*).

b) *diakon, diament, diecezja, dieta, dietariusz, dialekt, diurnista, flakier, fioletowy, fłotek, hiacynt, hiena, Hieronim, pianino (więc i fortepian), Pius, Triest, triumf i t. p.*

W wyrazach obcych (przyswojonych) należy pisać *i* w zgłoskach początkowych — wyjątkowo piszemy: *djabet*, *djak*.

c) tej akacji (w tej akacji), akademji, historii, linji, stacji, i t. p. — ale: tych akacyj, akademij, historyj, linii, stacyj, wakacyj, feryj i t. p.

W drugim przypadku liczby mnogiej wyrazów obcych, kończących się na *-ja* (po spółgłosce), piszemy *-yj, -ij*, by odróżnić drugi przypadek liczby mnogiej od drugiego przypadku liczby pojedynczej.

§ 177. Pamiętaj, że *ji* piszemy tylko po spółgłoskach (*akacji, w akademji i t. p.*), nigdy po samogłoskach i nigdy na początku wyrazów: *moi, twoi, swoi, moich, moimi (braćmi), w swoich, (tej i tych) nadziei, zawiei, zbroi, kolei, pokoik, gaik, kleić, kleimy, stroić, stoimy, ich, im* (nie: *moji, twoji, nadzieji, koleji, stojimy, klejić, jich, jim*).

§ 178. *To grube drzewo: tem grubem drzewem, w tem grubem drzewie; te grube drzewa: temi grubemi drzewami; te czarne konie, kaczki, kurczęta: temi czarnemi końmi, kaczkami, kurczętami; jedno wielkie pudło: w jednym wielkiem pudle; podarte ubranie: podartem ubraniem; podarte ubrania: podartemi ubraniami; stare skrzypce: staremi skrzypcami; wielkie wrota: wielkiemi wrotami.*

W odmianie zaimkowo - przymiotnikowej, o ile pierwszy przypadek liczby pojedynczej lub mnogiej kończy się na *-e (-o)*, piszemy w końcówkach VI i VII przypadku liczby pojedynczej *-em*, a w VI przypadku liczby mnogiej *-emi*.

Natomiast; *dobry ojciec: dobrym ojcem, w dobrym ojcu; dobrzy ojcowie: dobrymi ojcami; biedny sierota: biednym sierotą; biedne sieroty: biednemi sierotami; ów anioł: owym aniołem; owi aniołowie: owymi aniołami; owe anioły: owemi aniołami.*

Należy więc baczyć tylko na zakończenie pierwszego przypadku, zwłaszcza liczby mnogiej, a nie na rodzaj.

Przy s ł ó w k i: *potem, zatem, przedtem, przedewszystkiem, czem, w czem, niczem, w niczem i t. p. (ale: im, nim, zanim).*

§ 179. W wyrazach obcych piszemy *ge*, *ke* (nie: *gie*, *kie*): *geografja*, *geometria*, *generał* (albo *jenerał*), *genjusz*, *Genewa*, *Genua*, *germański*, *Gertruda*, *georginja*, *tragedja*, *legenda*, *ewangelja*, *Eugenjusz*; *kelner*, *keflr* i t. p. W wyrazach zupełnie spolszczonych lub odczuwanych jako swojskie piszemy *gie*, *kie*: *Giedymin*, *Jagiełło*, *giermek*, *szwagier*; *bankier*, *likier*, *cukier* i t. p.

§ 180. Pisz: *rzekłszy*, *upadłszy*, *usiadłszy*, *poszedłszy*, *zjadłszy*, *zaniósłszy* i t. p. (nie: *rzekszy*, *upadszy*, *starszy*...).

§ 181. Pisz: *biec* (*pobiec*), *lec* (*polec*), *móc* (*pomóc*, *do-pomóc*), *zaprząć* (*odprząć*), *strzec* (*dostrzeć*, *sposztrzeć*), *strzyc* (*ostrzyc*, *ustrzyc*), *przysiąc*, *wyląć się* (= *wylęgnąć się*) — nie: *biedz*, *ledz*, *módz*, *zaprządz*, *strzedz*, *strzydz*...

A więc w zakończeniu bezokolicznika piszemy *ć* lub *c*, nigdy *dź*, *dz*.

§ 182. W przymiotnikach z końcowem brzmieniem *-ski* piszemy *-ski* (nie: *-zki*, *-gski*), a więc nie tylko *boski*, *męski*, *francuski* i t. p., ale także: *bliski* (*blisko*), *niski* (*nisko*), *śliski*, *wąski*, *grząski*. — *Rześki* piszemy przez *ś*.

Pisz: *praski* (nie: *pragski*), *norweski* (nie: *norwegski*).

§ 183. W bezokolicznikach z brzmieniem końcowem *ść* piszemy zgodnie z wymową *ść*: *nieść* (*niosę*), *pleść* (*plotę*), *wieść* (*wiodę*), *kraść* (*kradnę*) i t. p. — *źć* piszemy tylko w zakończeniu bezokoliczników, utworzonych od tematów na *z*: *gryźć* (*gryzę*), *wieźć* (*wiozę*), *grząźć*, *ugrząźć* (*grzęzną*, *ugrzęzną*), *leźć*, *znaleźć* (*lezę*, *znalazłem*).

§ 184. Przedrostek przyimkowy *z-* (*s-*) piszemy wedle wymowy, t. j. *z* lub *s*: *zbawić*, *zmusić*, *strącić*, *spaść*, *scedzić*, *szesać*, *schować* — wyjątkowo piszemy *z* przed *s* (*sz*, *ś*) i *h*: *zsunąć*, *zszyć*, *zsinieć*, *zhańbić*. Przed *ć* piszemy *ś*: *ściskać*, *ścierać* i t. p.

§ 185. Pisz:

1. *Posyłać*, *odsyłać*, *posyłka*, *oddychać*, *usychać* — nie: *posełać*, *odsełać*, *posełka*, *oddechać*, *usechać*.

2. One winny (—powinny) to zrobić — ale: one są nam winne (=dłużne) wdzięczność.

3. *Nosimy, cierpimy, prosimy, grozimy, ganiemy* — nie: *nosiemy, cierpiemy, prosimy, grozimy, ganiemy*, bo mówi się i pisze: on nosi, cierpi, prosi, grozi, gani.

4. Myśleć, ale wymyślić co, domyślić się czego; patrzeć, patrzeć i patrzeć, patrzył, ale tylko: upatrzeć coś, dopatrzeć się czego.

5. Koń	nie	kón
on	"	ón
dom	"	dóm
koronka	"	korónka
dojsé	"	dójsé
6. Brózda	"	bruzda
chróst	"	chrust
dłóto	"	dłuto
plótno	"	plutno
półka	"	pułka
próchno	"	pruchno
7. Biuro	"	bióro
funt	"	fónt
dwunasty	"	dwónasty
nuta	"	nóta
obuwie	"	obówie
okrutny	"	okrótny
stuletni	"	stóletni
ślusarz	"	śłószarz

Pisz: dwu, ale: dwóch (nie: dwuch).

8. Broda	—	bródka
buda	—	budka
baba	—	babka
krowa	—	krówka
ława	—	ławka
mrowie	—	mrówka
obrazek	—	obrazki
parobek	—	parobcy

Wyrazy: *bródka*, *budka*, *babka* brzmią w wymowie tak, jakbyśmy je pisali: *brutka*, *butka*, *baпка*, piszą się jednak inaczej, bo pozostają w związku z wyrazami: *broda*, *buda*, *haba*.

9. wierzyć (nie: wieżyć)	—	wiara
mierzyć	—	miara
ważyć	—	waga
warzyć	—	war

Jeżeli mamy wątpliwości, jak jakiś wyraz pisać należy, to najlepiej zastanowić się, od czego ten wyraz pochodzi.

Wielkie litery.

§ 186. Wielką literą piszemy:

1. Wyraz początkowy każdego okresu, a w poezji początkowy wyraz każdego wiersza.

2. Imiona własne osób, bożków pogańskich, duchów, zwierząt; nazwy części świata, państw, krajów, miast, wsi; nazwy mieszkańców części świata, państw i krajów; nazwy ciał niebieskich, gór, rzek, mórz, jezior, wysp; nazwy świąt, np. Adam Mickiewicz, Jowisz, Kruczek (pies), Europa, Polska, Kraków, Zakopane, Stara Wieś, Amerykanin, Polak, Ślązak, Saturn, Adryatyk, morze Czarne, Karpaty, Korsyka, Wisła, Boże Ciało, Nowy Rok.

3. Tytuły i nazwy urzędów, władz, zakładów, instytucyj, oraz czasopism: Ministerstwo Skarbu, Bank Handlowy, Akademja Umiejętności, Kurjer Krakowski.

4. Ze względów uszanowania piszemy wielką literą: Bóg, Trójca św., Zbawiciel, Matka Boska, Ojciec św. i t. p.

5. W listach: Szanowny Panie, kochany Bracie, oczekuję Twego przybycia, list Pański otrzymałem.

§ 187. Małą literą piszemy:

1. Nazwy dni i miesięcy: niedziela, piątek, styczeń, wrzesień, październik.

2. Nazwy członków zgromadzeń zakonnych: bernardyn, kapucyn, jezuita.

3. Nazwy mieszkańców miast i wsi: warszawianin, partyzanin, łobzowianin.

4. Przysiotniki utworzone od imion własnych: wieczorek mickiewiczowski, kiełbasa krakowska.

Imiona własne.

§ 188. 1. Imiona własne świata starożytnego piszemy według zasad naszej pisowni: Cezar, Krezus, Darjusz, Jeremjasz.

2. Nowożytne obce imiona własne piszemy zwykle tak, jak je piszą cudzoziemcy: Walter Scott (czytaj: Skot), Byron (czytaj: Bajron) i t. p. Wyjątkowo piszemy: Chopin albo Szopen, Voltaire albo Wolter, Shakespeare albo Szekspir....

3. Obce nazwy geograficzne piszemy tylko wtedy z polska, jeżeli nazwy te mają brzmienie spolszczone: Rzym, Paryż, Norymberga i t. p. — w przeciwnym razie zachowujemy pisownię cudzoziemską: Bordeaux (czytaj: Bordo), Manchester (czytaj: Menczestr).

Rozdzielanie wyrazów.

§ 189. 1. Wyrazów jednozgłoskowych dzielić nie można pod żadnym warunkiem. Żle: wzgl-ąd, mo-st, ka-rk i t. p.

2. Nie oddziela się części wyrazu, które nie stanowią odrębnej zgłoski: wzgó-rze (nie: wz-górze), strą-cić (nie: s-trącić) i t. p. Z tej samej przyczyny nie zostawiamy na końcu zapisanej linii przyimków *w*, *z*. Nie dzielimy zatem: *w/* Krakowie, *z/* Poznania. Przyimki *we*, *ze* można oddzielić, bo stanowią odrębną zgłoskę: *we* Lwowie, *ze* Lwowa.

Oddziela się składowe części wyrazu złożonego: prze-rwać, roz-strzelać, nad-użyć, wy-drwić, naj-lepszy, nie-szczęście i t. p.

4. Kładziemy rozdzielnik między samogłoską a spółgłoską, po której następuje samogłoska: kro-wa, mo-ja i t. p.

5. Jeżeli w miejscu dzielenia wypada grupa dwóch lub więcej spółgłosek, to przenosimy wszystkie spółgłoski do następnego wiersza, jeżeli od takiej grupy spółgłosek może się

zaczynać wyraz polski, a więc: ła-ska, fu-tro, ma-zgaj, ko-ści, ła-dny, u-sta, bli-zna, ba-zgrać, mi-strza, by-stry, i-skra, pu-zdro, ja-zda i t. p.

Jeżeli od grupy spółgłosek nie może się zaczynać wyraz polski, to z dwóch spółgłosek pierwszą zostawiamy przy zgłosce poprzedniej, a drugą przenosimy. Grupę zaś z trzech lub więcej spółgłosek dzielimy w ten sposób, żeby jej druga część dała się przenieść do następnego wiersza według przytoczonego wyżej pravidła, t. j. żeby zaczynała się od grupy spółgłosek, od których może się zaczynać wyraz polski: wróż-ba, sprzecz-ny, Krasic-ki, ciast-ko, Piotr-ków, mar-twy, pier-ścień, wiśl-ny, garst-ka, chrzest-niak, Krasiń-ski, cesar-stwo, potom-stwo, ptac-two.

Jeżeli *j* następuje po spółgłosce lub po grupie spółgłosek, nie bierze się go pod uwagę, t. j. dzieli się wyraz tak, jakby tego *j* wcale nie było, np. Ma-rja, Da-nja, Au-strja, Holan-dja.

II. Znaki pisarskie.

Przecinek (,).

§ 190. *Grab należy do najtwardszych drzew, które rosną w naszych lasach. — Ten nigdy nie dojdzie do celu, kto prostej drogi nie szuka. — Kiedy trwoga, to do Boga.*

Człowiek sądzi, Bóg rządzi. — Wszędzie dobrze, a najlepiej w domu. — Czas płaci, czas traci. — Gospodarz powinien czytać gospodarskie książki i zastanawiać się nad wszystkim.

Przecinek jest to najkrótszy przestanek w mowie; kładzie się, jak widzimy: między zdaniem głównem a pobocznem; również między współrzednymi zdaniami, jeżeli nie są połączone spójnikiem *i*, albo, lub, ani.

§ 191. *Rodzinne miejsce jest najmiłsze, bo tu najpierw ujrzeliśmy świat, tu po raz pierwszy widzieliśmy zielone drzewa, kwieciste łąki, płynącą wodę, wesołe zwierzęta, jasne słońce i pogodne niebo.*

Przecinek kładzie się także w zdaniach ściągniętych pomiędzy wyrazami, które przez ściągnięcie obok siebie stanęły. Są to albo podmioty albo orzeczenia albo określenia.

§ 192. *Jan Długosz, dziejopisarz polski, umarł w roku 1840, w Krakowie, ówczesnej stolicy Polski.*

*Wzięła siostra liść kaliny,
Napisła tak do brata:
„Powróć do nas, mój jedyny,
Mój braciszku, wróć ze świata!”*

Przecinkiem oddzielamy każde dopowiedzenie i każdy V przypadek w zdaniu.

Średnik (;).

§ 193. *Jeżeli chcesz być dobrym człowiekiem i czuć się szczęśliwym, unikaj próżniactwa; ta plaga ciała i duszy niesprawiedliwiej zasługuje na to, aby ją nazwać matką wszystkich występków. — Zmarły pozostawia po sobie na ziemi nagromadzony majątek i pamięć dobrych uczynków; majątek zabiera rodzina, sława dobrych czynów zmarłego każe ludziom pamiętać o nim na zawsze.*

Średnik oznacza dłuższy przestanek, niżeli przecinek.

Średnik kładzie się między dłuższymi zdaniami współrzędnymi.

Dwukropek (:).

§ 194. *Ciało człowieka składa się z siedmiu części: głowy, szyi, tułowia, dwóch rąk i dwóch nóg. — Człowiek ma pięć zmysłów, a mianowicie: wzrok, słuch, smak, powonienie i dotyk.*

Dwukropek jeszcze mocniej oddziela od siebie zdania, aniżeli średnik.

Dwukropka używamy, wyliczając szczegóły albo części, należące do jakiejś całości.

§ 195. *Spotkał konia (zając), prosi go, iżby się uzałił: „Weź mnie na grzbiet i unieś!” Koń na to: „Nie mogę, ale od innych pewną będziesz miał załogę“. Jakoż wót się nadarzył: „Ratuj przyjacielu!” Wót na to. „Takich, jak ja, zapewne niewielu znajdziesz; ale poczekaj i ukryj się w trawie!”*

Dwukropek kładziemy przed słowami innej osoby, gdy je w tem samym brzmieniu przytaczamy.

Kropka (.).

§ 196. *Żniwo. — Dnieje. Słońce wschodzi. Żniwiarze ruszają w pole. W domu zostają tylko dzieci. Przed łanem zboża staje rzędem drużyna. Błyskają sierpy, zboże kładzie się pokotem.*

Kropka jest najdłuższym przestankiem, a wskazuje, że myśl jest skończona.

Kropkę kładzie się na końcu zdań pojedynczych i złożonych.

§ 197. a) *Np. (naprzykład); — p. A. (pan Antoni); — dr. (doktor); — hr. N. (hrabia Niesiołowski).*

Kropkę kładziemy jako znak skrócenia po wszystkich literach, zastępujących wyrazy, niewypisane w całości.

b) W 1. roku (= w pierwszym roku); w 1 roku (= w jednym roku).

Cyfra bez kropki oznacza liczebnik główny, cyfra z kropką liczebnik porządkowy. Jeżeli jednak ze związku wyrazów wynika jasno, że cyfra jest liczebnikiem porządkowym, to nie kładziemy kropki, np. w XIII wieku, Władysław IV, w 20 tomie, na 5 stronicy.

Znak pytania (?).

§ 198. *Cheesz pochwały i nagrody? Zapracuj na nie. — Co ty robisz? — Dokąd idziesz, kochany przyjacielu? — Czy czytałeś Robinsona?*

Znak zapytania (pytajnik) kładziemy po zdaniach lub słowach, któremi się pytamy.

Wykrzyknik (!).

§ 199. *Hej, panowie gospodarze!
Już dziesiąta na zegarze!
Już na wieży dzwon uderza.*

*Więc klękajcie do pacierza!
Kto pobożny śpi bezpieczny,
Bo Bóg nad nim czuwa wieczny!*

*Biada! niestety! o nieba! bracie! o matko! W góry,
w góry, miły bracie! Hej, ramię do ramienia!*

Wykrzyknik kładzie się po tych zdaniach i po tych słowach, które wypowiadamy podniesionym głosem. Kładzie się go zatem po zdaniach i słowach, wyrażających podziw, żal, oburzenie, gniew, ból, radość, uniesienie, wezwanie, rozkaz stanowczy i t. p.

Myślnik (—).

§ 200. *Boże! chmury — twój wóz, tve konie — wichry nieścignione, duchy — postąńcy, słudzy — gromy zapalone. — Żle być niewdzięcznikiem, więc ci zwykłą monetą zapłacę — wierszykiem!*

Myślnik zastępuje wyrazy opuszczone; kładziemy go także przed wyrazami nieoczekiwanemi.

Kropki, wielokropki (...).

§ 201. *Przyjaciół mój... jakie słodkie wspomnienie... przyjaciel mój uratował mi życie. — On był mą dumą, mym... lecz już po wszystkim!*

Kropki (...) oznaczają, że mówiący nie wypowiada wszystkiego, co by mógł lub co by chciał powiedzieć, i że milczeniem zastępuje mówienie.

Nawias (), [].

§ 202. *Po sercu (jako mówią) matkę pogłaskało
Najbardziej, iż pieszczoszek tak dzielnie wymowny.
Biada nam! (zawołał) skończyło się szczęście nasze!*

W nawiasie zamykamy pojedyncze słowa lub całe zdania, wyrażające jakieś wyjaśnienie lub uzupełnienie treści zdania, w którego środku są umieszczone. Zamiast nawiasu używa się niekiedy dwóch myślników: *Po sercu — jako mówią — matkę pogłaskało.*

Cudzysłów („ „“).

§ 203. *Trzy wilczki wadziły się, który z nich piękniejszy. Mówił pierwszy: »Ja rzadki!« Mówił drugi: »Ja gładki!« Mówił trzeci: »Ja taki, jak i pani matka!«*

Cudzysłów oznacza, że wyrazy, nim zamknięte, nie pochodzą od nas, lecz od innej osoby, a my je tylko dosłownie (t. j. w tem samym brzmieniu) przytaczamy.

Łącznik (-).

§ 204. *Do-bro-dziej-stwo; biało-czerwony; słownik francusko-polski; zakład chirurgiczno-medyczny.*

Łącznika używamy przy rozdzielaniu wyrazów, gdy przenosimy drugą ich część do następnego wiersza. Nadto kładziemy go niekiedy i w wyrazach złożonych.

WYCIĄG Z KATALOGU

wydawnictw Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie.

A. Passendorfer. Zasady pisowni polskiej ze słowniczkiem (na podstawie uchwał polskiej Akademii Umiejętności z r. 1918). Lwów-Warszawa, 1921. Str. 144.

A. J. Mikulski i Marjan Reiter. Wypisy polskie dla seminarjów nauczycielskich (z ilustracjami). Część I-sza. Lwów, 1920, str. 324.

St. Pallan. Ćwiczenia piśmienne polskie na klasę trzecią (szkół powszechnych). — Podręcznik dla nauczycieli i wychowawców.

— Drugi rok nauki szkolnej. Przewodnik metodyczny dla nauczycieli i wychowawców.

B. Gebert i G. Gebertowa. Z naszych dziejów. Opowiadania i czytania historyczne dla młodzieży. Z licznymi ilustracjami. Lwów, 1920, str. 212.

(Nowy nakład — w druku).

A. Wanczura. Dzieje ojczyzny dla wyższych klas szkół powszechnych, z ilustracjami. Lwów-Warszawa-Kraków, 1921, str. 175.

MAŁA BIBLIOTEKA OSSOLINEUM.

Adam Mickiewicz. Pan Tadeusz. Wydanie Józefa Kallenbacha i Jana Łosia. Lwów, 1921, str. XXXII wstępu + 423.

— Grażyna i Konrad Wallenrod. Wydanie Wilhelma Bruchnalskiego.

Henryk Sienkiewicz. W pustyni i puszcy.

Adam Szymański. Szkice ze wstępem Adama Grzymały-Siedleckiego.

TREŚĆ: Sruł z Lubartowa. — Pan Jędrzej Krawczykowski. — Maciej Mazur. — Stolarz Kowalski. — Przewoźnik. — Hanusia. — Dwie modlitwy. — Pan Antoni. — Uroczysta wigilia. — Łzy.

PODRĘCZNIK DO NAUKI STENOGRAFJI POLSKIEJ

UŁOŻYŁ

ROMAN POLIŃSKI

WEDŁUG SYSTEMU

JÓZEFA POLIŃSKIEGO

B. PROFESORA STENOGRAFJI NA WSZECHNICY LWOWSKIEJ

WYDANIE JEDENASTE

PODRĘCZNIK ZALECONY PRZEZ RADĘ SZKOLNĄ KRAJOWĄ DO WYKŁADU W SZKOŁACH —
POPRAWIONY WEDLE POSTĘPU NAUKI I PRAKTYKI. ORAZ ROZSZERZONY DODATKIEM DLA
STENOGRAFÓW PARLAMENTARNYCH.

LWÓW, 1921, str. 79.
